

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SÜMERLERDE TANRI ENKİ VE DİĞER
KÜLTÜRLERE YANSIMASI

Yüksek Lisans Tezi

SEVİL ER

İSTANBUL, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SÜMERLERDE TANRI ENKİ VE DİĞER
KÜLTÜRLERE YANSIMASI

Yüksek Lisans Tezi

SEVİL ER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. KEMALETTİN KÖROĞLU

İSTANBUL, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

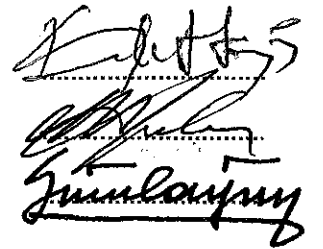
TARİH Anabilim Dalı ESKİÇAĞ TARIHI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
SEVİL ER nin SÜMERLERDE TANRI ENKİ VE DİĞER KÜLTÜRLERE YANSIMASI
adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2011 tarih ve 2011-14/26 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 15.07.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. MELTEM ALPARSLAN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. SELÇUK MÜLAYİM

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Sevil Er
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Eskiçağ Tarihi
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu
Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans- Eylül 2011
Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Sümer, Enki, Ea, Su ve Bilgelik Tanrısı.

ÖZET

SÜMERLERDE TANRI ENKİ VE BAŞKA KÜLTÜRLERE YANSIMASI

Çalışmamızın ilk bölümünde, Sümer inanç sistemi ve Sümer panteonundaki hiyerarşiye göre ilk altı tanrı genel bilgilerle açıklanmıştır.

Sümerlerde, tanrı Enki inancı ana konumuzu oluşturduğu için daha kapsamlı olarak incelenmiş, resim, ilahi ve dualar gibi görsel ve yazılı unsurlarla açıklanmıştır. Tanrı Enki geleneğinin, önde gelen ilk üç miti açıklanarak, bu geleneğin özellikleri verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonuna doğru, farklı kültürlere olan etkileri açıklanmış, farklı toplumlardaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Ek olarak verilen mühürlerde tanrının farklı kültürlerdeki ikonografisi gösterilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Sevil Er
Major: History
Program: Ancient History
Thesis Advisor: Prof. Dr. Kemalettin K oroğlu
Type and Date of Thesis: Master's Degree- September 2011
Key Words: Mesopotamia, Sumer, Enki, Ea, God of Water and Wisdom.

ABSTRACT

GOD ENKI IN SUMERIAN CULTURE AND ITS REFLECTIONS IN OTHER CULTURES

In the first part of this study, Sumerian belief system and the first six gods according to the hierarchy in the Sumerian pantheon are described in general terms.

Since it constitutes the primary subject of this study, the belief in god Enki in Sumerians is reviewed more comprehensively and described with visual and written materials, such as pictures, chants, and prayers. The first three main myths of the God Enki convention are explained, and the characteristics of this convention are attempted to be given.

Towards the end of the study, its impacts on different cultures are described and its reflections on different societies are emphasized. In addition, on the seals given, the iconography of the god is shown in different cultures.

ÖNSÖZ

Su, yaşam için vazgeçilmez bir kaynaktır. Su simgeçiliğinin ise insanlık tarihi kadar eski olduğu ve hemen her toplumun inancında ve mitolojisinde yer aldığı bilinmektedir. Su, bereket, arınma, gizem, yenilenme (bedenen ve ruhen) ve kutsal olarak görülmüş, suya dinsel ve tinsel anlamlar yüklenmiştir. Arkeolojik buluntular ve ilk yazılı tabletler sayesinde bu inancın izlerine Mezopotamya'da MÖ V. binyıla kadar inilmekte, Mezopotamya'da bu inanışın Obeyd Döneminden itibaren önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Güney Mezopotamya'da kent devletleri kuran Sümerlerin inanç sistemlerinde su tanrısının sık sık adının geçmesi ve en önemli mitlerde başrolde olması bu tanrının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Tanrı Enki inancını çalışma konusu olarak seçmemizin sebebi, su ve bilgelik tanrısının binyıllar boyu farklı kültürleri etkilemiş bir geleneğe sahip olması ve ülkemizde bu tanrı ile ilgili yeterince araştırma yapılmamış olmasıdır. İnsanlığı ilgilendiren en önemli soruların cevaplarının arandığı bu geleneğe su simgeçiliğinden daha fazla insanoğlunun ruhsal yolculuğunu da gözler önüne serdiğini düşünmekteyiz.

Çalışmamın her aşamasında, yardımlarını esirgemeyen, eleştiri ve fikirleriyle yol gösteren, çalışmanın da ötesinde bilgiyi kullanmayı, sorgulamayı ve farklı açılardan bakabilmeyi öğreten değerli hocam Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'na, bu tez çalışması esnasında bana her şekilde destek olan ve güç veren ablalarım Nurhayat Dabak'a, Hülya Er'e, Dilek Er Halepli'ye ve canım dostum Mukadder Eşitmez'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Şu an hayatta olmayan, ancak varlığını hep hissettiğim anneme şükranlarımla...

İstanbul, 2011

Sevil ER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

HARİTA VE LEVHALAR LİSTESİ i

KAYNAKÇA iv

GİRİŞ

A- Araştırmaların Tarihçesi 1

B- Amaç ve yöntemler 3

I- SÜMER PANTEONU..... 5

A. Sümerlerde Kozmos ve Tanrısallık 5

B. Altı Büyük Tanrı 10

1. Gök Tanrısı An (Anu) 10

2. Yer Tanrıçası Ki (Ninhursag) 12

3. Hava Tanrısı Enlil (Ellil) 13

4. Aşk Tanrıçası İnanna (İstar) 16

5. Ay Tanrısı Nanna- Suen (Sin) 19

6. Güneş Tanrısı UTU (Şamaş) 22

II- TANRI ENKİ 26

A. İsimleri, İsimlerinin Köken ve Anlamları 34

B. Sıfatları ve Anlamları 36

C. Eridu Şehri ve tanrı Enki İnancı 37

D. Tapınak ve Dinsel Törenler 40

1. Mimari 43

2. Tapınak Görevlileri ve Tapınma Biçimleri 45

III- TANRI ENKİ İLE İLGİLİ MİTLER 53

A. Sümer Cennet Miti	54
B. İnsanın Yaratılışı	60
C. Tufan Miti	65
IV- TANRI ENKİ İNANCININ BAŞKA KÜLTÜRLERE YANSIMASI	74
A. Akkad Edebiyatında Ê a	76
B. Hitit Edebiyatında Ê a	77
C. Babyloniaka	79
D. Kitab-ı Mukaddes.....	81
1. İnsanın yaratılışı	82
2. Tufan	82
3. Yeryüzü ve Düzenlenmesi	82
4. Altın Çağ/ Babil Kulesi	83
V- SONUÇ	84
HARİTA VE LEVHALAR	100

HARİTA VE LEVHALAR LİSTESİ

Harita: Mezopotamya Haritası (Köroğlu 2006: 13)

Resim Listesi

- Res. 1:** Sümer Tanrısının Genel Görünümü (Delaport 2003: 136)..... 8
- Res. 2:** Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna/ İstar (Frankfort 1939:Levha XXVf)..... 17
- Res. 3:** Ay Tanrısı Sin'e Adanmış Adak Mührü (British Museum BM134928)... 19
- Res. 4:** Ay Tanrısı Nanna/Sin (Black-Green 2003: 153)..... 21
- Res. 5:** Güneş Tanrısı UTU/ Šamaš (Black- Green 2003:223).....
22
- Res. 6:** Güneş Tanrısı UTU/ Šamaš (Black-Green 2003: 223).....
25
- Res. 7:** Tanrı Enki (Collon 1993: 164)..... 26
- Res. 8:** Eridu Tapınakları ve Ziggurat (Gideon 1962: 231)..... 44
- Res. 9:** Enki'nin Tapınak Kapısındaki Koruyucu Aslan (Black-Green 2003: 36).. 45
- Res. 10:** Enki Rahibi (Black-Green 2003: 43)..... 46
- Res. 11:** Apkallu (Bilge) Figürü (Black-Green 1998: 18)..... 47
- Res. 12:** Enki Rahiplerinin şifa Sahnesi (Roaf 1996: 76)..... 49

Levha Listesi

Levha I

- 1- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl.XVIIIk; Campbell 1975: 75)
- 2- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl.XXIc)

Levha II

- 1- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939:Pl.XXIIIId)

2- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl. XXXIIIIf)

Levha III

1- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl. XVIIIi)

2- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl. XXIh)

Levha IV

1- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Frankfort 1939: Pl. XXVd)

2- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Adda Mührü) (Buren 1933: Pl.II,6)

Levha V

1- Akkad Dönemi Silindir Mühür.(Zu Mitosu) (Buren 1933: Pl. V,20)

2- Akkad Dönemi Silindir Mühür. (Zu Mitosu) (Buchanan 1981: 471)

Levha VI

1- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Buchanan 1981: 472)

2- Akkad Dönemi Silindir Mühür (Buchanan 1981: 1266)

Levha VII

1- Yeni Assur ve Yeni Babil Dönemi Silindir Mühür (Collon 2001: 125)

2- Yeni Assur ve Yeni Babil Dönemi Silindir Mühür (Collon 2001:293)

Levha VIII

1- Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: Levha V.15a)

2- Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: XIV. 41)

Levha IX

1- Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: VI. 16)

2- Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: XVIII.54)

Levha X

- 1- Kaniş Karumu 1b Katı Mühür Baskısı (Özgüç 1968: XI.c)

Levha XI

- 1- Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühür Baskısı (Erkanal 1993: Levha32.VII6-B/01)

Levha XII

- 1- Gök Tanrısı An'ın Simgesi: Boynuzlu Başlık (Black-Green 2003: 16)
- 2- Yer Tanrıçası Ki'nin Simgesi: Ters Omega İşareti (Ward 1910: 391)
- 3- Hava Tanrısı Enlil'in Simgesi: Boynuzlu Başlık (Black-Green 2003: 16)
- 4- Aşk Tanrıçası İnanna'nın Simgesi: Venüs Yıldızı (Ward 1910: 391)
- 5- Ay Tanrısı Nanna/ Suen'in Simgesi: Hilal Çeşitleri (Ward 1910: 395)
- 6- Güneş Tanrısı UTU'nun Simgesi: Güneş Diski (Ward 1910: 394)

Levha XIII

- 1- Mezopotamya İlahlarının Simgeleri (Black-Green 2003: 16)
- 2- Tanrı ve Tanrıçaların Simgeleri (Ward 1910: 391)

Levha XIV

- 1- Enki'nin Simgeleri: Koç Başlı Değnek ve Balık Gövdeli Keçi (Ward 1910: 399)
- 3- Balık Gövdeli Keçi (Ward 1910: 399)

Levha XV

- 1- İçinden Su Taşan Vazo (Black-Green 2003: 200)
- 2- Su Sarmalı (Collon 1993: 191: Pl.927)

KAYNAKÇA

- Açmaz, H. İ. 1991, *Muhtelif Dinlerde Tufan*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ascalone, E. 2007, *Mesopotamia*, London, University of California.
- Black, J. 2002, "The Illustrated Anthology of World Myth & Storytelling," C. Littleton (ed), *Ancient Mesopotamia. California, Thunder Bay*:82-130.
- Black, J., Green, A. 1998, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, London, British Museum.
- Black, J., Green, A. 2003, *Mezopotamya Mitolojisi. Tanrılar, İfritler ve Semboller*, (Çev: N. Hasgöl), İstanbul, Aram Yayıncılık.
- Bonnefoy, Y. 2000, *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, (Çev: L. Yılmaz), Ankara, Dost Kitabevi.
- Bottéro, J. 2003, *Mezopotamya. Yazı, Akıl ve Tanrılar*, (Çev: A. Er, M. E. Özcan), Ankara, Dost Kitabevi.
- Bottéro, J. 2005, *Eski Yakındoğu. Sümer'den Kutsal Kitap'a*, (Çev: A. Kahiloğulları, L. A. Özcan, P. Güzelyürek), Ankara, Dost Kitabevi.
- Bottéro, J. 2006, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev: A. Berktaş), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Bottéro, J. 2008, *Gilgamiş Destanı. Ölmek istemeyen Büyük İnsan*, (Çev: O. Suda), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Buchanan, B. 1981, *Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection*, London, Yale University.
- Buren, E. D. V. 1948, "Fish- Offerings in Ancient Mesopotamia", *Iraq* X:101-122.
- Buren, E. D. V. 1933, *The Flowing Vase and the God with Streams*, Berlin, Hans Schoetz & Co., G.M.B.H.
- Burstein, S.M. 1978, *The "Babyloniaca" of Berossus*, Malibu, Undena Publications.
- Campbell, J. 1973, *The Mask Of God: Oriental Mythology*, London, Souvenir.
- Campbell, J. 1975, *The mythic Image*, New Jersey, Princeton University.
- Cavendish, R. 1980, *Mythology An Illustrated Encyclopedia*, London, Orbis.
- Collon, D. 1993, *First Impressions Cylinder Seals in the Ancient near East*, London, British Museum.
- Collon, D. 2001, *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder Seals V. Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods*, London, British Museum.
- Comte, F. 2000, *Mitoloji Sözlüğü*, (Çev: M. Aslan), İstanbul, Zed Yayın.
- Cotterell, A. 1989, *The Illustrated Encyclopedia of Myths & Legends*, London, Marshall.
- Delaporte, L. 2003, *Mesopotamia. The Babylonian and Assyrian Civilization*, New York, Columbia University.
- Dhorme, E. 1945, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie I*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Doğan-Alparslan, M. 2006, " Hitit Mitolojisi: Batı Kültürünün Kaynağı", *National Geographic (Türkiye)*:88-89.

- Eliade, M. 2009, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev: L. Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Eliot, A. 1990, *The Universal Myths. Heroes, Gods, Tricksters and Others*, New York, Truman Talley Books.
- Erkanal, A. 1993, *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Falkenstein, A. 1931, *Die Haupttypen der Sumerischen Beschwörung: Literarisch Untersucht*, Leipzig, August Pries.
- Falkenstein, A. 1959, *Sumerische Götterlieder I*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Foster, B. R. 1995, *From Distant Days, Myths, Tales, and Poetry of Mesopotamia*, Bethesda, Maryland, CDL.
- Frankfort, H. 1939, *Cylinder Seals. A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London, The Gregg.
- Furlani, G. 1929, *La Religione Babilonese-Assirâ I*, Bologna, Prima Edizione.
- Giedion, S. 1964, *The Eternal Present: The Beginnings of Architecture*, New York, Pantheon Books.
- Graves, R. 1959, *Larousse Encyclopedia of Mythology*, London, Westbook House.
- Green, A. 2006, "Civilizations of the Ancient near East", J. M. Sasson, J. Baines, G. Beckman, K. S. Rubinson (ed), *Ancient Mezopotamian Religious Iconography. New York, Hendrickson Publishers, III & IV: 1837-1870*.
- Grimal, P. 1965, *Larousse World Mythology*, New York, Prometheus.

Gurney, O. R. 1977, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford, Oxford University.

Güterbock, H.G. 1961, “Mythologies of The Ancient World”, S. N. Kramer (ed), *Hittite Mythology*. New York, Anchor Books: 139- 181.

Hançerlioğlu, O. 1993, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Hooke, S. H.1963, *Middle Eastern Mythology*, Australia, Penguin Books.

King, L. W. 1910, *A History of Sumer and Akkad an Account of The Early Races of Babylonia from Prehistoric Times to The Foundation of The Babylonian Monarchy*, London, Chatto& Windus.

Köroğlu, K. 2006, *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kramer, S. N. 1999, *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev: H. Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Kramer, S. N. 2000, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (Çev: H. Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Kramer, S. N. 2001, *Sümer Mitolojisi*, (Çev: H. Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Kramer, S. N. 2002, *Sümerler*, (Çev: Ö. Buze), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Kuhrt, A. 2009, *Eski Çağda Anadolu*, (Çev: D. Şendil), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lambert, W.G. 1960, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford, Hardcover Books.

Lambert, W.G., Millard, A. R. 1969, *Atra-hasis, the Babylonian Story of the Flood*, Oxford, Clarendon.

- Langdon, S. H. 1959, "The Mythology of All Races", G.F.Moore (ed), *Semitic Mythology*. New York, Cooper Square Publishers, V:1-454.
- Mackenzie, D. A. 1930, *Myths of Babylonia and Assyria*, London, The Gresham Publishing Company.
- Macqueen, J. C. 1975, *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*, London, Thames and Hudson.
- Moorey, P. R. S. 1994, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries. The Archaeological Evidence*, Oxford, Clarendon.
- Nejat, K. R. N. 1998, *Daily Life In Ancient Mesopotamia*, London, Greenwood.
- Otten, H. 1950, *Mythen vom Gotte Kumarbi; Neue Fragmente*, Berlin, Akademie Verlag.
- Özgüç, N. 1965, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, N. 1968, *Kaniş Karumu İb Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Parrot, A. 1952, *Déluge et Arce de Née*, Paris, Delachaux et Niestlé.
- Perry, J. W. 1996, *Lord of the Four Quarters. The Mythology of Kingship*, New York, Paulist.
- Pinches, T. G. 1908, *The Old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia*, London, Bible Publisher.
- Reade, J. 2000, *Mesopotamia*, London, British Museum.
- Reiner, E. 1966, *A Linguistic Analysis of Akkadian*, The Hague(Lahey), Mouton.
- Ringgren, H.1973, *Religions of The Ancient Near East*, Philadelphia, The Westminster.

- Roaf, M.1996, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*,(Çev: Z. Kılıç), İstanbul, İletişim yayınları.
- Roberts, J.J.M. 1972, *The Earliest Semitic Pantheon*, Baltimore, Johns Hopkins University.
- Rosenberg, D. 2000, *Dünya Mitolojisi. Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, (Çev: K.Akten, E.Cengiz, A.U.Cüce, K.Emiroğlu, T.Kenanoglu, T.Kocayığıt, E.Kuzhan, B.Odabaşı), Ankara, İmge Kitabevi.
- Rüster, C.,Neu, E. 1989, *Hethitisches Zeichenlexion. Invertar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Schimmel, A. 1999, *Dinler Tarihine Giriş*, R. Kibar(ed.), İstanbul, Kırkambar Yayınları.
- Sollberger, E. 1971, *The Babylonian Legend of The Flood*, London, British Museum.
- Tallqvist, K. L. 1974, *Akkadische Götterepitheta*, Hildesheim, Georg Olms Verlag.
- Uhlig, H. 2006, *Tarihin Başlangıcında Bir Halk. Sümerler*,(Çev: Nilgün Ersoy), İstanbul, Telos Yayıncılık.
- Vieyra, M. 1963, *Mythologies*, Grimal, P.(ed), *La Mythologie en Sumer, á Babylone et Chez les Hittites. Paris, Larousse: 60-76.*
- Ward, W. H. 1910, *The Seal Cylinder of Western Asia*, Washington, J. B. Lippincott.
- Zgoll, A. 2009, *Mitoloji*, Laffert, J. V.(ed), *Kadim Yakındoğu Mitolojisi*,(Çev: N. Elhüseyni), İstanbul, NTV Yayınları.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Çalışmamızla ilgili modern eserler arasında en önemli yeri; Samuel Noah Kramer, Jean Bottéro, Jeremy Black, Anthony Green'nin eserleri almaktadır. Bu eserlerde konumuzla ilgili önemli saptamalar ve yorumlar bulunmaktadır. Özellikle Kramer'in *Sümerlerin kurnaz Tanrısı Enki*, Bottéro'nun *Mezopotamya- Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Jeremy Black ve Anthony Green'in *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary* adlı eserleri konuya ilişkin önemli bilgiler vermektedirler. Özellikle Kramer'in eseri çalışmamızın ana kaynağını oluşturmaktadır. Kramer'in Sümerolog olması, Sümerce çevirilerin birçoğunun kendisine ait olması ve Sümer Mitolojisi ve kültürü hakkındaki geniş bilgisi nedeniyle çalışmamızın en önemli dayanağını oluşturmaktadır.

Donald A. Mackenzie'nin *Myths of Babylon and Assyria* adlı eserinde tanrı Enki geleneğinin farklı kültürlerdeki izlerini sürmektedir. Robert Graves *Larousse Encyclopedia of Mythology* adlı eserinde Sümer mitolojisi ve Tanrı Enki geleneği ile ilgili özgün yorumlar yapmaktadır. Jeremy Black'in *The Illustrated Anthology of World Myth & Storytelling* adlı çalışması Sümer Panteonundaki tanrı ve tanrıçaların simgeleri ile ilgili önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Sümer su ve bilgelik tanrısı ile ilgili heykel, kabartma veya duvar resimleri gibi eserler bulunmamaktadır. Ancak tanrı Enki, dini, mitolojik öykülerin sahnelerinin bulunduğu mühürlerde karşımıza çıkmaktadır. Tanrı Enki'nin farklı kültürlerde ortaya çıkan farklı özellikleri bu mühürlerde görülebilmektedir.

Genel bilgilerin verildiği eserlerde konumuzla ilgili bilgiler birbirinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca bu eserlerde yazılmış bilgiler, ciddi farklılıklar göstermektedir. Tanrı Enki ile ilgili bilgilerin kaynağını, Sümerce ve Akkadca yazılmış dini metinler oluşturmaktadır. Bu metinlerin çevirilerini ve yorumlarını karşılaştırmalar yaparak, anlaşılabilir sonuçlara ulaşmaya çalıştık. Çalışmamızı gerçekleştirirken, Sümer inanç sistemiyle ilgili her geçen gün (yapılan çevirilerle ve elde edilen bulgularla) yeni bilgilerin ortaya çıkması nedeniyle yayın tarihleri görece yakın olan eserler seçilmiştir.

Çalışmanın başından sonuna kadar yapılan tüm kaynak araştırmaları Tanrı Enki ile ilgili Türkçe bir eserin henüz yazılmadığını göstermiştir. Bu eksiklik sadece Türkçe eserler için geçerli değildir. Tanrı Enki geleneğini açıklayan ve yorumlayan kapsamlı eserlerin yeterli olmadığı bu araştırma sırasında görülmüştür.

B. AMAÇ VE YÖNTEM

Ele geçebilen ilk yazılı belgelerden, insanoğlunun kendi varlığını, evreni, kozmosu ve bütün bunların düzenlenmesini nasıl yorumladığını, somut gelişimlerin altında yatan soyut kavramları irdeledik. Toplumsal ve siyasal yapının din üzerindeki etkisinin yadsınamaz olduğunu gözler önüne sermek istedik.

İlk bölümde, ana konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için, Sümer inanış sistemini temel bilgilerle açıklayarak, panteonun önde gelen tanrı ve tanrıçalarını tanıttık. Sümer toplumundaki din geleneği ile ekonomik ve siyasal etkenler arasındaki sıkı bağa değinerek birbirleri üzerindeki etkilerinden söz ettik.

İkinci bölümde, tanrı Enki ve geleneği hakkındaki bilgileri detaylı ve sistemli bir şekilde vermeye çalıştık. Sümer panteonunun hiyerarşisi içinde en ön sırada bulunmayan, ancak işlevi açısından yazılı metinlerde adından sıkça söz edilen su ve bilgelik tanrısı Enki'nin panteonundaki yerini ve önemini vurguladık.

Üçüncü bölümde ise, Su ve bilgelik tanrısı ile ilgili yazılmış ve gelenekte öne çıkan mitlerden üç tanesini değişik versiyonları ile birlikte vererek, araştırmacıların konuya ilişkin yorumlarını tartıştık.

Bir sonraki bölümde, tanrı Enki'nin diğer kültürlerle olan etkisini araştırarak, bu yansımaların kültürlerdeki izini sürdük. Enki, sadece Sümer kültüründe değil, diğer kültürlerde de adından sıkça söz edilen bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beşinci ve son bölümde, elde edilen tüm bilgiler ışığında, Sümerlerde din ve toplumsal yapı özelliklerinin arasındaki bağ sorgulanmıştır. Enki ve inancının ortaya çıkışı, önemi ve bin yıllarca süren etkisinin nedenleri tartışılmıştır.

Çalışmamıza ek olarak, Mezopotamya haritası, tanrı Enki geleneğini farklı dönem ve coğrafyalarda ikonografileri ile görebileceğimiz mühürleri ve diğer tanrı ve tanrıçaların simgelerini vermeyi uygun bulduk.

Bu çalışmamızın temel amacı; ana teması, insanın var ediliş ve onunla ilgili süreçlerle doğrudan bağı olan tanrı Enki'yi tüm yönleriyle ele alarak, Sümer kültürü içinde incelemektir. Sümerlerin evrene, insanın yaratılışına ve evrenin düzenlenmesine hangi çerçevelerden baktığını tespit ederek, bununla ilgili bakış açıları yakalamaya çalışmaktır. Ayrıca, diğer kültürlerdeki etkisinin sınırlarını ve şiddetini görebilmek, gösterebilmektir.

Bu çalışma esnasında, kütüphanede konuyla ilgili tüm kaynaklar detaylı bir şekilde taranmış, çivi yazılı belgelerin yer aldığı yayınlar gözden geçirilmiştir. Sümer mitolojisi içinde yer alan tanrı Enki ile ilgili mitlerin adlarını, anlaşılır olması ve akılda kalabilmesi amacıyla tezimizde sadeleştirerek kullanmayı uygun gördük. Farklı Sümerologların çeviri ve yorumları incelenerek bunlara çalışmamızda yer verilmiştir. Tanrı adları ve Sümerce kelimelerin yazılışları için "*Hethitisches Zeichenlexion*"dan faydalanılmıştır. Bu çalışmamızda tarihlendirmemizi Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'nun "*Eski Mezopotamya Tarihi*" adlı kitabındaki kronolojiyi temel alarak yapmış bulunmaktayız.

I- SÜMER PANTEONU

A. SÜMERLERDE KOZMOS VE TANRISALLIK

Asıl konumuz, “Sümer panteonundaki tanrı Enki”; ancak tanrı Enki’nin bu panteondaki yerini, görevini ve önemini anlatabilmek amacıyla Sümer panteonunu genel hatlarıyla ve köşe taşlarıyla vermeye çalışacağız. Sümer inanış sistemini iyi anlayabilmek için, öncelikle evrenin varoluşunu nasıl açıkladıklarını bilmemiz gerekir. Evren, tanrıların varlığı ile doğrudan ilgilidir; çünkü Sümer din sistemine göre evreni oluşturan öğeler, tanrıların bizatihi kendi varlığından kaynaklanmaktadır. Sümerler ilk olarak bir denizin var olduğunu kabul ettiler¹. Bu denizi, ilk neden, varoluşu harekete geçiren bir sebep olarak gördüler. Ünlü Sümerolog Kramer’e göre; bu denizin öncesinde ne olduğu konusunda ise, çözümlenebilen hiçbir tablette bilgiye ya da şüpheye rastlanmaması, bu konuyu hiç sorgulamadıkları izlenimini vermektedir.²

Bu ilksel denizin üzerine düz bir yeryüzü konmuş ve onunla bütünleşmiş kubbe biçiminde bir gök kapatılmıştı. Böylece; evren, yani, gök-yer oluşmuştu. Bunların arasında, gökle yeri ayıran, hareketli ve genişleyen bir “atmosfer” *-lil-* bulunuyordu. “*lil*” denilen bu madde, en geniş anlamı ile “ruh, nefes, rüzgâr, hava” olarak açıklanabilir.³ Güneş, ay, yıldızların da bu “*lil*” den meydana geldiğine, yalnızca ek olarak bunlara parlaklık verildiğine inanıyorlardı. Bu düzeni ise hem altından hem de üstünden sınırsız olan “deniz” çevreliyordu.⁴ Evren, bu sonsuz denizin içinde sabit bir şekilde hareket etmeden duruyordu. Sümerli düşünürlere göre; evreni oluşturan en temel öğeler, gök ve yeryüzü idi. Evren için kullandıkları terim, “gök-yer” anlamında bileşik bir sözcük olan “*AN-Kİ*” idi. Sümerler, bu temel öğelerden bir kozmogoni geliştirdi.⁵

¹ Kramer 2002: 153; Bonnefoy 2000: 1021.

² Kramer 2002: 153; Kramer 2001: 83.

³ Kramer 2002: 153; Bonnefoy 2000: 582.

⁴ Kramer 2002:153.

⁵ Kramer 2002: 153; Kozmos ve kozmogoni, evrenin düzeni ve evrenin yaratılması anlamına gelmektedir.

Sümerler, tüm tanrıları, yaklaşık olarak “tanrısal varlık” anlamında çevrilebilen ortak bir adla gösteriyorlardı. Sümer dilinde “*DINGIR*” Akkadca’da ise “*ILU*”, tanrısallığı ifade ediyordu. Tanrısallığı belirten işaret, aynı zamanda yıldız için kullanılan işaretti. Bu işaret, yukarıda olanı, yüksekte olanı ve de gökyüzünde olanı göstermekteydi. Bottèro’ya göre; bu açıdan bakıldığında, tanrısal dünya, göksel ve dünyanın üstünde olarak hayal edilmiştir.⁶ Eliade ise “*DINGIR*” kelimesinin ayrıca “ışık saçan” anlamına da geldiğini söyler.⁷

Sümer tanrıları tümüyle insan biçiminde hayal edilmiştir. Tanrıların beden şekilleri kendileriyle tamamen aynıydı, ancak insanoğluna ait kusurlardan uzak tutulmuşlardı. Örneğin; mitolojik bir hikâyenin yer aldığı tablet parçasında, vücutları delinse bile bir damla kan akmayacağı söylenmektedir.⁸ Sümer tanrıları, şekil ve davranış tarzı bakımından da insan gibi düşünülmüşlerdir.⁹ Ölümlüler gibi tutku ve ihtiyaçları vardı. Onlar da evlenip aile sahibi olurlar, eşlerini aldatırlardı. Ne zaman bir araya gelseler şöenler düzenleyip sarhoş olana dek içerlerdi. Birbirlerini kıskanırlar, ölümlüler gibi çekişirlerdi. Hiyerarşi, tanrılar arasında da söz konusuydu. Bu yüzden, önem veya dereceye göre sıralanırlar. Bu tanrı-tanrıçaları, “yazgıları belirleyen” yedi ilah ile “büyük tanrı-tanrıçalar” olarak bilinen elli ilahtan oluşan bir gruba ayırabiliriz.¹⁰ Sümer inanış sistemi, siyasi düzen ve toplumsal yapı model alınarak düzenlenmiştir. Sümerler, kent devletleri halinde yaşarlardı. Her kent devletinin kendisine ait koruyucu bir ilahı bulunmaktaydı. Kent devletinin baş tanrısı, o kent devleti için panteonda merkezi figürdü. Bu baş tanrıların kendi siyasi yönleri de olurdu. Ayrıca, bölgesel teolojinin gelişmesini etkilerlerdi. Ancak; kural olarak, şehirler, tanrıların isimlerini taşımazdı. Bunun sebebi ise, Mackenzie’ye göre; “Sümer dini erken (Animistik) evrelerindeyken kurulan muhtelif kentlerde tanrılar, kendilerine tapan ve öne çıkaran çeşitli ruhani gruplardan tam anlamıyla sıyrılmamış ya da keskin çizgilerle ayrılmamıştır.”¹¹ Tanrıların şöhreti, özellikle ortaya çıktıkları şehrin gelişimine paralel büyüklükte olurdu. O kent devletinde oluşan nüfus artışı, ekonomik faaliyetler ve

⁶ Bottèro 2003: 236.

⁷ Eliade 2009: 84.

⁸ Bottero 2003: 237.

⁹ Kramer 2002: 154; Bottèro 2003: 237; Graves 1959: 52.

¹⁰ Kramer 2002: 155; Sollberger 1971: 15.

¹¹ Mackenzie 1930: 27.

siyasal güç gibi etkenler, bir anlamda o şehrin ilahına da güç kazandırır. Başka bir deyişle, o kent tanrısının reklamı ve propagandası yapılarak daha fazla inanan toplanırdı. Sümer tanrıları, Sümerlerin verdikleri önem doğrultusunda rütbe kazanırlardı.¹² Diğer tanrılar ise, büyük tanrılar tarafından (daha basit işler için) yaratılmış tanrılardı. Bu tanrıların tam olarak sayıları ve adları bilinmemektedir. Sümer inancına göre; büyük tanrılar, göklerin üzerinde, doğudaki büyük dağda, güneşin doğduğu yerde, tapınaklarındaki kült heykellerinde veya yeraltının derinliklerinde yaşarlardı.¹³ Sümerli teologlara göre, tanrıların her birinin farklı birer güç alanları olsa da, bir araya gelip tanrılar meclisinde sorunları tartışırlardı. Meclise, “*PUHRUM*” veya “*Ukkin Plahrum*”; tanrıların toplandıkları bu tanrısal salona ise “*Upşukina*” veya “*ub-şu-ukkina*” adı verilmişti.¹⁴ Tanrılar meclisine, büyük tanrılar An, Enlil ve Enki başkanlık ederlerdi.¹⁵ Bu üçlü gruba kimi kez toprak tanrıçası Ki de eklenirdi. Özellikle, her yılın başında “*zagmuk*” festivalinde, tanrıların toplanarak tüm varlıkların yazgılarına (*Usurati*) karar verdiklerine inanılırdı. Bu kararlar kader tabletlerine yazılarak, Sümer geleneğine göre tanrı Enki tarafından; Akkad geleneğine göre ise tanrı Enlil tarafından saklanırdı.¹⁶ Kader tabletleri, Sümer ve Akkad geleneğinde, mitolojik bir olayda geçmektedir.¹⁷ Mite göre; kader tabletleri, “*Imdugud*” veya “*Anzu*” adıyla bilinen bir kuş adam tarafından çalınır. Sonunda bu kuş adam, tabletleri geri almak için görevlendirilen tanrı Ninurta¹⁸ tarafından öldürülür. Akkad Dönemi mühürlerinde Anzu'nun tanrı Ê a/Enki'nin karşısına bir mâhkum olarak getirildiği görülür. (Levha II. Resim 2, Levha V. Resim 1,2)

Babil'de yeni yıl kutlamaları on bir gün sürerdi. İlk beş gün hazırlıklarla geçer, büyü yapılır, dua edilir, kurban kesilir, altın ve tahta kullanılarak iki heykel yapılırdı. Dördüncü günde ise rahip oldukça uzun olan yaratılış destanını ezberden ve düz bir şekilde okurdu.¹⁹ Dinsel törenlerin nasıl gerçekleştiğini anlatan, rahipler için hazırlanmış geç döneme ait kopyalardan öğrendiğimize göre, bir dizi büyüsel törenler

¹²Graves 1959: 52.

¹³Graves 1959: 52.

¹⁴Graves 1959: 52; Black- Green 2003:196.

¹⁵ Bottero 2003: 238; Bonnefoy 2000: 584.

¹⁶ Black-Green 2003: 112

¹⁷ Zu Mitosu.

¹⁸ Tanrı Enlil'in oğludur. Savaşçı yönü olan bir tanrıdır.

¹⁹ Cavendish 1980: 87; Graves 1959: 52.

ve tanrılara sunum söz konusuydu.²⁰ Son olarak, beşinci gün, kral, tapınağın önünde rahip tarafından diz çöktürülür, krallık nişanları (asası, tacı gibi) çıkartıldıktan sonra tokatlanıp kulağı çekilirdi. Adil olduğuna ve tanrılara karşı gelmediğine yemin ettirilirdi. Rahip, daha sonra kralın güvenini tazeler, krala krallık işaretlerini geri verir ve bir kez daha tokatlardı. Bu ayin esnasında kralın ağlaması, ülke için iyiye işaret sayılırdı.²¹

Sümer sanatında, tanrılar kendi simgelerinin yanısıra, tanrı olduklarını belirten birtakım imgelerle betimlenirdi. MÖ III. binyıldan itibaren tanrılar genellikle boynuzlu (boğa boynuzu) başlıkla görülmektedir. Bu başlık, ilahiliğin bir simgesiydi. Tanrılar, altlarında bir etek ve vücutlarının üst kısmı çıplak olarak betimlenirlerdi.

Resim 1.

Sümer Tanrısının Genel Görünümü. Sümer Dönemi. Niffer Üniversitesi Pensilvanya Müzesi. (Delaporte 2003: 136)

Sümer dönemine ait bir mühürden alınmış detayda (Res.1), üstü çıplak, göğüs hizasından itibaren uzun kaftan giymiş, uzun sakallı, çıplak ayaklı ve tanrısallığı ifade eden boynuzlu başlığı ile tipik bir Sümer tanrı figürü görülmektedir. Oturduğu obje ise tanrının tapınağını simgelemektedir.

²⁰ Black-Green 2003: 230; Roaf 1996: 201.

²¹ Roaf 1996: 202.

Sümerler, tarihsel çağlarda tanrılar için yaptıkları tapınaklara “Ē” (ev) adını vermişlerdi (Akkadca “BĪ TU”). Tapınaklar, tanrının dünyadaki eviydi. İlah, tapınağın merkezinde duran kült heykeli biçiminde, kendi tapınağında yaşardı. Zamanla bu tapınaklarda “Ziggurat” adı verilen tapınak kuleleri yapılmaya başlanmıştır.

Tanrılar kişileştirildiğinde *AN/ANU* “gök” (eril), *Ki* “yer” (dişil) olarak düşünöldü. An ve Ki, yukarıda belirttiğimiz bu ilk denizden doğdular.²² Bu ilk su (deniz), “*Nammu*” adıyla anılan ana tanrıçadır.²³ Aynı zamanda, antik tanrıların da pek çoğunu doğurduğuna inanılırdı. İlk dönemlerde, “gök ve yere yaşam veren, doğuran ana-ata” olarak tapınılmıştır.²⁴ Metinlerde Enki’nin annesi olarak geçmesi, onun önemini vurgulamaktadır. Enki ile birlikte oldukça önemli mitler de yer alır. Adı “*ABZU*”nun²⁵ eşanlamlısı olan “*En.gur*” ile ilgili bir simgeyle yazılırdı. Yeraltı okyanusunun kişileştirilmiş hali olması muhtemeldir.²⁶

Sümer panteonunun en önde gelen yedi tanrısından biri olan tanrı Enki, ana konumuzu oluşturduğu için, Sümer Panteonu bölümünde açıklamasını yapmadık. Sadece diğer altı tanrıyı genel olarak açıkladık.

²² Kramer 2001: 8; Hançerlioğlu 1993: 473.

²³ Vieyra 1963: 62.

²⁴ Bonnefoy 2000: 583; Black-Green 2003: 152; Kramer 2001: 82.

²⁵ “*Apsû*,” Yeryüzü düzlüğünün yüzdüğü tatlı su.

²⁶ Black-Green 2003: 152; Kramer 2001: 82,196.

B. ALTI BÜYÜK TANRI

Gök Tanrısı An (Anu)

An, Sümerce “ yukarı”, “gök” anlamına gelir. Akkadca adı ise “Anu” olarak geçer. İlahi hükümdarlığın başı ve kurucusu sayılır.²⁷ Gök ile yer ayrıldığında, Sümer inancına göre gök tanrısı “An”, göğü ele geçirmiştir. Bazı kaynaklarda Gök tanrısı An, “Anşar” ve “Kişar”ın oğlu olarak görülmüştür.²⁸ Sümer mitolojisinin bir geleneğinde, An’ın karısı yeryüzü tanrıçası “Uraš”tır. Başka bir gelenekte ise “Ki” ile evlidir. Babil mitolojisinde ise karısı “Antu”dur. An’ın çocukları; aşk tanrıçası İnanna (İstar), hava tanrısı Enlil’dir. Gök tanrısı An’ın kutsal kenti, eski bir şehir olan “Erek”²⁹, diğer bir adıyla Uruk şehridir. Bugünkü adı Warka olan şehirde, An’ın tapınağı “E-an-na” (Gök Evi) bulunur. Bu tapınak, aynı zamanda, Anu’nun kızı İnanna’nın da tapınağı olarak kullanılmıştır. Sümerler gökyüzünü üç katlı olarak kabul etmişlerdir. An, göğün en üst katında yer alır. Doğu ufkunun dikey şeridi, Anu yolu olarak bilinirdi. Burçlar kuşağında ise “gökyüzü boğası”, An’ın simgesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca; tanrısal varlık anlamına gelen “*DINGIR*” kelimesi, aynı zamanda gök tanrısı An için de kullanılıyordu.³⁰ Sümerler için göğün sonsuzluğunu temsil ediyordu. Sümer’de binyıllar boyunca An’a tapılmaya devam edildi. Mezopotamyalıların en önemli tanrılarında biri olmasına rağmen, An’ın kişiliği yeterince tanımlanamamıştır. Sanatta ender tasvir edildiği için kendine özgü ikonografileri ve simgeleri belirsizdir.³¹ Kassit ve Yeni Asur sanatındaysa Anu’nun simgesinin “boynuzlu başlık” olduğu düşünülmektedir. (Levha XII Resim 1) Gök tanrısı An’ın sahip olduğu tanrısal liderlik, Sümerliler tarafından hava tanrısı Enlil’e aktarılır. An, yaklaşık MÖ 2500’e kadar giden kaynaklarda, panteonun önderliğini Enlil’e bırakır.³² Bu durum, bir anlamda, babadan oğluna geçen iktidardır. Ancak; An, tanrısal kraliyetin kurucusu, iktidarın kaynağı ve iktidarın teminatı olarak varlığını korumuştur. Bazı metinlerde An’ın, Enlil’in babası olarak anılması, onun önemini vurgular niteliktedir. Bu yüzden; o, tanrıların babasıdır, “Abû

²⁷ Bottéro 2003: 318.

²⁸ Mezopotamya mitolojisinde kadim bir çift idi. Muhtemelen “An” ve “Ki” gök ile yeryüzünü temsil ediyorlardı. Sümer mitolojisinde kentler arasında ortaya çıkan tanrı ve tanrıçaların çakıştığını görüyoruz.

²⁹“Erek” Tevrat’ta geçen adıdır.

³⁰ Uhlig 2006: 34.

³¹ Black-Green 2003: 29.

³² Kramer 2002. 160.

İlâni” ve tanrıların kralıdır. Baba olarak adlandırılmasının nedeni, aile bağına vurgulamaktan çok, hükümdarlık yetkisine vurgu yapmaktır. Üstün yetkiyi ifade eden “*Anûtu*” kelimesi, Sümercede göğün adı olan ve aynı zamanda gök tanrısının da adı olan An’dan gelmekteydi.

Hammurabi kanunlarında “Anunnakilerin Kralı” olarak anılır.³³ En çok kullanılan sıfatları; “*il şame*” (gök tanrı), “*ab şame*” (gök baba), “*şar şame*”dir (gök kral).³⁴ An’ın diğer sıfatları, “Boğa” ve “Vahşi Boğa”dır. Kutsal sayısı ise Sümer matematiğinin temeli olan “60” rakamıdır.³⁵

*“Hükümdarın ve Efendinin kelamı,
Hoşuna giden neyi emrettiysen
Ne söylediyse o gerçekleşti!
Ey, An! Yüce emrin önde gelir,
Kim bunu reddedebilir?
Ey, tanrılar babası senin emrin
Göğün ve yerin temelidir,
Biz tanrılar arasında kim buna gülebilir?”*³⁶

Tanrı An için yazılmış ilahiden alınan bu dizeler, Sümer Panteonunda hiçbir tanrının, tanrı An’ın iradesine karşı olamayacağını göstermektedir. Tanrının emirleri ve sözleri her şeyin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu ilahide, An’ı, tanrıların mutlak hükümdarı ve tanrıların babası olarak algıladıklarını görürüz.

³³ Anunnaki sözcüğü, erken dönemlerde, özellikle Sümerlere ait metinlerde, tanrıları, özellikle de ilk doğan eski tanrıları adlandırmak için kullanılır. Muhtemelen “soylu çocuklar” anlamına gelir.

Black- Green 2003: 31; Eliade 2009: 85.

³⁴ Eliade 2009: 85.

³⁵ Schimmel 1999: 47; Bottéro 2006: 114; Nejat 1998: 83; Bu tezde verilen kutsal rakamların dayandığı ana kaynak veya ilahi bulunamamıştır.

³⁶ Uhlig 2006: 36.

Yer Tanrıçası Ki

Ki, Sümerce “Yer” anlamına gelir. Sümerlerde yer tanrıçası olarak tapınılmıştır. Tanrıça Nammu'nun çocuğu olarak kabul edilir. An ile birlikte kozmogoniyi başlattığına inanılan yer tanrıçası Ki, Sümer panteonunun da ilk dört büyük ilahından biri olarak kabul edilir. Daha sonraki tarihsel devirlerde Ki, Ninmah (Ulu Hanım), Ninhursag (Dağın Kraliçesi), Nintu (Doğurgan Hanım) olarak da tapınılmıştır. Tanrıça Ki, bütün yaşayanların anası olarak da görülüyordu. Sümer inancına göre gök tanrısı An ile evlidir.³⁷ Ancak, diğer büyük tanrılarla da çiftleşerek yeryüzünde canlılığı başlatmıştır. Bereketi, doğurganlığı ve toprağı simgeler. Tanrıçaya Adab şehrindeki “*E-mah*” tapınağında ibadet ediliyordu. Ancak tanrıça zaman zaman “Kiş’in Efendisi” olarak da anıldığından, Kiş kenti ile bir bağlantısı olabileceği düşünülmektedir.³⁸ Bazı kaynaklarda tanrıçanın Kiş şehrinde tapınağı olduğu yazmaktadır.³⁹ Sümer kralları kendilerini “Ninhursag’ın sürekli sütle beslediği” diye betimlemeyi severlerdi.⁴⁰ Yer tanrıçasına daha sonraları Asur ve Babil’de de tapınılmıştır. Tanrıça Ki’nin özdeşleştirildiği “Ninmah”, aynı zamanda bir takımyıldızının da adıydı.⁴¹ An ile birleşerek tanrı Enlil’i doğurmuştur. Burada çok önemli bir problemimiz var. Gök-tanrısı An’ın Enlil’in babası olduğu, tek bir metinde de olsa geçiyor, ancak Ki’nin Enlil’in annesi olduğuna dair hiçbir metinde bilgiye rastlanmamıştır. Ünlü Sümerolog Kramer’in konu ile ilgili açıklaması, tek yorum olarak karşımıza çıkar. Kramer, “İlk önce gök ile yer birdi. Enlil yerden göğü ayırdığı için, onların cinsel birleşmeleri yoluyla bunu gerçekleştirdiklerini düşünmek mantıklı.” der.⁴² Ancak; bu konunun yoruma açık olması ve bulunmuş hiçbir tablette bu tezi doğrulayacak bilgiye rastlanmaması, bu yorumun geçerli olmadığını göstermektedir.

Tanrıça Ki’nin sembolü, Omega simgesiyle neredeyse tamamen aynı olan bir işarettir. (Levha XII Resim 2) Tanrıça Ki’nin kutsal hayvanları, inek ve buzağıdır.

³⁷ Kramer 2002: 164.

³⁸ Black-Green 2003:160; Green 2006: 1843.

³⁹ Kramer 2002: 274.

⁴⁰ Kramer 2002:165.

⁴¹ Black-Green 2003: 161.

⁴² Kramer 2001: 9.

Hava Tanrısı Enlil

Sümerce “En-lil”, havanın efendisi anlamına gelir.⁴³ Sümerlerde Enlil’e hava tanrısı olarak tapınılmıştır. Sümerli teologlara göre o, yüce gök tanrısı An’ın oğludur. Sümer kozmogonisinde yerden göğü uzaklaştıran, hava tanrısı Enlil’dir.⁴⁴ Yine Sümer kozmogonisine göre; An, göğü ele geçirirken, Enlil, yeri (Ki’yi) ele geçirdi. Hava tanrısı Enlil, yer tanrıçası Ki ile birleşerek, evrenin düzenlenmesini, uygarlığın kuruluşunu başlatmış oldu.⁴⁵ Sümer panteonunun en önemli tanrısı, tüm Sümer ülkesinde, ayinlerde, mit, dua ve adaklarda adı geçen hava tanrısı Enlil’dir.⁴⁶ III. binyılın sonuna tarihlenen Enlil’i övmek için, Sümerce yazılmış ilahiden bazı bölümlerde Enlil’in önemini görebilmekteyiz.

*“Enlil! Yetkesi uzaklara kadar yayılır,
Sözü yüce ve kutsaldır!
Buyruğunu kimse geçersiz sayamaz:
...Diğer tanrılar hemen karşısında yerlere kadar eğilirler,
Ve onun emirlerine tartışmadan itaat ederler!
...Gökyüzüne ve yeryüzüne hükmeden,
Her şeyi bilen ve her şeyi anlayan,
En büyük hükümdardır!”...⁴⁷*

Bu ilahiden de anlaşılacağı üzere, Enlil’e tüm Sümer ülkesinde mutlak bir inançla tapılmıştır. Aynı zamanda bu şiir, Sümerler için, diğer tanrıların üzerindeki gücünü ve mutlak özerkliğini göstermektedir. Sümer inancına göre, o mutlak tanrı ve hükümdardır.⁴⁸

Sümer ve Babilliler, hava tanrısına “Bel” adını da vermişlerdir. Akkad dilindeki adı “Ellil” olarak geçer. Rüzgâr tanrısı olarak da tapınılmıştır. Onun baş tanrı olarak neden ve nasıl kabul edildiği konusunda bir bilgi henüz yoktur. Enlil’in tapınma merkezi Nippur kentindeki Ē -KUR (Dağ Evi) tapınağıdır. İnsanların kismetlerini tayin

⁴³ Vieyra 1963: 62.

⁴⁴ Bonnefoy 2000: 583; Kramer 2001: 9.

⁴⁵ Kramer 2001: 83.

⁴⁶ Black-Green 2003: 74.

⁴⁷ Falkenstein 1959: 11.

⁴⁸ Comte 2000: 80; Cotterell 1989: 87.

eden bir tapınaktır.⁴⁹ Tanrıların meclisinin toplandığı yer olan “*Ub-şu-ukkina*”nın bu tapınakta olduğuna inanılırdı.⁵⁰ Tapınak, bir Sümer şiirine göre, Enlil’in kendisi tarafından inşa edilmiştir.⁵¹ Ę-KUR yeryüzü ile gökyüzü arasında bir bağlantı noktası olarak görülmüş, çoğu kez kozmolojik bir şekilde betimlenmiştir.⁵² Bu tapınağın yanında ise “*Dur-an-ki*” (gökyüzü ile yeryüzünün bağı) adında bir ziggurat bulunurdu.⁵³ Ayrıca, Enlil’in karısı Ninlil’in türbesidir. Enlil, Nippur kentinin koruyucu tanrısıdır. Nippur, MÖ III. binde Sümerler için tinsel bir merkezdi.

Diğer Sümer kentlerinde de bereket ve bolluk için Enlil’in kutsamasına ihtiyaç duyulurdu. Krallar onlara ülkelerinin krallığını verenin, ülkelerine refah ve mutluluk getirenin Enlil olmasıyla övünürlerdi. İnsanların kullandığı tarımsal aletlere (kazma ve sabana) ilk şeklini verenin de Enlil olduğuna inanılırdı.⁵⁴ Enlil, bazı yerlerde Nunamnir adıyla da anılır. Ayrıca; “*Lugal Amaru*” (Kasırğa Tanrısı), “*En-ug-ug-ga*” (Kasırgaların Efendisi) adları da vardır.⁵⁵ Enlil’in adının kutsal sayısı “50” rakamıydı. Sembölü, tanrı An gibi “boynuzlu başlık” olarak betimlenmiştir. (Levha XII Resim 3) Onun kişiliğini betimlemek için kullanılan bazı imgeler, “en yüksek rütbeli efendi”, “baba ve yaratıcı”, “heybetli dağ” “rüzgârın efendisi” ve “kızgın fırtına” olarak karşımıza çıkar.⁵⁶ Karısı Ninlil (Sud), “*umum rabetum*” (ulu ana) olarak çağırılırdı. Bir Sümer şiirinde, Enlil’in Ninlil’e nasıl tecavüz ettiği ve onu nasıl karısı yaptığı anlatılır.⁵⁷ Sümer panteonunda Enlil’in çocukları; tanrıça Ereşkigal, tanrılar Adad (İşkur), Nanna-Suen, Nergal, Ninurta/Ningirsu, Pabilsag, Uraş, Zababa, Ennugi’dir. Nuşku ise hem oğlu hem veziridir.⁵⁸

Enlil’in, Anu gibi, göklerde korunaklı bir gezinti yolu vardı. Doğu ufkunun kuzeyindeki şerit, Enlil’in yolu olarak kabul edilmişti. Sümer mitolojisinde ve

⁴⁹ Schimmel 1999: 47.

⁵⁰ Black-Green 2003: 196.

⁵¹ Black-Green 2003: 70.

⁵² Perry 1991: 62.

⁵³ Vieyra 1963: 62; Black-Green 2003: 241; Perry 1991: 62.

⁵⁴ Uhlig 2006: 37 Kramer 2001: 102.

⁵⁵ Furlani 1929: 118.

⁵⁶ Black-Green 2003: 74; Eliade 2009: 105.

⁵⁷ Kramer 2002: 194; Black-Green 2003: 161; Bottero 2005: 109.

⁵⁸ Akrabalık ilişkileri, yazıldığı döneme ve anlatıcıya göre farklılıklar gösteriyor. (Aynı mitin birçok versiyonu bulunmaktadır.)

teolojisinde Enlil oldukça önemli bir yer tutar. Tanrılar meclisinin başkanıdır. Enlil'in yaratıcı rolü, doğasıyla da açıklanır. Rüzgâr olarak yönleri belirleyen ögedir. Soluktur. Açık alanlar üzerinde şiddetini ve gücünü insanlar doğrudan fark ederler. Hakkında yazılmış mitler, yıkım ve yok etmeyi ona ithaf ederler. Sümerlere göre Enlil, zalim ve korkutucuydu.⁵⁹ Bir yandan insanlığın ve uygarlığın kurucusu sayılırken, diğer yandan yeryüzündeki insanların en büyük düşmanıdır. Ülkeye bolluk, “*hegal*” (bereket) ve mutluluk getiren Enlil'dir. Buna rağmen Enlil, onlara birçok felaketi de musallat eder, çünkü insanların gürültüleri yüzünden tanrıların sakin yaşantıları bozulmuştur. İlk önce, sayıca azalmaları için yeryüzüne salgın hastalığı gönderir; bu, tanrı Enki tarafından bertaraf edilir. Bunun üzerine kuraklığı gönderir, ancak yine tanrı Enki yüzünden başarısızlığa uğrar. Sonunda, tamamen kurtulmak için tufanı yollar. Tanrı Enki yüzünden sonuç yine başarısız olacaktır.

⁵⁹ Uhlig 2006: 36; Comte 2000: 80.

Aşk Tanrıçası İnanna (İstar)

Sümerlerin aşk, güzellik, bereket, gök ve savaş tanrıçasıdır. Sümerce İnanna olan adının, “*Nin-ana*” isminden türediği düşünülmektedir.⁶⁰ “Gökyüzünün hanımı” anlamına gelir.⁶¹ Bazen adı “*Eanna*”, “*Innin*” ya da “*Ninsianna*” olarak geçer.⁶² Akkad dilindeki adı ise Estar’dır (İstar). Ayrıca, Akkadlardaki sıfatı, “*Bélet- ekallim*”dir (saray hanımı).⁶³ Adının kutsal sayısı, “15” rakamıdır.⁶⁴ İnanna adının yazıdaki ilk örneği “halka-direk”, ilk yazılı metinlerden itibaren görülmektedir. Bu yüzden onun simgesi olarak kabul edilir.⁶⁵ İnanna’nın babası, geleneğe göre değişiklikler göstermektedir. İnanna, gök tanrısı An’ın, ay tanrısı Nanna-Suen’in, hava tanrısı Enlil’in, hatta bilgelik tanrısı Enki’nin kızı olarak görülmüştür. Yine de, başlıca geleneğe göre An’ın kızı olarak kabul görür. Sümer panteonunda İnanna, Uruk kentinin koruyucu tanrıçasıdır.⁶⁶ Uruk’taki Ĝ-anna (Gökyüzü Evi), tapınağıdır. Tanrıça İnanna, geçen tüm binyıllarda antik Mezopotamya’nın en önemli dişi ilahı olmuştur. Kızkardeşi, yeraltı dünyasının tanrıçası Ereškigal’dır. Veziri ise tanrı Ninşubur’dur.

Tanrıça İnanna’nın, sabah ve akşam yıldızı Venüs gezegeni olarak gözüktüğüne inanılırdı. İnanna, Venüs gezegeni ile özdeşleşmiştir. Bu yüzden, hem gündüz hem de gece yapılan bazı işlere (seks ve savaş gibi) o bakıyordu. İnanna’nın simgesi yıldız ya da yıldız diskidir.⁶⁷ (Levha XII Resim 4) Kutsal hayvanı ise aslandır. Tanrıça İnanna, başka kültürlerde de farklı isimlerde görülmüştür. Suriye tanrıçası Astarte, İncil’de Ashtoreth ve Yunanlılarda Aphrodite gibi tanrıçalar, İnanna’nın başka kültürlerle yansımasıdır. Tanrıça İnanna’nın hiçbir gelenekte sürekli bir eşi olmamıştır. Bu durum, tanrıça İnanna’nın özgür aşkın ve cinselliğin simgesi olmasıyla ilgilidir. Tanrıça İnanna, Sümer inancına göre, göksel fahişeydi. Bu yüzden, kendisine atfedilen

⁶⁰ Black-Green 2003:112.

⁶¹ Zgoll 2009: 38.

⁶² Black-Green 2003: 112; Kramer 2001:130.

⁶³ Bottéro 2003:135.

⁶⁴ Schimmel 1999: 50; Nejat 1998: 83; Daha önce de belirttiğimiz üzere, kutsal sayılarla ilgili olarak, ana kaynak (ilahî veya mit) bulunamamıştır.

⁶⁵ Black- Green 2003: 96.

⁶⁶ Uruk (Erek) şehrinin gök tanrısı An’ın da kutsal şehri olması nedeniyle, İnanna ile bağ kurulabilir. İnanna’nın gökle olan ilgisi de yine An’ın kızı olarak ortaya çıktığını göstermesi açısından anlamlıdır.

⁶⁷ Black-Green 2003:114.

iki istisna dışında çocuğu da olmamıştır.⁶⁸ Hayat kadınlarının bazı adları, onların dinsel niteliğinin altını çizer. Örneğin “*qadiŠ tu*”lar, “kutsal kadınlar” demektir. “*İŠ taritu*”lar ise, “İştar’a tapanlar” anlamındadır.⁶⁹ Tanrıçanın Sümer mitolojisindeki en ünlü sevgilisi, çoban tanrısı Tammuz’dur (Dumuzi). Sümer krallarının geleneksel olarak tanrıça İnanna’yla evlendikleri “kutsal evlilik”te kral, Dumuzi ile özdeşleşir. Tanrıça İnanna’yı temsil edenin ise onun bir rahibesi veya kraliçe olabileceği düşünülmektedir. Bir başka teoriye göre ise bu ritüel esnasında İnanna’nın heykeliyle temasa geçildiği iddia edilmiştir. Kutsal evlilik, tanrıça İnanna’nın aynı zamanda bereket tanrıçası olmasıyla ilgilidir. Bu birleşme, doğanın yeşermesi, ekinlerin artması ve hayvanların çoğalması demektir.

İnanna’ya, aynı zamanda savaş tanrıçası olması nedeniyle, kavgayı seven ve savaşı kendi oyunu haline getiren bir karakter çizilmiştir. Sümer mitlerinde vahşi ve iktidar düşkünü olarak betimlenir. İlahilerde bile acı, gazap ve yıkım tanrıçası olarak anlatılır. Tanrıça İnanna ile ilgili mitlerde genellikle onun iktidarını veya gücünü arttırmak için yaşadığı olaylar konu edilmiştir.

Sanatta İnanna genellikle savaş tanrıçası olarak betimlenmiştir. Resimlerde kanatlı ve silahlı olarak görülür. Bazen de yıldız halesi ile çevrelenmiştir. Yeni Asur ve Babil sanatlarında ise belden aşağısı çıplak, kanatlı ve Sümer mitolojisinde tanrısallığın simgesi olan boynuzlu başlıkla görülür. Her durumda da cinsellik yönü ön plandadır.

Resim 2. Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna (İştar).

(Akkad Dönemi Mühür. Frankfort 1939: Levha XXV f)

⁶⁸ Tanrı şara, Lugalbanda efsanesinde ve Üçüncü Ur Hanedanlığına ait bir yazıtta tanrıça İnanna’nın oğlu olarak geçer. Black- Green 2003:194.

⁶⁹ Bottéro 2003: 212.

Akkad dönemine ait mühürde (Res.2), tanrıça İnanna, omuzlarında savaşı yönünü vurgulayan silahlarla görülmektedir. Çıplak olan bacağı, kutsal hayvanı olan aslanın üzerine koymuş, her iki elinde de silah bulunan İnanna, silahlardan bir tanesi ile aslanına dokunmaktadır. İnanna, uzun elbisesiyle cepheden betimlenmiştir. Mührün sol tarafında İnanna'nın rahibesi (?) ve merkezde yıldız (Venüs) bulunmaktadır.

Ay Tanrısı Nanna-Suen (Sín)

Nanna-Suen, Sümer mitolojisinde ay tanrısıdır. Sümerlerde ay tanrısına “Nanna (Nannar)” ya da “Suen” adı verilirdi. Bazen de iki ad birden kullanılarak Nanna-Suen olarak anılırdı.⁷⁰ Samiler, “Sin” adını vermişlerdir. “Asgirbabbar,” “Dilimbabbar” (oraya tek başına görkemle koşturan), “Namraşit”(dışarıya doğru parlayan kişi) ve “Inbu” (meyve; ayın genişlemesine ve küçülmesine benzetme yapmaktadır) gibi isimleri de vardır.⁷¹ Ayrıca, Ay takvimine göre, bir ayda otuz gün olduğu için, adının kutsal sayısı “30” rakamıdır.⁷² Geleneğe göre, Sümerlerin hava tanrısı Enlil ile Tanrıça Ninlil’in oğludur. Ay tanrısı Nannar, “Enlil’in en dikkat çeken oğlu” ve “göğün genç ve güçlü boğası” olarak nitelendirilmiştir.⁷³ Sümer inancına göre; hava tanrısı Enlil, kendini, Sümerlerce, tavanı ve duvarları koyu lacivert taşı renginde gökyüzünün ve yerini yeryüzünün oluşturduğu düşünülen evinde zifiri karanlıkta bulur. Bu karanlıktan kurtulmak için de, ay tanrısı Nanna’ya hayat verir.⁷⁴ Karısı, tanrıça Ningal’dır. Yine bir geleneğe göre, çocukları; güneş tanrısı “Utu”, ölüer diyarının tanrıçası “Ereškigal” ve aşk tanrıçası “Inanna”dır. Nanna’nın kült yeri, Ur kentindeki “Ē-kis-nu- gal” tapınağıdır. Ur kentinin koruyucu tanrısıdır. Daha sonra, Yeni Babil döneminde ise Harran’daki tapınağı büyük önem kazanmıştır. Bu tapınakta kendisine Sin adıyla tapılmıştır.

Resim 3.

Ay tanrısı Sin’e adanmış bir adak mührü. MÖ 13. Yüzyıl. British Museum (BM 134928)

⁷⁰ Black - Green 2003: 153.

⁷¹ Furlani 1929: 155; Zgoll 2009: 36; Black- Green 2003: 153.

⁷² Black-Green 2003: 153; Zgoll 2009: 37.

⁷³ Eliade 2009: 108.

⁷⁴ Hançerlioğlu 1993: 473; Kramer 2001: 13.

Yukarıdaki tanrı Sin'e adanmış camdan yapılmış mühür 13. yüzyıla tarihlenmektedir.(Res.3) Bu mühür Babil'den gelen çağdaş Kassit mühürlerin İran versiyonudur. Mühürde çivi yazısıyla Sümerce, “ O Sin, yüce efendimiz, [iyilikle] bak, merhamet et.” yazmaktadır. Mührün sol tarafında Ay tanrısı Sin görülmektedir. Sağ elinde uzun bir nesne tutan Sin, uzun sakallı ve uzun elbiseli olarak betimlenmiştir. Ayaklarının dibinde, garip biçimde betimlenmiş bir kuş bulunmaktadır.

Nanna'nın en çok bilinen simgesi, yukarı dönük şekildeki “*Hilal*”di.⁷⁵ (Levha XII Resim 5) Hilalin boğa boynuzunu andırması nedeniyle, boğa, Nanna'nın kutsal hayvanıydı. Bazen de kutsal hayvanı aslan-ejderhadır.⁷⁶ Tasvirlerde Nanna, geceleyin yıldızlar sürüsünü otlatan bir boğa gibi betimlenmiştir. Ayrıca, Nanna-Sin'in gökyüzünde bir “*magur*”da (kayık) dolaştığı düşünülürdü.⁷⁷ Ay ve ay tanrısı Sin, Sümer Astrolojisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Öyle ki, takvimlerini bile Ay'a göre düzenlemişlerdi. Sümer inancına göre; Ay (Sin), kehanetler iletliyordu. Sümerler, Ay'ın doğması, büyümesi, küçülmesi ve kaybolmasını izliyorlar, bu gözlem esnasında sıradışı herhangi bir olay (Ay tutulması gibi) meydana geldiğinde, tanrıların onlar hakkındaki planlarını öğrenmiş oluyorlardı.

Puşkin Müzesi'nde, bir tablette bulunan iki ağıttan, Ay tanrısının ölümler dünyasındaki görev ve işlevlerini de öğrenmekteyiz.⁷⁸ Sümer bilgeleri, Ay'ın “dinlenme gününü”, yani her ayın son gününü ölümler âleminde geçirdiğini düşünüyorlardı. Yine bu ağıtlardan anlaşıldığına göre, Ay tanrısı Nanna'nın, ölümlerin yazgılarını belirlediğine inanıyorlardı.

Mühürden alınmış detayda (Res. 4), Ay tanrısının simgesi olan hilal, kayığa benzetilmiş. Bu hilalin ortasında, Ay tanrısı Nanna-Sin ayakta durmaktadır. Kayık şekline benzetilen hilal simgesinin altında açılmış çiçek yaprağını andıran ve onu taşıyan ayaklar bulunmaktadır. Tanrının başında yine hilal şeklinde bir taç (?), uzun püsküllü elbisesi ve sol elinde asası ile betimlenmiştir. Tanrının sağ elinde asaya

⁷⁵ Zgoll 2009: 37; Eliade 2009: 108.

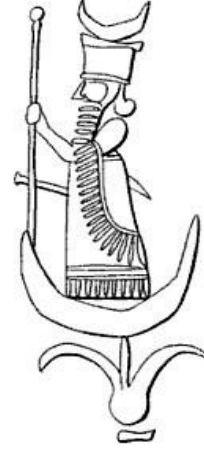
⁷⁶ Black-Green 2003: 154.

⁷⁷ Kramer 2001: 13,86; “*magur*”un anlamı tam olarak bilinmemektedir.

⁷⁸ Kramer 2002: 177.

benzeyen, ancak ne olduğu tam olarak anlaşılamayan uzun bir nesne görölmektedir. Bu mührün, tanrıya ait bir âlemden örnek alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ay Tanrısı Nanna-Sin

Resim 4.

Yeni-Babil Dönemine ait silindir mührü.

(Black- Green 2003: 153.

Güneş Tanrısı UTU (Ŝamaš)

UTU, Sümerlerin güneş tanrısıdır. Sümerce olan bu adının “gün” ya da “ışık” anlamına geldiği düşünülmektedir.⁷⁹ Akkadlardaki adı Ŝamaš'tır. Bu adı da “Şems” (güneş) isminden gelmektedir. Adının kutsal sayısı “20” rakamıdır. Sümer geleneğinde Utu, Ay tanrısı Nanna ile tanrıça Ningal'in oğludur. Akkad geleneklerinde bazen gök tanrısı Anu'nun, bazen de Hava tanrısı Enlil'in oğlu olarak görülmüştür. Kardeşleri, aşk tanrıçası İnanna, ölüer diyarının tanrıçası Ereškigal'dir. Karısı, ışık (şafak) tanrıçası Şerida ya da (Akkad dilinde) Aya'dır. Bazı geleneklerde, UTU'nun oğlu olarak da geçen, veziri ve arabasının sürücüsü küçük ilah Bunene idi.⁸⁰

Güneş Tanrısı UTU (Ŝamaš), Resim 5. (Black- Green 2003: 223) Akkad Dönemine ait silindir mühür.

Yukarıdaki mühürde (Res. 5) güneş tanrısı UTU, mührün merkezinde, dağları simgeleyen iki yükseltinin ortasında, omuzlarında ışınlar, elinde simgesi olan testere ve belinde başlayan uzun çizgili eteğiyle görülmektedir. Tanrının üst kısmı ve bir bacağı çıplak olarak betimlenmiştir. Çıplak bacağıyla dağa tırmanması, doğudaki dağlardan yükselmesini simgelemektedir. Yükseltelerin iki yanında bulunan şekiller, gökyüzündeki geçit veya kapıyı; bu şekillerin iki yanında bulunan, üst kısımları çıplak, sakallı ve boynuzlu başlıklı kişiler de kapı görevlilerini temsil etmektedir. Yine geçidi simgeleyen şekillerin üzerinde de, kapı koruyucusu olarak düşündüğümüz, iki tane mitolojik hayvan bulunmaktadır.

⁷⁹ Zgoll 2009: 40.

⁸⁰ Black-Green:2003: 202,224.

Güneş tanrısı UTU'nun, Sippar kentinde ve Larsa kentindeki tapınakları, “*Ē-babbar*” (beyaz ev) adını taşımaktaydı.⁸¹ Bu evin adı, bazı kaynaklarda “ülkenin yargıcının evi” olarak geçmektedir.⁸² Asur Döneminde, Aşşur'da, tanrı Şamaş'ın, Ay tanrısı Sin'in tapınağına bitişik bir tapınağı bulunmaktaydı.⁸³ UTU kültü, en erken çağlardan beri varolmuştur. Sümer mitolojisine göre; güneş tanrısı UTU, şafak vakti gökyüzünün kapılarından dışarı çıkar, gökler boyunca yolculuk yapar ve akşam olduğunda ufkun batısında bulunan paralel kapılardan “gökyüzünün içine” girerdi. UTU, yolculuklarında dört mitolojik hayvanın çektiği iki tekerlekli bir araba kullanırdı.

Güneş tanrısı UTU'nun en belirgin amblemi, bir çeşit budama testeresidir. Yay biçimli ağız, geniş, girintili çıkıntılı dişleri vardır. Şamaş'ın diğer bir sembolü ise güneş diskidir. (Levha XII Resim 6) Disk, dört uçlu yıldız ve bu uçların her biri arasındaki üç ışın yayan dalgasıyla, Akkad Döneminden Yeni Babil Dönemine kadar, UTU'nun simgesi olarak kullanılmıştır. Yine Şamaş'ın simgelerinden kabul edilen “kanatlı disk” de güneş tanrısının simgesiydi. Genellikle doğaüstü yaratıklarca (boğa-insan veya boğa-akrep) taşınmıştır. UTU'nun diğer bir simgesi de “Kassit haçı”dır.⁸⁴ Bir geleneğe göre, güneş tanrısı, Satürn gezegeni ile de özdeşleştirilmiştir.

Sümer inancına göre; güneş tanrısı UTU, batıdan battıktan sonra yeraltındaki ölüler diyarına iner. Ve oradaki ölüleri aydınlatır. Bu yüzden; UTU, “*Etimme'nin güneşi*”, yani ölülerin ruhlarının güneşi olarak adlandırılmıştır. Onun sayesinde “ölü”, yaşayabilmektedir. Aynı zamanda, ölüleri yargılayan, suçlarına göre ceza veren de güneş tanrısıydı.⁸⁵

*“Şamaş! Bütün gökyüzünün aydınlatıcısı, karanlıkların öncüsü,
Yukarının ve aşağının önderi!...
Parlaklığın ağ gibi sarar dünyayı
Ve en uzak tepelere kadar tüm karanlığı aydınlatır!”⁸⁶*

⁸¹ Black-Green 2003: 222.

⁸² Eliade 2009: 155.

⁸³ Black-Green 2003: 224.

⁸⁴ Black-Green 2003: 94, 95, 123.

⁸⁵ Kramer 2002: 279.

⁸⁶ Lambert 1960: 126.

Güneş tanrısına yazılmış ilahiden alınan bu dizelerde, UTU'nun aydınlatıcı özelliğine vurgu yapılmaktadır.

Sümer geleneğine göre, güneş tanrısı UTU, baş tanrı kabul edilen hava tanrısı Enlil tarafından bütün evrenin sorumlusu olarak atanır.⁸⁷ UTU ayrıca ahlaksal düzeni denetlerdi. Aynı zamanda, Sümer inancına göre tanrı UTU, "bel-dini"dir (yargının efendisi).⁸⁸ "Adalet", tanrı UTU'nun en önemli niteliği idi.⁸⁹ Yargıç ve yasa koruyucusuydu. Sümerler, güneşin gökyüzünü baştanbaşa dolaşırken herşeyi gördüğünü düşündükleri için, onu gerçeğin tanığı kabul etmişlerdir. Bu inanç, zamanla güneş tanrısını adaletin temsilcisi durumuna getirmiş olmalıdır. Haksız yere acı çektiğini düşünen Sümerliler ve Babililer, onun adına dualar eder, ilahilerle yardım isterlerdi:

*"Ey Şamaş, göğün ve toprağın yargıcı,
Hakkın, hukukun, bu dünyanın ve öte dünyanın ülkelerinin valisi!
Ey Şamaş, (suçluyu) öldürmek, tutukluyu salıvermek senin elindedir!
Ey Şamaş sana geldim! Şamaş seni aradım! Ey Şamaş sana yöneldim!"*⁹⁰

Akkad döneminde yazılmış bu ilahide, güneş tanrısı Şamaş'ın dünyayı aydınlatan, ışık saçan özelliğinin yanısıra, adaleti sağlayan (yargı) ve bu yargılamanın sonucunda da ceza veren veya affeden (yürütme) işlevini görmekteyiz. Sümer ve Akkad inancına göre, gündüz göğü dolaşır, yaşayan insanların adaletini sağlar; gece olunca toprağın altına inerek buradaki ölüleri yargıladı. Bu inanç, onu panteonda oldukça önemli bir yere getirmiştir. Bu geleneğin bir etkisi olarak, başka kültürlerde de güneş tanrılarına adalet ve yargılama görevleri verilmiştir.⁹¹

⁸⁷ Kramer 2002: 229.

⁸⁸ Eliade 2009:155.

⁸⁹ Bonnefoy 2000: 633; Zgoll 2009: 40; Eliade 2009: 155.

⁹⁰ Bonnefoy 2000: 633.

⁹¹ Hititler de güneş tanrısına bu görevleri vermişlerdi.

Güneş Tanrısı Şamaş. Resim 6. (Black-Green 2003: 223) Akkad Dönemine ait bir silindir mührün çizimi.

Akkad Dönemine ait bu mührde (Res. 6), güneş tanrısı, bir taburenin üzerinde oturmuş, omuzları açık elbisesi, boynuzlu başlığı, omuzlarından çıkan ışınları ve simgesi olan testeresi ile betimlenmiştir. Tanrı, bu mührde sağ elini uzattığı bir terazi ile “ilahi adalet”i dağıtırken görülmektedir. Tanrının veziri veya rahibi, tanrıya yardım etmektedir. Mührün en solunda ise tanrıya kurban sunduğunu düşündüğümüz bir kişi daha görülmektedir.

Güneş tanrısı Şamaş’ın bir başka özelliği ise kehanet ile olan ilgisidir. Sümer inancına göre, bilgelik tanrısı Enki ile birlikte kehanetlerde bulunurdu.⁹² Göksel olaylar, özellikle de güneşin hareketleri Sümerler başta olmak üzere, diğer kültürlerde de merak ve dikkatle gözlenmiştir. Babil’de, güneş ve ay tutulmaları bir kral için özellikle tehlikeli zamanlar olduğuna, çoğu kez ölümüne işaret ettiğine inanılırdı.

Güneş tanrısı UTU’ya, Elamlar, Mittaniler, Asurlar ve Hititler gibi uluslarca da tapılmıştır.

⁹² Graves 1959: 54; Eliade 2009: 155.

II- TANRI ENKI/ Ē A

Sümer panteonundaki hiyerarşide, Sümer ilahlarının üçüncüsü olan tanrı Enki, “dipsiz derinlik”in⁹³ yeraltı tatlı su okyanusunun, yani “ABZU ”nun (*Apsû*) tanrısıydı. Sümer geleneğine göre, tanrı Enki özellikle de yeryüzündeki tüm suların, aklın, bilgeliğin (*nemequ*), kurnazlığın, büyücülüğün, sihirbazlığın, şifacılığın (tıp), güzel söz söyleme ustalığının, el sanatlarının (*gaśam*) ve zanaatlarının tanrısıydı.⁹⁴ Tanrı Enki, Sümer panteonunda An ve Enlil’den sonra gelirdi. Bu üçüncü sıra için arada Ninhursag ile rekabete giriştiği de olurdu. Enki, bazı kaynaklarda An’ın, bazı kaynaklarda ise tanrıça *Nammu*’nun oğlu olarak geçer.⁹⁵ Enki, Eridu kentinin koruyucu tanrısıydı. Kült merkezi, Eridu kentinde bulunan “Ē-engurra” tapınağıydı. Sümer panteonuna göre, Tanrı *İşkur* Akkadca adı, *Adad* ikiz kardeşiydi. Sümerce adları, “*Damgalnuna*” (prensin büyük hanımı), “*Nin-ki*” (yeryüzünün hanımı), Akkadca adı ise “*Damkina*” olan tanrıça, “derinlerin kraliçesi”, Enki’nin karısıydı. *Damgalnuna*’ya Lagaş ve Umma’da balık sunumu yapılmış, ancak tanrıçanın kült merkezi Malgum şehridir. Tanrılar *Marduk*, *Asarluhi*, *Enbilulu*, *Adapa*, tanrıça *Nanşe*, çocuklarıydı. Ayrıca, Enki’nin çocukları olarak anılan “*Abu*”, “*Nintula*”, “*Ninsutu*”, “*Ninkasi*”, “*Nazi*”, “*Azimua*” ve “*Ninti*” adındaki tanrılardan bahsedilir.⁹⁶ Yine aynı mitte Enki’nin çocukları olarak geçen “*Ninsar*”, “*Ninkur*”, “*Uttu*” adındaki tanrıçalar sayılabilir. Sümer panteonunda tanrı Enki’nin oğlu *Asarluhi*, *Ku-ara*’nın koruyucu tanrısıydı. Babasından dolayı büyüsel özelliklere sahiptir. Mitlerde babasının koruyucusu olarak geçer. Sümer büyü geleneğinde, büyülü sözlerde ve dualarda adından sıkça söz edilir. Diğer bir oğlu olan *Marduk* ise Babil geleneğindeki oğludur. *Marduk*, Babil şehrinin koruyucu tanrısıdır. *Marduk* daha sonra *Enlil*’in yerine geçerek, Akkad panteonunda en büyük tanrı olarak kabul edilecektir. *Marduk*, Babil’de daha doğar doğmaz olağanüstü güçlerle donatılmıştır. Tanrı Enki’nin “*sukkal*”i (elçi) ise iki yüzlü betimlenen ve “ikiyüzlü” anlamına gelen adı *Isimud* (UŞ mu) idi. Bu isim, hem eril hem de dişil biçimlerde

⁹³ King 1910: 85; Delaporte 2003:138.

⁹⁴ Ascalone 2007:134; Kramer 2000: 9; Ringgren 1973:8; Hooke 1963: 26.

⁹⁵ Sollberger 1971: 16; Bonnefoy 2000: 583; Black-Green 2003: 71; Kramer 2002: 189; Cavendish 1980: 87; Vieyra 1963: 70.

⁹⁶ Kramer 2000: 29 (Sümer cennet miti).

kullanılmıştır. Bu ulağın Hititlerdeki adı ise “*Uzzummi*”dir. Mitlerde “*An’ın tatlı adı*” sıfatı ile geçer. Isimud, mühürlerde en çok görülen figürlerden biridir. (Levha I Resim 2; Levha II Resim 1,2; Levha III Resim 1; Levha IV Resim 2; Levha V Resim 1; Levha VI Resim 1; Levha X resim 1; Levha XI Resim 1)

Tanrı Enki’nin kutsal hayvanları; antilop, kaplumbağa, balık ve keçi-balıktır.(Levha XIII Resim 2, Levha XIV Resim.1, 2 ; Levha VII Resim 2; Levha VIII Resim 2) Keçi-balık, bazı mühürlerde tanrı Enki’nin yerine kullanılmıştır.⁹⁷ Bilgelik ve su tanrısı Enki’nin simgelerinden biri olan “su akan vazo” ya da “bereket vazosu” olarak bilinen simge, ağzından sular fışkıran, yuvarlak gövdeli, dar boyunlu ve ağız kısmı geniş vazodur. (Levha XV Resim 1) Vazo, değişik figürler tarafından taşınabilir. Akkad dilindeki adı “*hegallu*” idi (bolluk). Bu simge, tanrı Enki/Ē a ve ABZU yaratıklarıyla ilişkilendirilmişti. Tanrının bir başka simgesi olarak akan suyu temsil eden su sarmalı, daha çok erken dönemlerde olmak üzere, oldukça sık görülmektedir.(Levha XV Resim 2; Levha VI Resim 2) Tanrının diğer bir simgesi, ucu koç kafası biçiminde olan kavisli bir değnektir. (Levha XIII Resim 1,2; Levha XIV Resim 1) Enki’nin mitolojik öykülerde kayığının adı ise “*Apsu’nun dağ keçisi*” olarak geçer.

Tanrı Enki, Sümer sanat eserlerinde, genellikle uzun sakalı, çok boynuzlu başlığı ve uzun plili kaftanı (cüppesi) ile betimlenirdi. Enki, çoğunlukla oturur halde betimlenmiştir. Omuzlarından toprağa dere suları akar; bazen bu su boyunca balıklar da yüzmektedir. Enki, bazı eserlerde, bir yapı içinde, abzu içinde veya su kanallarıyla çevrili Ē -abzu tapınağında otururken gösterilir. Bazılarında ise balık kuyruğu olan bir keçi olarak görülürdü.⁹⁸

Babil astronomisinde, doğu ufkunun güney tarafında bulunan yol, su tanrısının gökteki yolu olarak kabul edilirdi. Ē a yıldızları adı verilen takımyıldızları, aynı zamanda “*AŠ-ĪKU*” Pegasus Meydanı takımyıldızıyla da bağdaştırılırdı.

*“Ey saygıdeğer Enki, tüm insanların hükümdarı
Sensin! Senin buyruğun gelir gelmez, her şey bollaşır,*

⁹⁷ Graves 1959: 54; Campbell 1973: 107; Delaporte 2003: 138.

⁹⁸ Ascalone 2007: 134; Black- Green 2003: 72; Graves 1959: 54.

Ve bereket yağar yeryüzüne!”⁹⁹

Yukarıdaki ilahide, ilk dizeden itibaren Sümer inancında tanrı Enki'nin önemini görmekteyiz. İkinci ve üçüncü dizelerde, bolluk ve bereket, doğrudan tanrı Enki ile ilişkilendirilmiştir.

Sümer mitolojisine ve Sümer inancına göre, tanrı Enki, tüm tanrıların en kurnazı ve bilgesidir. Bu durum, onu hemen her durumda tanrıların danışmanı olarak görmemizi sağlar. Tanrılar ona gönüllü olarak danışıyorlardı.¹⁰⁰ Mitlerden öğrendiğimize göre, gerektiğinde büyüsel özellikteki bilgeliğiyle diğer tanrıların hatalarını da düzeltirdi.¹⁰¹

Sümer inancında, tanrı Enki yaratıcı bir tanrıydı ve yaratılan herşeyin adını bildirirdi. “*Nin-igi-ku*” sıfatı nedeniyle gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Kozmosun düzenli işleyişini sağlayan özlere ve kaderlere hâkim olduğu düşünülürdü.

Sümer mitolojisine göre, tanrı Enki, yazgıları belirleyen, “*Me*”lerin (değiştirilemez evrensel yasalar) koruyucusu ve dağıtıcısıdır. Akkadca adı “*Parsu*” olan bu evrensel yasalar, tanrıların başta din olmak üzere toplumsal hayatı düzenleyen güçleridir. Bu yasalardan bazıları şunlardır: “Tanrılık, Efendilik, Krallık Tahtı, Çobanlık, Rahiplik, Doğruluk, Müzik, Marangozluk, Yalan, Erdem, Adalet, Korku, Cinsel İlişki ve Fahişelik.”¹⁰² Bu evrensel yasalar, Sümerler için oldukça önemlidir. Çünkü geleneklere göre, yasalar hangi tanrı ya da tanrıçanın elindeyse, onun koruyucusu olduğu kent zenginleşir, diğer kentlerin önüne geçerdi. Sümerlerin bu inancının izlerine, “*İnanna ve Enki: Uygarlık sanatlarının Eridu’dan Uruk’a aktarılışı*” adı verilen mitte rastlamaktayız.¹⁰³ Enki'nin koruyucusu olduğu Eridu kenti, önceleri Sümerlerin önde gelen şehirlerinden biriydi, ancak iklimsel ve coğrafi şartlar yüzünden bir süre sonra önemini kaybetmiştir. Daha sonra, onun yerine, İnanna'nın koruyucusu olduğu Uruk kenti geçmiştir. Sümerliler, başta ekonomi gücü olmak üzere uygarlık

⁹⁹ Bottéro 2006: 109 Sümer miti.

¹⁰⁰ Graves 1959: 54; Comte 2000: 78; Bkz. “Enki ve Ninmah: İnsanın Yaratılışı” miti.

¹⁰¹ Bkz. Tufan miti.

¹⁰² Kramer 2001: 127,128.

¹⁰³ Kramer 2000: 84; Enki, kızı İnanna'ya me'leri hediye eder, ancak daha sonra pişman olur ve geri almaya çalışır. Sonuç başarısızdır. Me'ler artık İnanna'nın şehri Uruk'a gelmiştir.

zanaat ve sanatlarının transferini evrensel yasaların Uruk şehrine taşınmasına bağlamışlardır.

Enki, bütün teknikleri icat eden ve öğretendir. En önemlisi ise, Sümerlere göre, insanın yaratıcısı ve savunucusudur. Sümer inancında tanrı Enki, her şeyin en umutsuz olduğu zamanda sığınılacak son makam olarak görülmüştür.¹⁰⁴

Bilginin tanrısı, kehanetlerde de bulunurdu. Yeryüzünü, özellikle de Sümer ve çevresini düzenleyen Enki'dir. Sümer, Ur ve Meluhha'nın yazgılarını belirler. Birtakım işler için de ikinci derece ilahlar atar.¹⁰⁵

Aynı zamanda insanların işlerini yönetirdi.¹⁰⁶ Tanrı Enki, uygarlık için gerekli tüm zanaatların da tanrısıydı. Bu yüzden, marangozların, demircilerin veya taş kesicilerin patron tanrısı olarak görülürdü.

Aşağıdaki Sümer ilahisinden alınmış parçada, Enki kendi ağzından açıklama yapar. Evrensel yasalar olan me'leri ve tüm zanaatları, Enlil'in tapınağı Ē kur'dan kendi tapınağına taşıdığını anlatır. İnanişaya göre, tüm bilgiler Enki'nin kendisinde bulunur. O akıldır, herşeyi bilir, herşeyi duyar, anlar ve yazgıları belirler. İlahiden anladığımız kadarıyla, yazgıları belirleme işini ona Enlil vermiştir. Sümerliler, bu gibi ilahilerle hem tanrılarını yüceltmişler, hem de onlara verilmiş bu güçlerin kaynaklarını açıklama imkânı bulmuşlardır.

*Ezici haşmetiyle Abzu'nun kralı Enki, konuşur yetkiyle:
"Babam evrenin kralı,
Evrende var etti beni,
Atam, bütün ülkelerin kralı,
Topladı bir araya bütün me'leri elime.
Enlil'in evi Ēkur'dan, taşıdım zanaatları Eridu'daki Abzuma...
.....
Göğün ve yeryüzünün kaydını tutanım ben,
Bütün ülkelerin kulağı ve aklyım (?),
.....*

¹⁰⁴ Zgoll 2009: 32; Enki'nin bu yönü mitlerde görülmektedir. Bkz. "Inanna'nın Ölüler Diyarına İnişi" miti.

¹⁰⁵ Kramer 2001: 87; Bkz. "Enki ve Dünya Düzeni" miti.

¹⁰⁶ Graves 1959: 54; Kramer 2001: 115; Mackenzie 1930: 30.

*Enlil'in yanında, 'bilgelik dağında', yazgıları belirleyenim,
Yazgıları belirlemeyi o koydu ellerime benim 'güneşin doğduğu yerde,'*

.....
*İlan ettikten sonra yüceliklerini efendi,
Övdükten sonra yüce prens kendini,
Önüne geldi Anunna tanrılar dualarla, yakarışlarla,
"Zanaatları yöneten efendi,
Karar veren şanlı Enki, Şükürler olsun sana!"¹⁰⁷*

Hayat veren su, Sümer inancına göre, Enki'nin spermidir. Dicle'yi onun bol suyla doldurduğu söylenir. Ayrıca Sümerliler, Enki'nin, Dilmun adasına¹⁰⁸ tatlı su sağladığına inanırlardı. Aşağıdaki dizelerde, bu inanç anlatılmak istenmiş, benzetmelerle Enki'nin Dicle ile olan ilişkisine yer verilmiştir. Sondaki dizeler cinsel birleşmeyi çağrıştırmaktadır.

*Diktikten sonra gözünü Fırat'a Enki baba,
Doğruldu gururla azgın bir boğa gibi,
Kaldırıp penisini fişkırttı,
Köpüren suyla doldurdu Dicle'yi.
Çayırdaki yavrusuna böğüren yabani inek, akrep [bürümüş] ahır,
Verdi Di[cle] kendini ona azgın bir boğaya [verircesine].
Kaldırdı penisini, getirdi düğün armağanını,
Zevk verdi Dicle'ye,[sevindi(?)]doğumuna kocaman bir yabani boğa gibi.¹⁰⁹*

Su, en eski dönemlerden beri yaşamın ve medeniyetin var olmasını sağlayan en temel unsur kabul edilmiştir. Sümerler için de su tanrısı Enki, bu temel varlığın tanrısı ve yaratıcısı olarak vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Sümerler yaşam için ihtiyaçları olan suyun varoluşunu, bunu kullanabilmek için oluşturulan kanal sistemini ve suyun diğer tüm özelliklerini tanrıları Enki'ye borçlu olduklarını düşünmüşlerdir. Tarım için ve kentlerinin gelişmesini sağlayan "artı ürün" diyebileceğimiz ticaret için gerekli fazladan ürünlerin var olmasını tüm bunların sonucunda da zengin bir ekonomiye sahip olmalarını hep tanrı Enki inancının sonuçları olarak görmüşlerdir. O,

¹⁰⁷ Kramer 2002: 230,231, Sümer ilahisi.

¹⁰⁸ Bugünkü adı Bahreyn olan Basra körfezindeki bir adadır.

¹⁰⁹ Kramer 2002:236.

insanlığın uygar yaşamı ile ilgili detayları her yönüyle organize eden tanrıdır.¹¹⁰ Tanrı Enki, suyun bereketi sağlama özelliğinin yanı sıra temizleyici ve arındırıcı özelliği de taşırdı.¹¹¹ Tanrı Enki, genellikle Sümerliler için suların faydasını simgelemekteydi.

Tanrı Enki'nin şehri olan Eridu, denize yakınlığı sebebiyle denizcilerin ve balıkçıların da tanrısıydı.¹¹² (Nin-bubu) Denizden sağlanan tüm faydalar (balık, deniz kabukluları, su taşımacılığı ve deniz ticareti) yine tanrı Enki ile ilişkilendirilmiştir.

Aşağıda görülen ilahi parçasında, balık çeşitlerini, sazlıkları ve kamışları tanrı Enki'nin yarattığını anlatan ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, Enki, bunlardan sorumlu bir tanrı atamıştı.

*Çağ[ırdı bataklığı], koydu içine onun sazan (ve) ...-balığını,
Çağ[ırdı sazlığı], koydu içine onun ...-kamışları (ve) yeşil kamışları.
(İki dize kayıptır)
Meydan [okudu....].
[Ağı]ndan hiçbir balığın kaçamadığı,
Tuzağından hiçbir ... 'ın kaçamadığı,
Kapanından hiçbir kuşun kurtulamadığı,
..... 'nın oğlu
Balık seven[bir tanrı],
Verdi ona Enki sorumluluğunu bunların.¹¹³*

Günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları, “uğursuzlukları” (Enki'nin rahiplerinin yardımıyla) büyülerle ve ayinlerle gidermeye çalışırlardı. Sümer mitlerinden öğrendiğimize göre; Enki, bu büyüsel kudreti tanrılar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde de kullanılmaktaydı. Her türlü hastalıkta yine tanrı Enki kültüründe bulunan şifa reçeteleri uygulanırdı. Sümerler, bu inanç nedeniyle, yaptıklarını düşündükleri hatalarda, tanrılara karşı işlediklerine inandıkları günahlarda, “güzel” sözlerle tanrılardan af dilerlerdi.

¹¹⁰ Ascalone 2007: 134.

¹¹¹ Campbell 1973: 107

¹¹² Mackenzie 1930: 39.

¹¹³ Kramer 2002: 237.

Babil inancına göre Ê a'nın bir başka özelliği ise derinlerdeki cinler, ruhlar, ifritler¹¹⁴ ve şeytanlar üzerinde kontrol sahibi olmasıydı. İfritlere karşı büyülerin tanrısıydı.¹¹⁵

Aşağıdaki duada; Sümerlerin, kötü ruhlardan ve cinlerden Enki sayesinde kurtulacaklarına ne denli inandıklarını görüyoruz. Ayrıca, bu uğursuzluk getiren varlıkların isimlerini bilmeleri ve onlara doğrudan adlarıyla seslenmeleri oldukça dikkat çekicidir.

*Ey uğursuz Utukku, Efendi (Enki) (seni kovmak için) beni yarattı...
Gök seni yok etsin! Toprak seni yok etsin!...
Ey kötü Utukku, sen ki çöllerde gezersin!
(İnsanları) sana veren kör talih!
İnsanların üstüne çöken (büyücünün) o kötü dili!
Bu çömlek gibi kırıl! Bu tabaklar gibi parçalan!
Çölüne geri dön!..¹¹⁶*

Sümerler, insanoğlunun farklı dillerde konuşmasını da tanrı Enki'nin bir işi olarak görmüşlerdir. Toplumlar arası anlaşmazlıklara, dil farklılıklarına bu şekilde bir açıklama getirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu diller karmaşası, Aşmolean Müzesinde bulunan ve "Altın Çağ" ismi verilen bir tablette açıklanır. Sümerlere göre, "Altın Çağ" olarak adlandırılan bu dönem, insanoğlunun en gönençli ve huzurlu zamanıdır. Bu mit, başka kültürlerde de karşılaştığımız benzer inanışların¹¹⁷ kaynağı olma ihtimali açısından büyük önem taşır.

Kramer, mit ile ilgili yaptığı açıklamasında, tanrı Enki'nin diller karmaşasını tanrı Enlil'e karşı geliştirdiği kıskançlık sonucunda gerçekleştirmiş olduğunu ileri sürer. Kramer'e göre, panteonda ilk sırada Enlil'in olması ve tanrı Enki'nin asla onun yerini alamayacak olması, onu buna itmiştir. Ona bu değeri vermeyen insanoğlunu, bir iletişim kopukluğu yaratarak cezalandırmıştır.

¹¹⁴ İfrit, Sümerlerde "Demon" adı verilen yaratık yerine kullanılmıştır. Bu yaratıkların tam karşılığı bilinmemektedir.

¹¹⁵ Ascalone 2007:134.

¹¹⁶ Bonnefoy 2000: 632.

¹¹⁷ Akkad Kültüründe, Babil kulesi (dillerin ayrılması); Grek Kültüründe, Atlantis (Altın Çağ); Türk Kültüründe, Mu adası (Altın Çağ).

Bize göre, bu açıklama yeterli değildir. Bizim düşüncemize göre; Sümer inanış sistemi oldukça iyi işlenmiş ve örülmüş olaylardan oluşmuştur. Her tanrı için geçerli olan bu durum, Enki’de biraz daha fazla kendini gösterir. Sümer mitolojisindeki rolü nedeniyle daima her şeyi dengede tutan tanrı olarak ön plana çıkar. Hiçbir kavganın ve anlaşmazlığın yaşanmadığı, hastalığın ya da yoksulluğun olmadığı dönemde, bilgelik tanrısı Enki, bu mükemmel şartlarda gittikçe çoğalan, tanrılara ve din adamlarına ihtiyacı kalmayan insanoğluna karşı sadece “küçük” bir önlem almıştır. Bu dil ve kültür farklılığını yaratan tanrının özellikle Enki olması çok anlamlıdır. O, her zaman bilgeliğiyle sistemin aksamadan işlemlerini sağlayan otoritedir. Bu, Sümerli din adamları ve yöneticileri açısından oldukça sakıncalı bir durumdur, çünkü bu sistemde onlara iş düşmemektedir. Enki’nin bu müdahalesi, sosyal, siyasi ve teokratik sistemin kurulmasıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ayrıca, Sümer geleneğinde, insanoğluna en yakın tanrı, Enki olmuştur. Ancak, gelenek boyunca, intikam duygusu, tanrı Enlil’e ait bir özellik olarak gösterilmiştir.

Mit’in ilk dizeleri, masalların başında söylenen tekerlemelere benzerliğiyle dikkat çekmektedir.¹¹⁸ Bu özellik, mite masal havası kazandırmıştır. İlk beş dize, insanların korktuğu ve zarar göreceklere inandıkları hayvanların olmadığı zamanlardan bahseder. İnsanoğlu, korkudan ve dehşetten uzak yaşamaktadır. İnsanların tek dilde konuşmaları, fikir ve kültür birliğini sağlamış olmalıdır ki, halklar arasında hiçbir anlaşmazlığın olmadığı söylenmektedir. Ancak, sahneye Enki çıkar ve farklı diller yaratır. Mit, Sümerlere bu dönemin nasıl ve neden bittiğini açıklayarak biter.

Diller Karmaşası

*Bir varmış bir yokmuş, yılan yokmuş, akrep yokmuş,
Sırtlan yokmuş, aslan yokmuş,
Ne yabani köpek varmış, ne de kurt,
Ne korku varmış, ne de dehşet,
İnsanın rakibi yokmuş.
O günlerde, Şubur-Hamazi¹¹⁹ ülkesi,
Uyumlu-dilli Sümer, prenslik me’sinin yüce ülkesi,¹²⁰*

¹¹⁸ Bu anlatım şeklinin, bizim masal olarak nitelendirdiğimiz edebi türün ilk örneğini veya kaynağını teşkil ettiğini düşünmekteyiz.

¹¹⁹ Doğu-Şubur ülkesi. Ülkenin (Sümer’in) doğu kısmında bulunmaktadır.

*Uri,¹²¹ gerekli her şeyin sağlandığı ülke,
Güvenlik içinde dinelen Martu¹²² ülkesi,
Bütün evren, uyum içindeki halklar,
Enlil'e tek dilde övgü sunarlardı.
(Ama) sonra, cüretkâr efendi, cüretkâr prens, cüretkâr kral,
Enki, emirlerine güvenilen, bolluğun efendisi,
Ülkeyi gözeten bilgeliğin efendisi,
Tanrıların önderi,
Eridu'nun efendisi, bilgelik sahibi,
Ağızlarındaki sözü değiştirdi, çekişme koydu,
(O zamana değin) bir olan insanın konuşmasına.¹²³*

¹²⁰ Güney bölüm.

¹²¹ Kuzey anlamındadır. Kuzeydeki ülke.

¹²² Batı anlamındadır.

¹²³ Kramer 2001: 11-12,186-187.

A. İSİMLERİ, İSİMLERİNİN KÖKEN VE ANLAMLARI

Enki adı, “yeryüzünün efendisi” anlamına gelmektedir.¹²⁴ Sümerolog Kramer, tanrı Enki’nin bir kimlik bunalımı yaşadığını iddia eder. Kramer, Enki isminin, yerin altındaki kozmik varlık, her türden kötü cin ve korkunç canavarın yurdu olan Kur’un parçası, sulu derinlik ABZU’nun kralı olarak onun konumuna karşılık oluşturmadığını söyler. Erken devirlerde ona, Kur’u istila eden canavarı yenmesiyle kazandığı bir ad olan En-Kur “Kur’un efendisi” adının verilmiş olabileceğini belirtir.¹²⁵ Profesör Zgoll, Enki adının Sümer metinlerinde “En-kig” olarak yazıldığını ve anlamının da yeryüzünün değil “şefkatin efendisi” olduğunu iddia eder.¹²⁶ Enki, bazen Nudimmud (“Nu”, benzerlik; “dimnud” dünyaya getirme), yani “yaratıcı” adıyla veya Ninsiku adıyla da anılırdı.¹²⁷ Bazen de “ABZU Geyiği”, diğer bir deyişle “Büyük Ala Geyik” unvanıyla anılırdı. Akkad ve Babil mitolojisinde ise “suyun evi” anlamına gelen Ê a adıyla anılmıştır. Ê a, olasılıkla Sami dilinde bir sözcüktür.¹²⁸ Bazı kaynaklara göre, Ê a isminin Hurri kökenli olduğu iddia edilirken, başka kaynaklarda bu ismin Batı Semitik kökenli, “yaşam” anlamına gelen ve bu durumda “kaynak”, “akan su” anlamında kullanılan “hyy” den (hayya) gelme bir sözcük olduğu iddia edilmektedir.¹²⁹ Roberts, Ê a adının Sargon öncesine kadar giden izlerini incelemiştir. E²-a ve ‘a³-a olarak yazılmış ve Roberts tarafından, Ay(y)a biçiminde çeviri yazısı yapılmıştır. Birinci fonem –ha’dan türetilmişse ve isim Sami dilindeyse Roberts, –h-x-x kökünü önermektedir. Etimolojisi olasılıkla hyy, “yaşamak” anlamındadır ve Roberts, bu terimin “canlı, diri” sıfatıyla ilişkili olabileceğini söyler.¹³⁰

Bottêro’ya göre ise, Enki isminin önceleri birden çok tanrıyı tanımladığı düşünülmüyordu.¹³¹ Daha sonraki anlamında ise, yaşadığı yeri tanımladığını söylemektedir. Ayrıca, Ê a isminin Sümerce görünümünde olduğunu, ancak sadece Akkadca konuşulanlarca kullanıldığını bildirmektedir. Bottêro, Ê a isminin “suyun

¹²⁴ Ringgren 1973: 8

¹²⁵ Kramer 2000: 10.

¹²⁶ Zgoll 2009: 32.

¹²⁷ Cavendish 1980: 87; Black-Green 2003: 71.

¹²⁸ Kramer 2000: 10; Bonnefoy 2000: 758.

¹²⁹ Green 2006: 1860; Zgoll 2009: 32.

¹³⁰ Roberts 1972: 19-21, 80.

¹³¹ Bottêro 2003: 260.

fişkırması” veya “su içindeki konut” anlamlarına gelen bir isim olabileceğini söylüyor.¹³² Ayrıca, Ê a adı, “Aa” olarak da geçmektedir.¹³³ Ê a isminin, su, deniz suyu ve göl suyu demek olan “a- aba-ab” isminden türediği düşünülmektedir. Bu durum ise onu farklı kültürlerdeki tanrılarla olan bağına götürmektedir. Enki adının, Sümerlerde geçen kutsal sayısı “40” rakamıdır.

¹³² Bottéro 2003: 260,322.

¹³³ Mackenzie 1930: 31.

B. SIFATLARI VE ANLAMLARI

Sümer bilgelik tanrısı Enki'nin ilahilerde geçen farklı isimlerinin dışında, Sümerce ve Akkadca sıfatlarına da rastlanmaktadır. Kramer, bu sıfatların tanrıyı övme ve yüceltme işlevinin yanısıra, anlatımı daha “etkileyici” hale getirmeyi amaçladığını ileri sürmektedir. Tallqvist, tanrı Enki'nin sadece bilgelik yönüyle ilgili olarak otuz kadar farklı sıfat bulunduğunu belirtir.¹³⁴ Bizce, bu sıfatların temel amacı, tanrının birçok yönünü ortaya koymasıdır. Tanrı Enki'nin sahip olduğuna inandıkları özellikleri ile ona seslenmeleri, tanrıyı yücelterek, tanrının hoşnutluğunu kazanmayı amaçlamış olmalarından kaynaklanabilir. Sümerler, tanrılara atfettikleri sıfatlarla o tanrıyı panteonda ön plana çıkarmayı da istemiş olabilirler.

Sümerce Sıfatları:

“*Alim-nun-na*” (alim kişi), “*amma-ana-ki*” (cennetin ve dünyanın efendisi), “*am-an-ki-ga*”, “*engur*” (cehennemin tanrısı), “*geştug*” (kulak)¹³⁵, “*lugal-ida*” (nehirin kralı), “*naqbu*” (derinlik), “*nam-ku-zu*” (hüner (kurnazlık)), “*nin-bubu*” (denizcilerin tanrısı)¹³⁶, “*nin-igi-ku*” (Kutsal (Saf) Göz'ün efendisi)¹³⁷, “*sa-kalama*” (yeryüzünün hükümrani)¹³⁸, “*u-mu-un-abzu*” (Abzu'nun en'i (efendisi)), “*u-mu-un-ku-ga*” (kutsal en (efendi)), “*uşumgal*” (ejderha).

Akkadca Sıfatları:

“*Apkal ilani*” (tanrıların bilgesi), “*apkal nemegi*” (akıllı bilge), “*mudu*” (bilici), “*bel uzni*” (gizlerin efendisi), “*bel pirişti*” (kulağın efendisi), “*memuti*” (ölümün suları), “*nemequ*” (hüner (kurnazlık)), “*pitu uzni*” (kulağı açan kişi).

¹³⁴ Tallqvist 1974: 289.

¹³⁵ “Anlayış”, Kramer, kulak sıfatından tanrı Enki'nin anlayışlı olduğu anlamını çıkarmıştır. Biz buna katılmamaktayız. Bizce bu sıfat, herşeyi duyması ile ünlü olan Enki'nin duyma yeteneğine vurgu yapmaktadır. “Her şeyi duyan” anlamı daha yakın gözükmektedir.

¹³⁶ Mackenzie 1930: 37.

¹³⁷ Graves 1959: 54; Kramer 2000: 417.

¹³⁸ Mackenzie 1930: 31.

C. ERİDU ŞEHİRİ VE TANRI ENKİ İNANCI

Daha önce belirttiğimiz gibi, Enki'nin ortaya çıktığı ve koruyucusu olduğu Eridu kenti, aynı zamanda Enki'nin kült merkeziydi.¹³⁹ Eridu, Güney Mezopotamya'da, Fırat ile Dicle'nin birleştiği Basra Körfezi'ne oldukça yakın bir yerde, bugünkü adı "Tell Abu Şahreyn" olan kentte (höyükte) yer almaktadır. Uzunca bir süre, bu şehrin, deniz kenarında, hatta İran Körfezi'ndeki bir adada kurulduğu kabul edilmiştir. Bu anlayış, jeolog Lees ve Falcon'un araştırmaları ile sarsılmıştır. Araştırma sonuçları, İran Körfezi'nin kıyı şeridinin değil, Fırat-Dicle bölgesinin binyıllar boyu değiştiğini ve halen de değişmekte olduğu gösterir. Her iki ırmağın alüvyonlaşması ile bir zamanlar daha alçakta olan bu bölgenin giderek yükseldiğini ortaya çıkarır. Günümüzde bu bölge, denizden yaklaşık yirmi metre yüksekliğe ulaştı. Bu durum, Fırat ve Dicle ırmaklarının binyıllar boyu nasıl bir değişim geçirdiğini göstermenin yanısıra, Eridu'nun kumla kaplı harabelerinin etrafında bulunan tatlı su midyelerinin nereden gelmiş olabileceğini açıklar. En eski dini merkezlerden biri olan şehir, deniz kıyısında (bugün kilometrelerce içeri çekilmiş durumdadır), verimli bahçelerin ortasında kurulmuştu.¹⁴⁰ Antik zamanlarda, göllerin yanısıra ırmağın bir kolu, bu şehrin yanından akardı; tarım için elverişli olan alüvyonlu topraklar sayesinde kent oldukça gelişmişti. Eridu, muhtemelen Sümer medeniyetinin beşiği idi. Burada, erken dönemlerde yer değiştiren nehirler arasında, tarımla uğraşanlar, araziye sulamak için kurmuş dere yataklarını kullanarak, suyu kontrol etmeyi ve dağıtmayı öğrenmiş olabilirler. Bu durum, su kanallarının bulunmasına kadar devam eden bir süreçtir.

Eridu, mitsel anlamda da önemli bir yere sahiptir, çünkü dünyanın düzenlenmesine ve uygarlığın yayılmasına buradan başladığına inanılırdı.¹⁴¹ Sümer Kralları Listesine göre, Eridu, Mezopotamya'nın en eski şehriydi. İnsanın ve hayvanların yaratılışı ile tufan öncesinde var olan beş şehirden biridir.¹⁴² Aşağıdaki Babil Destan'ından alınmış dizelerde bu inancı açık bir şekilde görmekteyiz.

"Bir kamış bitmemiş, bir ağaç yaratılmamış,

¹³⁹ Graves 1959: 54; Comte 2000: 78; Ascalone 2007: 134; Giedion: 1962: 229; Cotterell 1989: 86.

¹⁴⁰ Giedion 1962:229.

¹⁴¹ Bonnefoy 2000: 583; Black-Green 2003: 75.

¹⁴² Kramer 2001: 173.

*Bir ev yapılmamış, bir kent yapılmamıştı,
Tüm karalar denizdi, sonra Eridu yapıldı.”¹⁴³*

Tufandan çok önceleri ilk kez “ krallık gökten buraya inmişti.”¹⁴⁴ Yine Sümer inancına göre tufandan sonra ilk yükselen şehir, Eridu şehriydi.¹⁴⁵ “Eridu” ismi, “Yüce Yer” veya “ Yükselen Şehir” anlamına gelmektedir.

*“Buraya gelen büyük tanrılar....
..... kendine bir ev yaptı, kral Enki,
Eridu’yu yeryüzünden bir dağ gibi yükseltti.
Evini lapis lazuli ile süslü gümüşten yaptı!”¹⁴⁶*

Yukarıdaki ilahiden alınmış parçada, şehrin yükselmesinden bahsedilir. “Yükselme” ile Eridu’nun ilk kurulan şehirlerden biri olduğu ve şehrin mimari, sosyal ve ekonomik anlamda yükseldiği veya tufandan sonra yine ilk yerleşimin burada oluşarak, ilk gelişen şehirlerden biri olduğu inancı ifade edilmektedir. İlahilerde geçen bu inanç, sağlam temellere dayanır; çünkü Eridu’da ziggurat ya da kule tapınağının yanında açılan derinlik sondajında, Obeyd dönemine ait 14 metre kalınlığında bir tabakalaşmanın varlığı ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁷

Kentin tarihine, tam olarak kazılmamış olmasına rağmen MÖ V.bin yılın sonları ile MÖ IV. binyılın başlarına kadar inilmiştir. Tüm Obeyd dönemlerinde yaşam ve kültürler birbiri ardına gelmekteydi.¹⁴⁸ Günümüzde tamamen kumlarla kaplı olan Eridu şehri, kazı için elverişsiz şartlar yüzünden tam anlamıyla incelenememiştir. Yine de Iraklı arkeologlar Fuad Sefer ve Seton Lloyd başkanlığında, 1946-1949 yılları arasında burada çok zor şartlarda kazılar yaptılar. Yapılan kazılar, bu bölgenin gerçekten de çok eski olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁹ Bu kazılarda, genellikle tapınaklara ve kutsal alanlara rastlanmıştır.¹⁵⁰ Eridu’nun Erken Sümer Döneminden beri

¹⁴³ Roaf 1996: 53 (Babil Destanı).

¹⁴⁴ Bottéro 2005: 38; Uhlig 2006: 17.

¹⁴⁵ Graves 1959: 54.

¹⁴⁶ Giedion 1962: 232; (“Eridu ‘da” ilahisinden).

¹⁴⁷ Roaf 1996: 53.

¹⁴⁸ Reade 2000: 25.

¹⁴⁹ Black- Green 2003: 75; Uhlig 2006: 19.

¹⁵⁰ Black-Green 2003: 75.

kült merkezi olduğunu teyit eden bulgulara on dokuz kazı katmanından sonra ulaşabilmişlerdi. Eridu'da keşfedilen en eski yapıda ve ondan sonraki iki evrede bulunan yapılarda da, yoğun külle karışmış çok fazla miktarda balık kılçıklarına rastlanmıştır. Enki'nin kült merkezi olması nedeniyle, kesin olmamakla birlikte bunların tanrı Enki'ye yapılan sunu veya adak kalıntıları olabileceği düşünülmüştür.¹⁵¹ Bu olasılık, araştırmacılar tarafından azımsanmayacak bir şekilde kabul görmektedir. Tanrı Enki'nin sembollerine, Eridu'nun çeşitli bölgelerine yayılmış olan sayısız tatlı su midye parçalarına bugün bile rastlamak mümkündür. Bunlar, artık çöle dönüşmüş olan bu bölgenin bir zamanlar bereketli ve sulak bir yer olduğunun ve Eridu'nun erken bir kültüre merkezlik yaptığının da kanıtı gibidir.¹⁵²

Yine de tüm ele geçen buluntular, bize tanrı Enki kültürünün tam olarak ne zaman çıktığı ile ilgili ipuçlarını vermemektedir. Eridu şehrinin prehistorik dönemlerde su kenarında olması, kazılarda çıkan kalıntıların da şüphesiz su ürünleriyle ilgili olmasını sağlamıştır. Yapılan bu kazılarda bulunan yapılar, gelişmiş tapınak mimarisinin öncülü mimari özellikler göstermesinin yanısıra yerleşme yeri olamayacak özellikler göstermesi, bu yapı içlerinde bulunan kalıntıların sunu olması ihtimalini güçlendirmiştir. Ancak, inanılan bu tanrının Enki mi, yoksa Enki öncesi su ile ilgili bir başka tanrı mı olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Yine de, tanrı Enki ve şehri Eridu'nun çok eski olduğu inancı, çözülmüş metinlerde çok güçlü bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Belki de, prehistorik dönemden beri devam eden bu inanç, yazıyla birlikte sonraki nesillere aktarılmıştır. Burada çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Tüm Sümer ilahilerinde, mit ve dualarında Eridu şehrinin yeryüzünde ilk yükselen şehirlerden biri olduğu geçmektedir. Yine aynı şekilde, tanrı Enki'nin bu şehrin kurucusu olarak kabul edildiğini görüyoruz. Prehistorik dönemdeki bu inancın ve geleneğin devamı söz konusu ise, kesintisiz bir kültür devamından bahsedebiliriz. Bu durum da Sümerlerin nereden ve ne zaman geldiği sorusuna bir yanıt verebilir. Onlar, aslında prehistorik dönemlerden beri var olan bir kültürün devamı olabilirler.

¹⁵¹ Roaf 1996: 55; Buren 1948: 103; Kramer 2000: 47; Bottéro 2005: 39.

¹⁵² Uhlig 2006: 20.

D. TAPINAK VE DİNSEL TÖRENLER

Sümerler için tapınaklar, dünyevi kirlerden arınmış, en fazla saygı duyulan mekânlardı. Din adamları, buralarda tanrıları hoşnut etmekten ve onlara hizmet etmekten başka, yapılan törenlerde, dualarda veya ayinlerde, tapındıkları tanrı vasıtasıyla toplumla köprü kurarak, düzenin devamını sağlıyorlardı. İlerleyen dönemlerde tapınaklar (zigguratlar), gök cisimlerini izledikleri bir çeşit gözlemevi olarak da kullanılmıştır. Bu da, dinin, kehanet ve fal gibi alanlarda güçlenmesini sağlamıştır. Sümer dilinde “Ē”, Akkad dilinde “bitu”, “ev” anlamına gelmekteydi; ancak tapınaklar, tanrıların evi olarak görüldüğü için, bu kelime, “tapınak” anlamına da gelmekteydi.

*Sonra Apsu'nun (derin suların) efendisi, Kral Enki,
Enki, kaderi belirleyen efendi,
Tüm evini gümüşten ve Lapis lazuli'den yaptı.....
O evini Eridu'da (denizin) kıyısında yaptı.
Bilgelik ve tatlı suların tanrısı Enki'nin tapınağı.¹⁵³*

Yukarıya taşıdığımız ilahi parçasında, Tanrı Enki'nin tapınağının Eridu şehrinde olduğunu, dolayısıyla kült merkezinin de burası olduğunu öğreniyoruz. Ayrıca ilahide, tapınağın Lapis lazuli taşı ile gümüşten yapıldığı anlatılmaktadır.

Tanrı Enki'nin tapınağı, Sümerce, “Ē-engura,”¹⁵⁴ “Ē-ABZU,” Akkadca, “APSU”, “Ē-zuab”, Hititlerde ise “APZU” veya “APZUWA” adlarıyla anılırdı. “Kutsal su havuzu,” “dipsiz derinlik” veya “derin sular” anlamlarına gelmektedir. Bu isimler, aynı zamanda, tatlı suları (akarsuları) ve o zamanın görüşüyle yeryüzünün üzerinde yüzdüğü, kazıldığında ortaya çıkan pınarları ve kaynakları bulunduran yeraltı

¹⁵³ Giedion 1962: 231;(Eridu'da ilahisi 133-137.dizeler).

¹⁵⁴ “Engurun evi” Abzu'yu anlatmak için kullanılan başka bir söz.

tatlı su okyanusunu ifade ediyordu.¹⁵⁵ Sümerler, tanrı Enki'nin oturması gereken yerin, dünyanın bu bölümünde olduğunu düşündüler.

Babil Yaratılış Destanı'na göre Apsu, denizi simgeleyen Tiamat'ın sevgilisi olan bir yaratığın adıydı. Ê a (Enki), Apsu'yu öldürdükten sonra, evini onun cesedi üzerine inşa etti. Bu yüzden de Ê a'nın oturduğu yerin adı Apsu oldu.

Resim 7. Tanrı Enki. Akkad Dönemine ait silindir mühür. (Collon 1993:164 levha 760)

Akkad Dönemi'ne ait bu silindir mühürde (Res.7), kapıyı andıran bir dikdörtgen ve bu dikdörtgenin alt kısmında ise merdiven basamakları bulunmaktadır. Tanrı Enki, boynuzlu başlığı, sakalı ve iki yanından suların aktığı uzun eteği ile bu merdivenin en üst basamağında durmaktadır. Bir eliyle kapıya tutunmuş, muhtemelen basamaklardan inerek kapıdan çıkacaktır. Enki'nin içinde bulunduğu (dikdörtgen şeklin) kapının etrafını hareket eden su dalgalarını andıran çizgiler sarmaktadır. Su çemberi olarak adlandırılan bu şekil Enki'nin tapınağını simgeler. (Levha I Resim 1) Biz bu su sarmalının kapının etrafında değil, kapının önünde yer aldığını ve bu kapının kanatları olabileceğini düşünmekteyiz. Tanrı Enki'nin, erken devirlerden beri su dalgaları olarak adlandırılan şekille betimlenmiş olması, bu tanrısal kişiliğin Enki olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eteklerinden suların akması, yine bu tanrının Enki olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sahne, tanrı Enki'nin, yerin altında bulunduğu inandıkları mitolojik tapınağı ABZU'dan yukarıya çıkışını temsil etmektedir. Bu tapınağın bilinen bir şeklinin olmaması nedeniyle sadece yeryüzüne çıkışı betimlenmiş olmalıdır. Kapı olduğunu düşündüğümüz şeklin sağında ve solunda boynuzlu ve uzun sakallı varlıklar, Enki'nin tapınağında adı geçen Lahmu'lar olabilirler. Bazı mühürlerde, boğa adamlar tanrı Enki ile birlikte görülmektedir.(Levha I Resim 2, Levha III. Resim 2, Levha IX

¹⁵⁵ Bottéro 2003: 240; Black- Green 2003: 25.

Resim 2) Mührün en solunda ise tanrıya saygı jesti yapmış, boynuzlu ve uzun etekli başka bir tanrı, Enki'yi karşılamaktadır.

Sümerler için, Enki tapınağı oldukça önemli bir mekândı; inanişaya göre, tekneleriyle yolculuk yapan diğer tanrılar da ayinlerde burayı ziyarete gelirdi. ABZU, asla maddi bir şekilde ortaya çıkmaz; çok derin, ulaşılamaz ve tanrıların bile içini göremedikleri, gizli bir yer olarak kabul edilirdi. Onun tahtının üzerinde vekili ve koruyucusu tanrı Enki otururdu. Sümerler, tanrıların yaşadıkları yerler olarak düşündükleri tapınaklar için de ilahiler yazmışlardı. Aşağıdaki dizeler, “Eridu'nun Ê-engur-ra'sına” ilahisinden alınmıştır. Tapınaklar, tanrılara ait, insana özgü kirlere (günahlardan) uzak, saf ve kutsal yerler olarak görülmüştür. İkinci dizede, Enki'nin tacını oraya yerleştirmesi, orayı kendi hükümlerine aldığının bir simgesi olmalıdır. Son dizelerden anladığımız kadarıyla, Ê-engur-ra'nın temeli üzerine tapınağını, tapınağın üzerine ise kürsüsünü koymaktadır. “Kürsü” kelimesi ile tapınaklarda bulunan tanrıları temsil eden kült heykeli kastediliyor olabilir.

*Ev senin görevin eşsiz saflıktır
Senin prensin, yüce prens, temelinde bir tacı sınımsız yerleştirdi.
Eridu,
Kutsal alan Abzu, senin yerin

Senin yüce yerin.
Zigguratın oradadır,
Göğe erişen yüce kutsal alan
Ey Ê-engur-ra senin temelinde üzerine “ev”ini
& kendisini senin kürsüne oturtur”.¹⁵⁶*

Tanrı Enki'nin evi olan ABZU'nun hemen yanında muhteşem bir ağaç yükseliyordu: Siyah bir “*Kişkanu*”. Bunun kabuğu Lapis Lazuli gibi parlaktı ve orman kadar yoğun gövdesi vardı.¹⁵⁷ Bu kutsal tapınakta ilk insan yaratılmıştı ve ölümlerin ruhları büyük derinliğe buradan geçmekteydi. İnanışaya göre, ABZU'nun suları, yeryüzüne bolluk ve mutluluk getirirken, aynı zamanda tüm bilgi ve bilgeliğin de kaynağıydı.

¹⁵⁶ Kramer 2000: 210,211.

¹⁵⁷ Graves 1959: 54; Mackenzie 1930: 39; (Eksik bir Babil Efsununda geçmektedir.)

Tanrının Eridu'daki tapınağında yapılan dinsel törenler; özel bayramlarda veya tatillerde yapılan kutlamalar, günah çıkartma, şifa ayinleri, büyü yapma veya bozma, kurban, adak veya gündelik sunular ve şükretme gibi amaçlarla yapılmaktaydı.

1. Mimari

Eridu şehrinde yapılan kazılar, Eridu şehrinin kumtaşından yapılmış bir duvarla korunduğunu ortaya çıkarmıştır. Evlerin birçoğu da bu malzemeden yapılmıştı. Eridu'da, MÖ V. bin yılın sonları ve IV. bin yılın başlarında tekrar tekrar inşa edilen bir dizi kerpiç tapınak ortaya çıkarılmıştır. Eridu'da keşfedilen en eski yapı, Obeyd I evresinden 2,8 metrekarelik küçük bir odaydı. Fakat bu yapı bile, sonraki dönemlerin tapınak biçimlerinde devam eden önemli unsurları sergiler. Girişin karşısında bulunan bir oyuktaki (niş) sunak ve bunun karşısındaki küçük bir sunum masası, tapınak mimarisi geleneğinin öncüleridir. En eski ikinci evrede bulunan yapılar da şüphesiz kültürel amaçlara hizmet etmişti. Sıkıştırılmış kerpiçle yapılmış kare şeklinde temel duvarları ortaya çıkarılmıştı. Sadece dokuz metrekarelik bu küçük mekânın ortasında bir sunak yeri bulunmaktaydı.¹⁵⁸ Bu yapıda derin bir girinti içinde bir podyum, odanın ortasında da üstünde yanık izleri olan diğer bir podyum bulunmaktaydı.¹⁵⁹ Daha ileri dönemlerde plan geliştirilmiş, fakat temel nitelikler korunmuştur. Bu yapılar, Obeyd I'den tarihsel döneme kadar tapınak yapımındaki devamlılığı göstermektedir.¹⁶⁰ Odalar uzatılmış, her yönde birçok oda eklenmiştir.¹⁶¹ Eridu'daki Obeyd IV dönemi tapınakları, yaklaşık bir metre yüksekliğinde platformlar üzerine kurulmuştu. Tapınağın, merkez odasının güneybatısında bir sunak, kuzeydoğu ucunda da bağımsız bir podyum vardı. Yüzyıllar boyunca bu platformlar büyüyerek ziggurlara dönüştüler. Zigguratdaki, tuğladan örülmüş tapınak kulesinde mermer bir merdiven vardı ve izlere göre Sümer döneminin sonlarına doğru bu yapı özenle süslenmişti.¹⁶² Tapınağın dış görünüşü de birbirini izleyen destek ve oyuklarla düzeltilmiştir. Bunlar, muhtemelen, sazdan evlerin duvarlarını destekleyen dikey sazların taklididir. Sonraki dönemlerde bu desteklenmiş

¹⁵⁸ Uhlig 2006: 20; Kramer 2002: 181.

¹⁵⁹ Roaf 1996: 53.

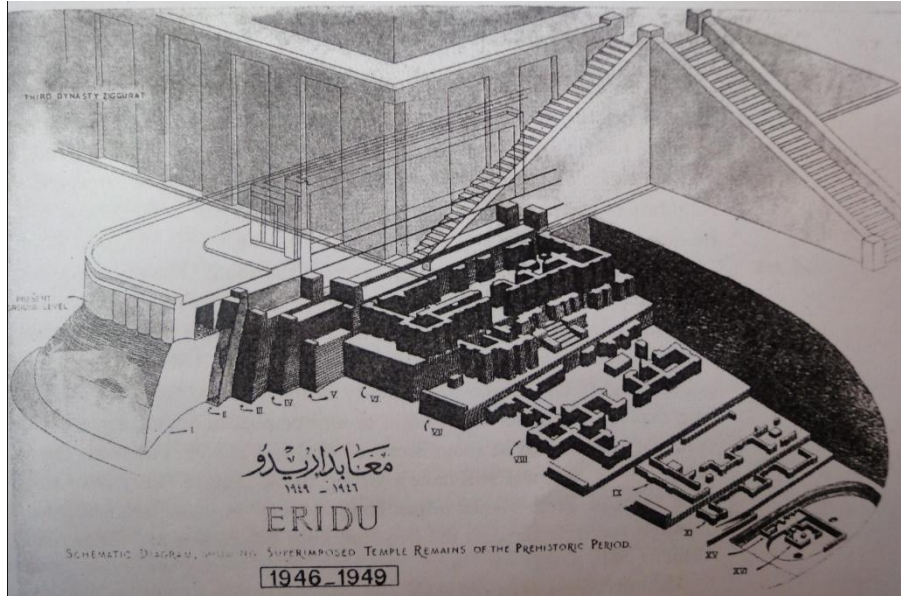
¹⁶⁰ Kuhrt 2009: 27.

¹⁶¹ Black-Green 2003: 212.

¹⁶² Mackenzie 1930: 38.

dış yüz, Mezopotamya tapınak mimarisinin en karakteristik özelliği haline gelmiştir. Yapılan kazılarda on altı tapınak yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.

Enki'nin zigguratı, yüzyıllar boyunca Sümer'in dini mimarilerinden biriydi. MÖ II. binyıllarından biraz önce, Ur'un III. Hanedanlığı döneminde (MÖ 2100-2000) büyük mimar Urnammu ve oğlu Shulgi tarafından, önceki on altı tapınak kalıntıları üzerine kurulmuştu. Yine aynı yerde "saray" olarak adlandırdıkları büyük bir bina ve büyük bir mezarlık ortaya çıkarılmıştır.¹⁶³

Resim 8.

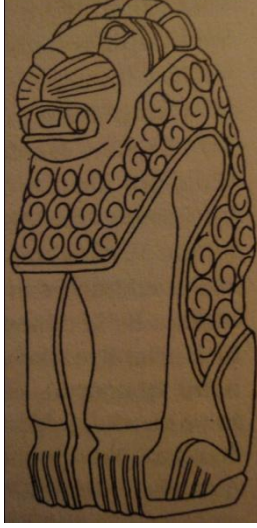
Eridu tapınakları ve Ziggurat. 1946-1949 yılları arasında ortaya çıkarılan tabakaların ve tapınak planlarının birleştirilerek yapılmış çizimi. (Giedion 1962: 231)

Tapınak mimarisinin gelişimini, kazılmış olan tabakalardaki tapınak planlarında daha iyi görmekteyiz.(Resim.8) Bu tabakalarda, bulunan tapınaklar Mezopotamya tapınak mimarisinin tipik özelliklerini vermektedir. Yapı planlarının temel özellikleri korunurken, planlar geliştirilerek büyütülmüştür.

Sümer döneminde, Eridu'daki Enki tapınağı olan Ē-abzu'nun girişini devasa büyüklükte iki taş aslan korurdu. Bu aslanlardan birisi kazılarda neredeyse hiç

¹⁶³ Bottéro 2005: 39; Giedion 1962: 229.

bozulmamış olarak çıkarılmıştır ve şu anda Bağdat'taki Irak Müzesinde bulunmaktadır; diğerininse sadece parçaları kalmıştır (Resim. 9).

Resim 9. Enki'nin tapınak kapısındaki koruyucu aslan.

Yeni-Asur Dönemi. 1,64 metre. Irak Müzesi. (Black-Green 2003: 36)

2. Tapınak Görevlileri ve Tapınma Biçimleri

Mezopotamya'daki tapınaklarda, “*şatam*”lar (tapınak yöneticileri), en'ler, rahipler, ayin görevlileri, kahinler, “*maşmaş*”lar (büyücüler), rüya yorumcuları, “*gala (kalu)*”lar (müzisyenler), “*nar/naru*”lar (şarkıcılar), şairler, yazıcılar, memurlar, “*muhaldim (nuhammitu)*” (aşçılar), bira yapımcılar, çivi yazısını öğretenler, kapı bekçileri ve köleler bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Bazı tapınaklarda (İnanna Tapınağı), hadımlar ve tapınak cariyeleri de bulunmaktaydı.¹⁶⁵ Tapınağın dinsel ve tinsel anlamdaki yöneticileri “en”lerdi. Erkekler kadar çok olmasa da, kadınlar da “en” olabiliyordu.¹⁶⁶ Tapınaklardaki önemli ayinleri “en”ler yönetirlerdi. Tapınağın adandığı tanrı ya da tanrıçanın vekilleri sayılırlardı. Ayrıca ilahın kült işlerinden sorumluydular. Tapınak binasının ve maliyesinin düzenini sağlayan kişiler, diğer yöneticiler idi. Bu yöneticiler, personelin işlerini de denetlerlerdi. Rahipler arasında kesin olarak ayırım olup olmadığı

¹⁶⁴ Black- Green 2003: 180.

¹⁶⁵ Kramer 2002: 186,188.

¹⁶⁶ Ay tanrısı Nanna'nın Ur'daki Ekişgunal tapınağının en'i kadını (Sümer hükümdarının kızı).

açık değildir. Ancak, bazı rahiplere “kutsanmış”, bazılarına da “tapınağa girenler” adı verildiğinden, rahiplerin aynı önemde olmadığı anlamı çıkarılabilir.¹⁶⁷

Eridu’daki Enki tapınağının sorumlularının adı, “*Enkum*” ve “*Ninkum*” olarak bilinmektedir. Bunlar, tapınak mensuplarının üstünde bir konuma sahip günah çıkartma (arınma) rahiplerinin de adıdır. “*Abgal*” ise Eridu rahiplerinin arasındaki tapınak memurunun adıdır.¹⁶⁸ “*Abgal*”, aynı zamanda bilge anlamına gelmektedir. *Lahmu* (sakallı) adı, tapınakla ilgili olarak, Enki ile ilişkilendirilen koruyucu ve yararlı bir ilahın adıdır. Uzun saçlı ve sakallı olarak betimlenmiştir. Yeni Asur Dönemi’nde ifritleri ve hastalıkları kovmak için bina temellerinin emaneti olarak konulurdu. Lahamu ise dişisi olarak yanında yer alır. Bu çift, Babil Yaratılış Destanında “kadim çift” olarak geçmektedir. Tanrı Enki ile ilişkilendirilen yaratıklar arasında “Engur’un elli lahaması” da bulunur. Bunlar, “İnanna ile Enki” efsanesinde me’leri İnanna’dan almaları için gönderilen yaratıklar arasındadır. Özellikle Abzu ve Eridu ile özdeşleştirilmişlerdir. Nasıl bir biçimleri olduğu bilinmemektedir.

Sümer tapınaklarında Enki’nin kendisi olarak bir kap içinde kutsal su bulundurulurdu, bu sudan içen hastaların iyileşeceğine ve güçsüzlerin güçleneceğine inanılırdı. Bu tapınaklarda Enki, balık kuyruklu bir keçi biçiminde canlandırılırdı.

Resim 10. Enki rahibi.

Yeni-Asur Dönemi silindir mühür. (Black-Green 2003: 43)

¹⁶⁷ Black- Green 2003: 179.

¹⁶⁸ Black- Green 2003: 73.

Yukarıdaki resimde (Res. 10) görüldüğü gibi, Enki'nin tapınak rahipleri, balık biçiminde giysiler giyinirlerdi. Kafasının üzerinde bir balık kafası olan, sırtı ise yüzgeçleriyle ve kuyruğuyla tam bir balık şeklinde olan pelerin giyerlerdi. Bu rahipler, genellikle uzun sakallı, bir elleri yukarıda betimlenmişlerdir. Bu figür ilk olarak Kassit Dönemi sanatında ortaya çıkar. Daha sonra, Asur'a geçtikten sonra, Yeni Asur ve Yeni Babil Dönemi sanatlarında yaygınlaşır. MÖ XIV. ve X. Yüzyıllar arasındaki dönemde, figürde balık derisi yere kadar uzanmaktadır. IX. yüzyılda ise insan belinin hemen altında sona eren bir şekilde kısaltılmıştır.¹⁶⁹ Sümerler, bu din adamlarını, sahip olduklarına inandıkları bilgiler sebebiyle ve doğaüstü varlıklara karşı koyabildiklerine olan inançları nedeniyle bilge kişiler olarak görmüşlerdir.¹⁷⁰ Asur saray tapınaklarının girişinde, balık kıyafeti giymiş (rahip) heykeller bulunması, bu figürün koruyucu ve büyüdü doğasını göstermektedir. Ayrıca küçük heykellerinin (Res. 11) binaların zeminlerine gömülmüş olarak bulunması, bu figürinlerin koruyuculuğuna inandıklarının bir göstergesidir. Metinlerde bu figürinler "*Apkallu*" bilge olarak geçer. Dinsel törenlerde, bu küçük heykellerin yedili olarak gömülmesi tavsiye edilir.

Resim 11. Apkallu (Bilge)

Yeni Asur dönemi. (Black-Green 1998: 18)

Yeni Asur Dönemine ait güneşte kurutulmuş kilden yapılmış, balık kıyafeti giymiş erkek figürinleri (Res. 11). Bu figürinlerin yedisi bir grup halinde kil bir kutunun içinde bulduklarından, Yedi Bilgeler (apkallu) olarak da bilinirler.

¹⁶⁹ Black- Green 2003: 45.

¹⁷⁰ Ayrıca balık figürü Mezopotamya'da bilgeliğin simgesi olarak görülmüştür.

Ele geçebilen en eski dualar, Erken Hanedanlık Dönemine, MÖ 2400 yıllarına aittir. Daha sonraki dönemlerde yazılmış kopyaları olmadan anlaşılması zor olan bu dualar, yılan ısırması, akrep sokması gibi tehlikelere karşı yazılmıştır.¹⁷¹ Daha sonraki dönemlerde yazılan duaların daha kapsamlı bir şekilde yazıldığı ve işlevlerine göre tasnif edildiği görülür.

Dualar genel olarak dört türe ayrılır. Birinci tür dualar, ifritlerin doğrudan hedef alındığı ve büyücünün kendisini, beyaz¹⁷² büyüyle ilişkilendirilen tanrıların (Enki/Ē a, Enki'nin karısı Damgakina ve oğlu Asarluhi) temsilcisi olarak gösterdiği dualardır. İkinci tür dualar, sıradan insanları ifritlerin saldırılarından korumak için edilir. Bu dualarda önce ifritler tarif edilir, sonra kovulur. Üçüncü tür dualarda ise, ifritlerin yaptıkları ayrıntılı bir şekilde verilir ve olayların anlatıldığı bölümde beyaz büyü ile ilişkili tanrıların (Ē a ile Marduk (Asarluhi)) diyalogları sayesinde yapılacaklar dua içinde verilir. Marduk, babası Ē a' ya gider ve öğüt ister. Ē a, soruya soru şeklinde cevap verir.

*“Oğlum, sen [her şeyi] bilirsin.
Senin bilmediğini-ben sana nasıl katabilirim?
Bütün bildiklerim senin bildiklerindir.
“İnce uzun bir kamış bitkisini yarısından kes,
Hayat suyunu onun elinin üstüne damlat.
Sağ elinden aksın gitsin.
Sol elinin üstüne damlasın.
“Sazdan ağıyla Ejderha...
o ağzı mühürleyecektir!”¹⁷³*

Dördüncü tip dualar ise ayinde kullanılacak nesnelere yönelik dualardır. Büyü yapılan nesnelere çoğunlukla sıradan (keçi yünü, kamış, un, tütsü, mangal, soğan) nesnelere aittir. Bu nesnelere, bu dualarla dinsel bir işlev kazanırlar.¹⁷⁴

Koruyucu duaların tamamının veya bir bölümünün yazılı olduğu birtakım nesnelere taşınması da geleneğin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu nesnelere, boyna

¹⁷¹ Black-Green 2003: 56.

¹⁷² İyilik ve iyileştirme amacı güden büyüler.

¹⁷³ Falkenstein 1931: 267.

¹⁷⁴ Black-Green 2003: 57.

veya eve asılan tılsımlar veya kötülükleri kovması için evin bir yerinde tutulan heykelcikler olabilirdi.

Aşağıdaki şifa duasından alınan parçada, tapınakta yapılan bir şifa ayininde uygulanan bazı tedavi yöntemlerini görmekteyiz. Bu tedavide hem yumuşak hem de sert yöntemler uygulandığını anlıyoruz. Eridu büyü, muhtemelen sözle yapılan bir büyü çeşidi olmalıydı.

*“Ben o hastaya yaklaşınca,
Uzuvlarını gözden geçirince,
hastaya Êa'nın suyunu serpince,
hastayı korkutunca,
hastanın yanaklarını okşayınca,
hastanın üzerine bağırınca,
Eridu'nun büyüsinü söyleyince,
iyi koruyucu ilah yanımda olsun!”¹⁷⁵*

Resim 12. Êa rahiplerinin yeni doğmuş bebeği kötü cinlerden korumak için yaptıkları ayinden bir sahne. MÖ 700 Tunç kabartma pano (Zgoll 2009: 21; Roaf 1996: 76).

Tunç bir panodan alınmış, yukarıdaki resmin (Res. 12) merkezinde bir bebek kundağa sarılmış, masaya benzeyen bir yükseltinin üzerinde yatmaktadır. Bebeğin başucunda ve ayakucunda balık giysileri giymiş Enki rahiplerini görmekteyiz. Bu rahipler, masada yatan bebeği, kötü cin Lamaštu'dan korumak için bir çeşit ayin yapmaktadırlar. Resmin sol başında, iki ayağı görünen, ancak üç ayaklı olduğunu

¹⁷⁵ Schimmel 1999: 54; (Şifa duasından bazı dizeler.)

tahmin ettiğimiz, yüksek, üzerinde kaplumbağa olan kare bir adak masası görülmektedir. Tanrı Enki'nin kutsal hayvanlarından biri olan kaplumbağa, bu ayinin tanrı Enki inancı ile ilişkilendirilmesini güçlendirmektedir. Resmin en sağında ise elele tutuşmuş iki tane cin bulunmaktadır. Yine resmin ön cephesinde, sadece kafasını ve ellerini gördüğümüz, Lamaştı adı verilen cin bulunmaktadır. Balık kıyafeti giymiş rahipler, ellerinde bulunan kaptaki sıvıyı, yatan bebeğin üzerine atmaktadırlar. Bebek ise elleri göğsünde birleşmiş bir şekilde betimlenmiştir. Bu duruş, farklı şekillerde yorumlanabilir. Bebeğin bu duruşu tamamen doğal bir hareket olabileceği gibi, kendisini bu cinden koruyan tanrı Enki'ye karşı saygı jesti anlamına da gelebilir. Roaf, panonun yapılma amacının, gebe kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olduğuna inanılan kötü cin Lamaştı'dan korunmak amacıyla yapıldığını belirtmesine rağmen, ortada yatan kişiyi hasta olarak nitelendirmiştir. Biz bu yoruma katılmadığımız için ortada yatan kişiyi (çok açık bir şekilde görülen) kundağa sarılı bebek olarak açıkladık.

İnsanları iki temel sebebin kötü duruma düşürdüğüne inanıyorlardı. Bunlar, ifritler (cinler) ve işlenen günahlardı. Enki rahipleri, geleneğe göre, var olduğuna inandıkları kötü dev ve cinlere karşı tedbir alırlardı. Rahipler, her köşede, her sokakta gizlenerek pusuda beklediğini düşündükleri hastalık ve felaket cinlerini korkutmak veya kovmak için çeşitli dinsel törenler düzenlerdi. Bu durumdan kurtulmak için, Enki'ye dualar edilerek ondan yardım istenirdi. Bazen hasta, tapınakta yatırılarak, dualar eşliğinde ve bazı karışımlarla tedavi edilmeye çalışılırdı.

Bir kişi bir belaya uğradığı zaman, tapınaktaki ayinde haline uygun ağıtlar söylerdi. Bu ağıt veya dualar, bazen basit, uzun, tekrarlanan şikâyet ve feryatlardan oluşurdu. Bazen de dua eden kişi, durumunu acındırıcı sözlerle açıklayarak, tanrıdan yardım dilerdi. Günahlarının affedilmesi için yakarırdı. Çünkü gelenek olarak, bu belaların başlarına işlediği günahlar yüzünden geldiğine inanırlardı. Bu yüzden, günahların itirafı gerekliydi. Bir anlamda, bu ritüel, günah çıkartma törenine dönüşürdü. Günahattan kurtulan insanın beladan da kurtulacağına inanılırdı. Uzun bir arınma merasiminden sonra, inanan bu kişi dertlerinden kurtulduğunda, vaat ettiği kurbanı

kesmekle sorumlu idi. Kurban ayinleri de, tanrıyı öven ilahilerle ve dualarla gerçekleştirilirdi.

Antik Mezopotamya’da büyü hayatın içinde oldukça fazla yer kaplamaktadır. Birçok tanrı ve tanrıça geleneğinde farklı büyü çeşitleri (cinsel gücü arttırmak, ağlayan çocuğu susturmak veya sevdiği kişinin ilgisini kazanmak) bulunmaktadır.¹⁷⁶ Enki geleneğinde ise büyü; ifritlerden korunmak ve onları uzaklaştırmak, hastalıklardan kurtulmak, günahlardan arınmak, huzur bulmak, öngörülen kötü olayları önlemek ve kötü büyüünün etkilerinden kurtulmak amacıyla yapılmaktaydı.

Babil büyü geleneklerinden birisi olan “*Şurpu*” (yakma büyüü), bir günah veya bir ihmal nedeniyle tanrılara karşı işlenmiş bir günah sonucunda hastalandıklarına inananlara uygulanırdı. Bu büyüün uygulanabilmesi için, kişinin tanrıları neden kızdırdığını bilmemesi gerekmektedir. Bu kişiler ya da hastalar, ilginç belirtilerle rahip-büyücülere başvururlardı. Bu belirtiler; ağız köpürmesi, baş ağrısı, şiddetli titreme veya dil tutulması olabiliyordu. Ayinde işlenmesi muhtemel bütün günahlar tek tek sayılırdı. Örneğin, tutulmamış bir yemin lanet biçiminde geri dönebilirdi. Tedavi kısmında hasta, bir soğanı (soyarak), hurmaları (demetinden kopararak) veya hasırı sökerek ateşe atardı. Bu yakma esnasında rahip/büyücü dualar okur, ayinin sonunda ise rahip, ateşi söndürerek günahları yok ederdi.¹⁷⁷

Enki geleneğinin bir başka ritüeli de “arınma ayinleri” idi. Bu ayinler sırasında hasta yıkanır, tıraş edilirdi. Tütsüler yakılır, hastaya kutsal sayılan ılgın ağacı ile su serpilirdi. Ayinin sonuna gelindiğinde ise keçi kurban edilerek arınma işlemi tamamlanırdı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mezopotamya’da, tapınaklarda tanrılara sunu ve adak merasimleri yapılmaktaydı. Mezopotamya’da ilk dönemlerden itibaren balık sunumu yapılıyordu. Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynağının ABZU olduğu inancı nedeniyle, su tanrısı Enki’nin bu nehirlerden çıkan balıklarla ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Enki bilge bir tanrıdır ve balıklar da bilgeliği simgeler. Balık ayını

¹⁷⁶ Black- Green 2003: 55.

¹⁷⁷ Black-Green 2003: 58.

zamanda kötülüğe karşı kullanılan simge olarak görülür. Eridu'da da tanrı Enki için sunu ve adaklar yapıldığını, tapınakta bulunan sunak yerlerinden ve sunu kalıntılarından anlıyoruz. Yeni-Asur silindir mühürleri, masaların, sunakların üzerinde sunulmuş balıkları gösterir.¹⁷⁸ Ayrıca, tanrı Enki kültüründe çeşitli konuları içeren dua ve büyü metinlerinden veya ilahilerden, tapınaklardaki sunu ve adak törenleri hakkında bilgiler edinebiliyoruz. Bu törenlerin tam olarak ne içerdiği bilinmemektedir. Büyük olasılıkla, şarkı ve müzik eşliğinde dualar ediliyordu. Ayrıca, tanrının günlük olarak yiyecek, içecek ihtiyacı sunum masasına konurdu. İleriki dönemlerde ise, tanrı Enki'ye yapılan sunum ve adaklarda değerli eşyalar kullanılmıştır. Örneğin; Asur Kralı Sennacherib MÖ I. binyılda tanrı Enki'ye altından yapılmış bir balık ve bir kaplumbağa ile bir gemi dolusu altın sunmuştur.¹⁷⁹ Bu ritüellerde tanrıları öven ilahilerin okunduğu da, kazılarda bulunan tabletlerden anlaşılmıştır. Obeyd tapınaklarının, topluluğun ileri gelenleri için törensel şöenlerde kullanıldığı ileri sürülmüştür. Ancak, bunu destekleyecek kanıt bulunmamaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Black-Green 2003: 44.

¹⁷⁹ Black-Green 2003: 209; Kramer 2000: 47.

¹⁸⁰ Roaf 1996: 55.

III- TANRI ENKİ İLE İLGİLİ MITLER

Sümerlerde, insanlığın temel soruları, çoğunlukla dinsel bir çerçeve içerisinde mitlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan mitler, dinin ayrılmaz ve vazgeçilemez birer parçası olmuşlardır. Sümerlerin oluşturdukları mitlerde, dinsel, tinsel ve pratik yaşama bakış farklılıklarını görmekteyiz. Hem edindikleri sorular, hem buldukları cevaplar açısından toplum ile ilgili oldukça önemli ipuçları vermekle kalmaz, bizleri bu ipuçları ile daha eski inançların izlerine de taşırlar. Ortaya çıkarılan yazılı kaynaklar sayesinde, bilgelik tanrısı ile ilgili uzun süre devam etmiş geleneksel unsurları öğrenebilmekteyiz.

Sümerolog Kramer'e göre; mitolojik metinler ve büyü metinlerinin kökeni, Eski Sümer Dönemi (MÖ 2500 - 2200) diye adlandırabileceğimiz zamana dek uzanmaktadır. Ancak, bulunan metinlerin çoğu, Yeni Sümer Devri (MÖ 2200- 1900) ile Eski Babil Devrine (1900- 1600) aittir. Bu durumu Sümerolog Kramer, Samilerin Sümerliler kadar yaratıcı olamamalarına bağlamaktadır. Yeni Sümer Döneminde de Eski Dönemde yarattıkları mitler korunmuş ve çağdaştırılmıştır.¹⁸¹

Mit yazımının bu kadar geniş bir zamana yayılması nedeniyle, mitler konu olarak fazlasıyla çeşitlilik gösterirler. Aynı mitolojik öykünün, farklı dönemlerde, farklı bölgelerde ve farklı etkiler altında yazılması nedeniyle birçok versiyonu bulunmaktadır. Yazılan bazı versiyonlar benzerlik gösterirken bazıları birbirleriyle çelişmektedir.

Tanrı Enki ile ilgili mitler yalnızca Sümer dilinde yazılmamıştır. Tanrı Enki, Akkad ve Hitit dillerinde yazılmış mitlerde de karşımıza çıkar. Sümerce MÖ III. binyılın ortalarından MÖ I. yüzyılın sonlarına kadar yazı için kullanılmıştı. Akkadca ise neredeyse Sümerce kadar eski bir dildir. Mezopotamya'da MÖ 2400'den MS I. yüzyıla kadar yazılmıştır.¹⁸² Sümercenin artık konuşulan bir dil olmadığı dönemlerde (MÖ 1600- MS 100), Sümerce yapıtlar yazılmaya devam ediliyordu. Ancak, kullanılan dil, klasik Sümerceyi bozdu ve Akkad dilini yansıttı. Sümerce eserler, zaman içinde Akkadca yazılmaya başlandı. Yeni eserler üretmekten çok, bu devirde eski eserlerin

¹⁸¹ Kramer 2000: 26.

¹⁸² Reiner 1966: 20.

yeni versiyonları yazılmaktaydı. Ayrıca, bu dönemde Kuzey Mezopotamya’da Asurlular, Doğu Sami dili olan Akkadcanın bir lehçesini konuşuyorlardı. Asurlular da bu eski eserlere kendilerine has bir uyarlama yapıyorlardı. Sonuç olarak, yeni ya da eski edebiyatta, tanrı Enki’nin (Ē a) ön plana çıktığını görebilmekteyiz.

Anadolu’da Enki’den bahseden, Hititçe olarak yazılmış mit ve destanlar ise daha çok İmparatorluk Döneminden (MÖ XIV. ve MÖ XIII. Yüzyıl) kalmadır.¹⁸³ Bu mitlerde, özellikle de tanrı Enki’nin geçtiği bölümlerde, Mezopotamya etkisi açıkça görülmektedir.¹⁸⁴

Bugüne kadar, kazılarda bulunan tabletlerden bazıları, birçok farklı müzelerden biraraya getirilerek, Sümerologlar sayesinde çözümlenebilmiştir. Enki ile ilgili çözümlenebilmiş mitlerden öne çıkan üç ana miti inceleyeceğiz.

A. SÜMER CENNET MİTİ

“Enki ile Ninhursag”¹⁸⁵ metni, öncelikle, Nippur kentinden çıkarılmış ve şimdi Pennsylvania Üniversitesinin Müzesinde bulunan, altı sütunlu tablete dayanmaktadır. Bu tablet, Stephen Langdon tarafından kopyalanmış ve *PBS X:1*’de (1915) *Sumerian Epic of Paradise, the Flood and the Fall of Man* adıyla yayımlanmıştır.¹⁸⁶ Parçanın özenli ve yararlı bir çalışması, J.Durand tarafından Kramer’e verilmiştir. Kramer’in Sümer Mitolojisi s. 106-110’da yer verdiği mit yine Kramer’in Sümerlerin Kurnaz Tanrısı s. 49-65’de yayımlanmıştır. Sümer cennet miti, yaklaşık iki yüz yetmiş sekiz dizeden oluşmaktadır.

Bu mit, Dilmun Adası’nın, kutsal, saf ve parlak bir ülke olarak betimlenmesiyle başlar. Daha sonra, bu dizeleri, Dilmun Adası’nın tanrıçası Ninsikilla’nın yakınması ve Enki’nin buraya su getirmesi izler. Tanrı Enki, ana tanrıça Ninhursag ile birlikte olur. Tanrıça Ninhursag, tanrı Enki’den hamile kalır ve dokuz gün

¹⁸³ Kramer 2000: 25.

¹⁸⁴ Gurney 1977: 15,17.

¹⁸⁵ Tam adı “Enki ile Ninhursag: Sümer cennet miti” dir.

¹⁸⁶ PBS, Publications of the Babylonian Section, University Museum, the University of Pennsylvania.

(her gün bir ay gibidir) sonra tanrıça Ninmu'yu doğurur. Enki, kızı Ninmu ile de birlikte olur ve onu hamile bırakır. Ninmu, dokuz gün sonra tanrıça Ninkurra'yı doğurur. Enki, tanrıça Ninkurra ile de birlikte olarak onu hamile bırakır. Tanrıça Ninkurra, tanrıça Uttu'yu doğurur. Ancak bu durum, ana tanrıça Ninhursag tarafından fark edilir ve tanrıça Uttu'yu Enki'ye karşı uyarır. Ninhursag, tanrıça Uttu'ya, evinde kalmasını ve Enki ona hediye olarak salatalık, elma ve üzüm getirmedikçe onunla birlikte olmamasını söyler. Enki ise bu hediyeleri, bir bahçıvanın toprağına bol su getirerek elde eder ve tanrıçayla birlikte olur. Ancak bu sefer, Enki'nin Uttu'ya akıttığı spermi tanrıça Ninhursag siler ve bu spermleri toprağına gömer. Toprakta sekiz tane bitki meydana gelir. Enki, ilk kez gördüğü bu bitkilerin yazgısını belirlemek için onlardan yer ve ölümcül bir şekilde hasta olur. Enki'nin, yarattığı bitkileri yemesi, tanrıça Ninhursag'ı o kadar sinirlendirir ki onu lanetler. Daha sonraki gelişmeler, Enki'nin ölüm korkusu, Anunna tanrıalarının üzüntüleri, bir tilkinin yardım etme önerisiyle, tanrıça Ninhursag'ın Anunna tanrıalarının yanına getirilip iyileştirmesi için ikna edilmesi takip eder. Mitin sonuna doğru, tanrıça Ninhursag'ı tanrı Enki'yi tedavi etmeleri için sekiz tanrı doğururken görürüz. Bu tanrı isimleri aslında birer organ isimleridir.¹⁸⁷ Ve sonunda tanrı Enki, kendisine şifa olan tanrıları kutsar, bu tanrılardan biri olan tanrı Enşag'ı Dilmun ülkesinin başına efendi olarak atar.¹⁸⁸

Yaratılan Sekiz İlah ve Dilmun Adasının Efendisi Tanrı Enşag

Aşağıdaki mitten alınmış bölümde, tanrı Enki kendisine şifa veren tanrı ve tanrıçaların tek tek adlarını söyleyerek görevlerini bildirmektedir. Enki, bu görev dağılımı ile onları bir anlamda kutsamaktadır. Bu tanrı ve tanrıçaların bazılarının isimlerinin aynı zamanda birer organ adı olması oldukça ilgi çekicidir. Verilen görevlerle isimleri arasında ise bir bağ olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, “Nin-kasi”nin arzuyu doyurma görevi dikkat çekicidir. Burada bahsedilen arzu, yemek yeme ve öpüşme ile doyurulan duygular olan açlık ve cinsel istek kastediliyor olmalıdır.

*“Doğurduğun küçükler için... 269
Abu bitkilerin kralı olsun.*

¹⁸⁷ Nin-sutu: Diş, Nin-ti: Kaburga kemiğı, Nin-kasi: Ağız, Nazi: Boğaz.

¹⁸⁸ Kramer 2000: 50; Hooke: 1963: 33; Kramer 1999: 180.

Nintulla Magan 'ın¹⁸⁹ efendisi olsun.
Ninsutu Ninazu 'yla evlensin.
Ninkasi arzuyu doyuran olsun.
Nazi Nindara 'yla evlensin.
Azimua Ningişzida 'yla evlensin.
Ninti ayların kraliçesi olsun.
Enşag Dilmun 'un efendisi olsun.” 277

Sümerolog Kramer, bu eseri özgün haliyle yazan şair-rahip'in esas amacının, tanrı Enşag'ın nasıl (eserde olayların geçtiği yer olan) Dilmun Adası'nın efendisi yapıldığını açıklamak olduğunu belirtir. Yazar-rahibe göre, minnettar kalan Enki tarafından, Dilmun'un efendiliğinin verilmesiyle ödüllendirilmişti, çünkü o, Enki'nin sekiz hasta organını iyileştirmek için ana tanrıça Ninhursag'ın vücuda getirdiği ve hepsi de Enki tarafından kutsanmış sekiz tanrıdan biriydi. Kramer, bu mitin, Sümer repertuarındaki en ilginç, karmaşık ve yaratıcı mitlerden, ama aynı zamanda en muammalı ve düş kırıklığına uğratan mitlerden birisi olduğunu söyler.¹⁹⁰

Dilmun Adası ve Cennet İnancı

Aşağıda verdiğimiz mitin giriş bölümünde, Dilmun ülkesi anlatılmaktadır. Bu özelliklere bakıldığında, Dilmun Adası, yaşadıkları Sümer ülkesinden büyük farklılıklar göstermektedir. Dilmun Adası, anlatılan bu özellik ve farklılıklarıyla cennet fikrinin izlerini taşımaktadır. Mit, girişte Dilmun'un kutsallığını ve saflığını vurgular. Dilmun, hiçbir canlının diğerine zarar vermediği, kötülüğün ve üzüntünün olmadığı bir yer olarak betimlenmiştir.

Dizeler

<i>Kent kutsaldır... Dilmun ülkesi kutsaldır.</i>	<i>1</i>
<i>Sümer kutsaldır.. Dilmun ülkesi kutsaldır.</i>	<i>2</i>
<i>Dilmun ülkesi saftır, Dilmun ülkesi aydınlıktır.</i>	<i>4</i>
<i>-Enki karısıyla yattıktan sonra – yer,</i>	<i>6</i>
<i>O yer saftır, o yer aydınlıktır.</i>	<i>7</i>

¹⁸⁹ Bu günkü Umman Kentidir.

¹⁹⁰ Kramer 2000: 50.

Dilmun'da kuzgun gıklama sesleri çıkarmaz, 17
dar- kuşu, dar kuşunun feryadını çıkarmaz.
Aslan öldürmez,
Kurt kuzuyu kapmaz.
Oğlakları kısıvrak eden yabani köpek bilinmez.
Tahıl- yutan domuz bilinmez.
Dul kadın çatıya çimlendirilmiş arpa serer:
Yukarda ki kuşlar onu yemez.
Güvercinler boynunu bükmez.
Gözü ağrıyan "gözüm ağrıyor" demez.
Başı ağrıyan "başım ağrıyor" demez.
Yaşlı kadın, "ben yaşlı bir kadını" demez.
Yaşlı erkek "ben yaşlı bir erkeğim" demez.
Onun tarafında ağlayan dönüp durmaz;
Şarkıcı ağıt yakmaz;
Kentin yanında o hiç yas tutmaz.¹⁹¹ 35

Uglic, "Tarihin başlangıcında bir halk Sümerler"¹⁹² adlı kitabında Sümer Cennet Miti ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: "Cennet olarak nitelendirilen Dilmun Adası'nda hiçbir acı, şiddet ve kıtlık bulunmamaktadır. Ancak, bu mitten anladığımız kadarıyla, Sümer cennetinde sonsuz yaşam da söz konusu değildir." Uhlig, Sümerlerin neden cenneti bir ada olarak düşlediklerini sorgular. Ve bu düşüncenin kaynağını şöyle açıklar: "Muhtemelen bunun iki nedeni var. Birincisi, cennetin dışarıda, Mezopotamya'ya göç eden mütevazı yerleşimcilerin bile "cennet" olarak tasvir etmeyi akıllarına getiremedikleri, insan dünyasının ötesinde olduğu düşüncesidir. Onların kelime haznesinde cennet, diğer olan, ötede olan, bilinmeyen ve ulaşılamayandı. İkinci nedeni ise, Genesis'ten çıkarabiliriz. Musa'nın I. Kitabında "Cennet bahçesinin ırmağından çıkan" Phison, Gihon, Hiddekel ve Fırat adlı dört ırmaktan söz edilmektedir. Bu ırmakları, cennet ile ağır devinen insan dünyası arasındaki bir sınır olarak da düşünebiliriz. Onlar cenneti bir ada gibi çevrelemektedir." Uhlig, konuyla ilgili düşüncelerini Sümer cenneti ile İncil cenneti

¹⁹¹ Kramer 2000: 51.

¹⁹² Uhlig 2006: 40.

arasındaki farkı açıklayarak şöyle bitirir: “*Aralarındaki fark, Sümer cennetinde (Dilmun) oturanların tanrı, İncil’dekilerin ise insan olmalarından ibarettir. Böylece, Enki’nin, tanrıça Ninhursag tarafından yaratılan kutsal otlara karşı duyduğu özlemle, insanların kutsal ağaçtaki elmaya duydukları özlem arasında bir paralellik kurulabilir.*”

Bu mit, bize Sümer inanç sistemindeki tanrıların dünyasının, yaşadıkları dünyanın beklentilerini içeren bir uzantısı olduğunu göstermektedir. Bol su ve bereketli topraklar bunun bir göstergesidir. Sümerler, cenneti, öncelikle, tatlı suların kaynadığı topraklara sahip, ürünlerin tarlaları doldurduğu, bereketli bir yer olarak görmüşlerdir. Bu cennette, bunun dışında herhangi bir farklı besin türüne, yaratığa ya da duruma rastlanmaz. Mitte, insanların hemen hiçbir durumda şikâyetçi olmadıklarından bahsedilir, ancak yine de insanların durumu açık değildir. İnsanların çalışmak zorunda olup olmadığı konusunda bir bilgiye rastlanmaması, Uhlig’in belirtmiş olduğu “İncil” cenneti ile Sümer cenneti arasındaki farklılığa eklenebilir. Bu farklılık, Sümer geleneğindeki cennet düşüncesini “ilahî” dinlerdeki cennet düşüncesinden ayırmaktadır

Dilmun Adası, Tarım Teknikleri ve Ziraat

Mitten aldığımız parçada, Dilmun Adası’nın güneş tanrısı Utu’nun yardımıyla tatlı suya nasıl kavuştuğu açıklanmaktadır. Dilmun Adası’nın koruyucu tanrıçası Ninsikilla, mitin parçalanmış, ancak Kramer’in kesin bir şekilde anlamlandırdığı bölümünde yakınıdır.¹⁹³ Bu yakınlardan sonra Enki, Utu ile birlikte adayı tatlı sularla doldurur. Dilmun, bereketli topraklara kavuşur ve ekonomik açıdan Sümer ülkesinin en yükseğine taşınır.

“Utu, gökyüzünde dikilen... 53
Toprağın suyunu akıtan ağızdan
Topraktan ona tatlı su getirdi.
Geniş sarnıçlarına su doldurur.
Onlardan [Ninsikilla’nın]kenti bol su içer,
Dilmun onlardan taşan suları içer.
Onun acı su kaynağı tatlı su kaynağıdır şimdi,

¹⁹³ Kramer 2000: 53.

Onun ürün yüklü tarlaları ve çiftlikleri tahıl öbeklerine döner.

Onun kenti ülkenin setidir şimdi... ”¹⁹⁴

61

Jeremy Black, “Sümer cennet miti” ile ilgili açıklamasında, Dilmun Adası’nın topraklarının verimli hale getirilmesini, tanrı Enki’ye atfedilen güçlere ve özelliklere bağlar. Enki’nin, yaşayan canlıları ve bitkileri yaşam veren tatlı su ile beslemesi, onu diğer tanrılara ve insanlara yararlı bir müttefik haline getirdiğinin altını çizer. Black’e göre, bu mit, Dilmun Adası’nın nasıl verimli ve ekonomik olarak güçlü bir hale geldiğini açıklar. Sümer geleneğine göre, tanrı Enki, Dilmun Adası’nın koruyucu tanrıçası Ninsikilla’nın yakınmalarını duyar ve güneş tanrısı UTU’dan yerde ayak izleri bırakmasını ister. Böylelikle, yeraltından getirdiği tatlı suyla buraları doldurabilecektir. Su, ziraatı mümkün kıldı ve nadir ağaçlar ve bakır filizi gibi ürünlerde bir dış ticaret merkezi haline geldi.¹⁹⁵

Bottéro, mitin çarpıcı yönünün, tanrı Enki’ye verdiği rol olduğunu söyler. Buna göre, Enki, tatlı suyu, yani yapay sulamayı getiren uygarlaştırıcıdır. Böylelikle Enki, çorak ve ıssız bir ülkede yararlı bitkilerin yetiştirilmesini ve işlenmesini başlatmıştır. Başka bir deyişle, tarım tekniklerini getirmiştir.¹⁹⁶

Bu mit, bize, Sümer toplumundaki ekonomik ve teknolojik gelişmelerin din potasında ergitilerek yeniden nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir. Mit, öncelikle, Dilmun Adası’nın, önceleri çöl olduğu halde, nasıl iktisadi açıdan üretken ve ülkeyi (Sümer) besleyebilen bir yer haline aldığını açıklıyor. Mitin ortaya koyduğu inanca göre, bu değişikliği Enki gerçekleştirmiştir. İlk işi, ırmak kıyılarındaki bataklıkların ve “Acı Deniz Suları”nın yerine, kuyular açmak suretiyle tatlı suyu getirmek olmuştur. Bu sayede, ülkede yetiştirilip işlenecek tahıllar üretilmeye başlanmıştır. Mezopotamya’da uygarlık, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaki toprağı sulamak için oluşturulan özenli ve geniş kanal sistemlerine bağlıydı. Krallığın, hukukun ve yazının gelişimi bundan dolayı kontrol altında tutulan su rezervlerinin dağıtımıyla sıkı sıkıya ilişkiliydi. Kentler arası çatışmalar veya savaşlar, suyun kontrolü ile ilgili çıkmakta; su, coğrafik özellikler nedeniyle her zaman olduğundan daha çok önem taşımaktaydı.

¹⁹⁴ Kramer 2000: 53.

¹⁹⁵ Black 2002: 90.

¹⁹⁶ Bottéro 2003: 262.

B. İNSANIN YARATILIŞI

Kramer'in Sümer Mitolojisi s. 130-137'de yer verdiği bu mitin bir taslağı, Pennsylvania Üniversite Müzesi, diğeri Louvre'da bulunan iki tablete dayanmaktadır. Mitin sadeleştirilmemiş adı " Enki ve Ninmah: İnsanın Yaratılışı"dır. 1934 yılında, Louvre tableti ve üniversite tabletinin büyük bölümü kopyalanmış ve yayımlanmış olmasına karşın içerikleri anlaşılamamıştır. Bu durumun başlıca nedeni, Louvre'daki parçadan daha iyi korunmuş olan Üniversite Müzesi tabletinin Philadelphia'ya elli yıl kadar önce, dört parça halinde gelmesidir. 1919 yılında, parçalardan ikisi belirlendi ve birleştirildi; bunlar, Stephen Langdon tarafından kopyalanıp yayımlanmışlardır. 1934 yılında, Edward Chiera, üçüncü parçayı yayımladı, ancak bunun Langdon tarafından yayımlanan iki parçaya eklendiğini anlayamadı. Kramer, dördüncü tableti belirledi ve miti yeniden düzenledi. 1969 yılında, Carlos Benito Pennsylvania Üniversitesi Doğu Araştırmaları Bölümü'nde tezini yayımladı. Kramer, daha sonra Enki ve Ninmah: İnsanın Yaratılışı mitini Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki s. 66-83'de yer vermiştir. Mit, okunabilen yüz kırk bir dizeden oluşur.

Yer ile göğün henüz birbirinden ayrıldığı dönemlerde, küçük tanrılar (İgigiler), büyük tanrılara (Anunnakiler) hizmet etmektedir. Bu tanrılar, her türlü işlerini kendileri yapmak zorundadırlar. Bu durum, bir süre sonra küçük tanrılar için dayanılmaz olur. Büyük tanrılara baş kaldırarak işi bırakırlar. Tanrı Enki, yeraltındaki kutsal tapınağında Abzu'da uyumaktadır. İlksel ana Nammu, oğlu Enki'ye giderek durumu haber verir ve bir çare olarak küçük tanrılarının yerine kendilerinin benzerleri bir ırk yaratmasını ister. Böylece, tanrılara hizmet edecek ve onlara kurbanlar sunacak köleler bulunmuş olacaktır. Enki, Nammu'nun sözünü dinler ve varlıkları, ABZU'dan aldığı bir kilden yaratır. Kafalarının içine akıl koyar. Artık problem çözülmüştür. Bunu tanrılar bir eğlence düzenleyerek kutlarlar. Bu sırada sarhoş olan tanrıça Ninmah, tanrı Enki'ye meydan okur ve yarattığı varlıklar için bir iş bulmasını ister. Enki, onun teklifini kabul eder ve yarattığı "anormal" varlıkların her birine bir iş bulur. Enki, bu sefer Ninmah'a meydan okur. Yarattığı dişleri olmayan, kalkıp yürüyemeyen ve ekmek bile

çığneyemeyen insana¹⁹⁷ iş bulmasını ister. Ninmah başarılı olamaz ve iddiayı kaybeder. Mit, Enki'nin mutlak galibiyeti ve övülmesiyle son bulur.

Enki, Ninmah ve Rekabet

Kramer, Enki ile tanrıça Ninmah arasındaki rekabeti bu mit içindeki en baskın motif olarak görür. Mit yazarının, özellikle tanrı Enki ve koruyucusu olduğu kenti Eridu'nun, tanrıça Ninmah ve onun koruyucusu olduğu Kiş kenti üzerindeki egemenliğini açıklamakla ve geçerli hale koymakla ilgilendiğini belirtir. Kramer, miti iki kısma ayırır; birinci bölüm, insanın yaratılması, ikinci bölüm ise “*umul*”un, hareket edemez halde yaratılmış insanın biçimlendirilmesidir. Yazarın bir başka amacının, Enki tarafından yaratılmış “kusurlu” insanın, tanrıça Ninmah'ı alt edebilmek için yarattığını düşündürmek olduğunu söyler. Metnin yazarının, Enki'nin bu mantıksız davranışını anlaşılır kılabilmek için Enki'nin sarhoş bir durumda olduğunu özellikle belirttiğini açıklar.¹⁹⁸

Enki ve İnsanın Yaratılışı

Aşağıda mitten alınmış parçada, Enki, annesinin isteğiyle işçi tanrıların yerine varlıklar yaratmaya girişir. Bir dizi hazırlıktan sonra varlığın özü, Enki tarafından yaratılır. Burada dikkatimizi çeken dize, Enki'nin, varlığı yarattıktan sonra, özellikle akıllarını kafalarına koymasındır. Sümer geleneğinde, bilgeliğin ve aklın temsilcisi durumunda olan tanrı, insana kendi aklından vermiştir. Böylece mit, insanların teknik zekâsını, el becerisini ve zanaat bilgisinin kaynağını açıklamış olur.

*Anasının sözüyle yatağından kalktı Enki.
Tanrı, semirmiş kutsal bir oğlağı gözden geçirdi...
Kurnaz (ve) kavrayışlı olan,
Arayanlara kılavuzluk eden,
şeylere biçim veren hünerli kişi,
sigensigdu'ları¹⁹⁹ meydana getirdi,
Enki, yanına dikti onları, dikkatle baktı onlara.*

¹⁹⁷ “Umul” adı verilen varlığın çok yaşlı biri veya bir bebek olabileceği söylenmektedir. Ancak tam olarak bilinmemektedir.

¹⁹⁸ Kramer 2000: 66.

¹⁹⁹ Anlamı belirsizdir.

*Enki, şekilleyici, onların kafalarına akıl koyduktan sonra,
anası Nammu'ya şöyle dedi:
“Ana, adını koyduğun yaratık – var edildi.
Tanrıların angaryaları ona yüklendi.
Abzu'nun üzerinde bulunan kilin ”öz”ünden yoğruldu.*

Bottéro'ya göre; mitin merkezinde tanrı Enki vardır. Sümerlerin, insanoğlu neden yaratıldı, sorusuna cevap ararken, yaratıcı olarak neden Enki'yi seçtiklerini sorgular. “Enki'nin insanları yaratması tesadüf değildir. Bu yaratış, iyilikten ya da güç gösterisinden de değildir.” der Bottéro ve ekler: “Enki “teknik” her sorunla baş edebilecek ve en akılcıca ve etkili çözümü en kısa sürede getirebilecek tek kişi, üstün bir mühendis olarak bilinir. Enki, insanları belirli bir sorunu çözmek için yaratmıştı. Bu mit, Enki'nin akıl ve teknik beceri konusundaki mutlak üstünlüğü konusunu vurgular.”²⁰⁰

Eliot'a göre, mitin amacı, insan neden yaratıldı, sorusuna cevap bulmaktır. Mit, sonunda “insanlığın köle olmak için yaratıldığı” mesajını verir ve bu mit ile önce Sümerliler, daha sonra Babilliler, insanoğlunun ölümlü durumuna sebep bulmak istemişlerdir.²⁰¹

Bu eserin asıl amacının, insanoğlunun neden ve nasıl yaratıldığını açıklamak olduğunu görmekteyiz. İnsanoğlu neden vardır? Nasıl yaratılmıştır? Varlığının asıl gayesi nedir? Neden ölümlü ve acizdir? Hasta, sakat veya cinsiyetsiz insanlar ne için yaratılmıştır? Mit, tüm bu soruların cevaplarını verirken, Enki'nin teknik zekâsını ve becerisini vurgular. Sümer inancının merkezinde tanrılar ve onların memnuniyetleri bulunmaktadır. Bu mit, bu geleneğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Enki, annesi Nammu'dan insana biçim vermesini ister. Hamuru (kili) yoğuran veya şekil verenin Nammu olması ve diğer tanrıçaların da yardımıyla varedilmesi, doğumdaki kadın faktörünü vurguladığını düşündürmektedir. Aşağıdaki dizelerde, bu durum açıkça görülmektedir.

²⁰⁰ Bottéro 2003:264.

²⁰¹ Eliot 1990: 20-21.

*“Sen ona biçim ver.
Ninmah senin yardımcın olsun.
Ninimma,
Suzianna,
Ninmada,
Ninbara,
Ninmug,
Musargaba,
Ningunna,
Sen biçimlediğin gibi sana hizmet etsinler.”*

Atrahasis

“İnsanın yaratılışı” adlı mit, daha sonraki dönemde birçok farklı ayrıntı ile tekrar yazılmıştır. Bu mitin Tufan mitiyle birleşmiş Akkadca versiyonu olan “Atrahasis Şiiri”nin²⁰² girişinde, insanın yaratılışı daha detaylı anlatılmaktadır. Mitte, yaratılış aşamasında iki önemli nokta dikkat çekmektedir. Bu noktalardan ilki, tanrı Ê a’nın arıtma banyosu sırasında “ikinci derece” (kavrayış yeteneğine sahip) bir tanrıyı öldürmesi ve tanrının kanını, insanın hamuru olan kile karıştırmasıdır. Diğeri ise, insanın yaratım aşamasında emekçi tanrıların (İgigilerin) bulunması ve Enki’nin yoğurduğu kile tükürmeleridir.

Başka kaynaklarda adı geçmeyen, Enki tarafından öldürülüp kanı akıtılan (A)Wê ya da (A)Wê-ilâ adındaki bu tanrının, “insan” anlamına gelen (A) wêlum terimi ile aynı kökü taşıması oldukça ilginçtir.²⁰³

*Enki ağızını açtı
Ve yüce tanrılara konuştu:*

[205]

*“Ayın yedisinde ve on beşinde
Temizlenmek için yıkanmayı başlatıyorum.*

*Bir tanrı –kurban edilsin
Böylece tanrılar onda yıkanıp arınacak.*

[210]

²⁰² Lambert- Millard 1969:7-59.

²⁰³ Bonnefoy 2000:1056.

*“Onun eti ve kanıyla
Nintu kili karıştıracak.
Böylece tanrı ve insan karışacak-
kilde birlikte yoğrulacak!
Geri kalan zamanda büyük davulu duyacağız!*

[215]

*O tanrının etinde ruh vardır:
Onun işaretleri yaşayanlarda açığa çıkacak
Böylece bu ruhun var olduğu unutulmayacak!”²⁰⁴*

Yukarıdaki “*Atra-hasis*” mitinden alınmış ilk dizelerde, tanrı Enki’nin arınma ritüelini belli tarihler vererek başlattığını görürüz. Tanrılar için bir tür arınma banyosu söz konusudur. Bir tanrının kurban edileceğinden ve tanrılarının onun kanıyla arınacağından bahseder. Bu arınma ile daha önce yaşadıkları olaylardan ve (insana özgü) yaptıkları işlerden kurtulacakları anlamına geliyor olmalıdır. Daha sonra kurban edilen bu tanrının eti ve kanı tanrıça Nintu tarafından karıştırılacak olan (insanoğlunun hamuruna) kile konulacaktır. Yeni yaratık yaratılınca zamanın geri kalanında tapınma davulu “*uppu*” işitilecektir. Bunun anlamı da, insanoğlu yaratılır yaratılmaz tanrılara tapınmaya ve belli bir sistemle tanrılarını hoşnut etmeye başlaması olmalıdır. Son dizelerde ise; tanrının etindeki ruh “*etemmu*” canlılarda onun işareti “*ittu*” olarak bilineceğinden bahsedilmektedir.

Geleneğe göre, insanoğlu her ne kadar ölümsüz değilse de, yerini aldığı (işçi tanrılar) ve hizmet ettiği tanrılardan bir parça taşımaktadır. Bu parça, hiç ölmediği düşünülen “*utukku*” (ruh), insanoğluna, tanrı Wê-ilâ’nın kanıyla kazandırılmıştır. İnsan öldüğünde, ölümsüz olan unsur “*etemmu*” (hayalet), varlığını ölümler dünyasında sürdürür.

İnsan yaratılırken işçi tanrılarının yoğrulan kile tükürmesi, farklı yorumlarla açıklanmıştır. Lambert-Millard ve Labat’ın²⁰⁵ açıklamalarında, bu eylem, tipik bir çömlekçi tekniğidir. Gerçekten de Mezopotamya’daki çömlekçiler, şekil verecekleri kil topağını koparmadan önce hamura tükürürlerdi. Ancak, tüm işlev tanrı Ê a tarafından

²⁰⁴ Lambert- Millard 1969: 27.

²⁰⁵ Bonnefoy 2000: 1056.

gerçekleştirildiğinden, burada hamura dışarıdan müdahale söz konusudur. Dolayısıyla İgigiler, çömlekçilik ile ilgisi olmayan bir eylem gerçekleştirmiştir. Cassin'e göre ise, işçi tanrılarının kil üzerine tükürmesi, önceki durumlarını üzerlerinden atmak anlamına gelmektedir. İşçi tanrılarının, kırk yıl boyunca yerine getirdiği görevleri artık insanoğlu üstlenecektir. Bize göre de, Cassin'in önerisi akla daha yatkındır. Bu eylem, daha eskiye dayanan inancın ya da geleneğin bir parçası olabilir. Bu geleneğin izlerine bugün de rastlamak mümkündür. Tek tanrılı dinin hâkim olduğu günümüzde, batıl olarak nitelendirilen (din dışı) bir takım davranış biçimleri yadsınamaz bir şekilde sürmektedir. Bu duruma verebileceğimiz en güzel örnek, nazar değdiği düşünülen kişiye okunan duadan sonra, duayı okuyan kişinin, okunan kişinin yüzüne tükürmesidir. Böylece, hem dua okuyan hem de dua okunan kişi, "nazarın" etkisinden kurtulacaktır.

Mit boyunca insanın yaratılışı teknik ya da simgesel olarak açıklanır. Teknik açıklamalar, insanın biyolojik özelliklerini verirken, simgesel açıklamalar daha çok insanın tinsel ve dinsel tarafını çözümlenmeyi amaçlar.

C. TUFAN MİTİ

Babil tufan miti Sümer kökenlidir. 1914 yılında Arno Poebel, Üniversite Müzesi'nin Nippur koleksiyonunda bulunan ve içeriğinin büyük bölümü tufan mitine ayrılmış altı sütunlu bir Sümer tabletinin üçte birini kapsayan alt bölümünü çevirmiş ve yayımlamıştır.²⁰⁶ Bu tableti tamamlayan veya bu tableten bağımsız olarak tufandan bahseden başka parça bulunamadığından, bu tablet tek ve eşsizdir. Sümer kozmolojisi ve kozmogonisi üstüne verdiği bilgiler açısından çok önemlidir.²⁰⁷ Şiirin ilk bölümü, insanların ve hayvanların yaratılışı, krallığın kökeni ve tufan öncesinde var olan beş kentin kuruluşunu işler.²⁰⁸ Tamamen kırık pasajdan sonra, yeryüzünden insanı silmek için tufan çıkmasına karar verilmiştir. Bazı tanrıların bu karardan dolayı üzüntü duydukları anlaşılmaktadır. İnsanlığı kurtarabilecek tek tanrı Enki'dir. Enki, dindar ve alçakgönüllü kral Zi.u,sud.rá'ya tanrıların kararını bildirir. Kendisini kurtarması için bir gemi yapmasını önerir. Gemi yapımını anlatan pasaj kayıptır. Metin okunur hale geldiğinde tufan anlatılmaya başlanmıştır.

*Olağanüstü kuvvetli bütün fırtınalar, bir olup saldırdılar,
Aynı anda tufan yeryüzünü kapladı,
Yedi gün, yedi gece boyunca,
Tufan ülkeyi kasıp kavurdu,
Koca gemi azametli sulara çarpıp dururken,
Işığı yere göğe saçan Utu çıktı,
Ziusudra koca geminin bir penceresini açtı,
Kral Ziusudra,
Utu'nun önünde yerlere kapandı,
Bir öküz kesti kral, bir koyun kesti.²⁰⁹*

Yukarıdaki Sümer tufan mitinden alınmış parçada, tufanın şiddeti anlatılmak istenmiştir. Sümerlere ait bu mit, Babil uyarlamasına göre daha kısadır. Tufan, Sümer değişkesinde yedi gün yedi gece sürer. Diğer değişkelerde tufanın süresi farklı olarak verilir. Tabletten tamamının okunamayacak kadar kırık olması da ayrı bir şanssızlıktır.

²⁰⁶ Kramer 2001: 173 (dipnot 88); Kramer 1999: 187.

²⁰⁷ Kramer 1999: 187.

²⁰⁸ Eridu, Badtibira, Larak, Sippar ve Şuruppak.

²⁰⁹ Kramer 2001: 174; Kramer 1999:192.

Tufanın bittiğinin işareti olarak güneş, dolayısıyla güneş tanrısı ortaya çıkar. Güneşin kendini göstermesi, bulutların gittiğinin de işaretidir. Dizelerin sonuna gelindiğinde, kral Zi.u,sud.rá²¹⁰, tufandan kurtarıldığı için ve tanrılara bağlılığını göstermek için kurbanlar keser.

*Kral Zi.u,sud.rá,
An ve Enlil'in önünde yerlere kapandı;
An ile Enlil Zi.u,sud.rá'yı bağırlarına bastılar,
Ona tanrılarinki gibi bir hayat verdiler,
Tanrılarinki gibi ebedi soluğu onun için yere indirdiler.
Böylece kral Zi.u,sud.rá'yı
Bitkilerinin adının ve insanoğlunun tohumunun koruyucusunu,
Geçiş ülkesine, Dilmun dağında, güneşin doğduğu yere
Onlar (An ve Enlil) yerleştirdiler.²¹¹*

Yukarıdaki dizeler, Sümerlere ait tufan mitinden okunabilmiş son dizelerdir. Şiirin kalan kısmı okunamamaktadır. Bu dizelerde kral Zi.u,sud.rá'nın ölümsüzlüğe nasıl kavuştuğu anlatılmaktadır. Böylece, insan soyu her ne olursa olsun neslini devam ettirebilecektir. Sümerler, tanrı Enki'nin yardımıyla insanoğlunun soyunu sağlama almış gözükmektedirler. Zi.u,sud.rá için bitkilerin ve insanoğlunun tohumunun koruyucusu denmesi oldukça anlamlıdır. Gemiye aldığı bitkiler ve insanlar (tüm canlı çeşitleri ile) sayesinde canlıların neslini koruyabilmiştir. Bizce, Zi.u,sud.rá'ya verilen ölümsüzlüğün nedeni, tanrı sözü dinlemesi ve gelen öğüdü anlayacak kadar akıllı olmasıdır. Ölümsüzlüğe kavuşan Zi.u,sud.rá'yı güneşin doğduğu yere, Dilmun ülkesine, doğuya (yaşamı simgeleyen tarafa) yerleştirmişlerdir. Çok güçlü olan bu gelenek, başka kültürlerde gelişerek devam etmiştir.

Tufan öyküsünün Akkadca iki ana uyarlaması günümüze kadar ulaşmıştır. Bu uyarlamalarından ilki olan Atra-hasis'te, "Yüce Bilge Şiiri"nde, tufan merkezi bir hikâyedir. İkinci uyarlama olan Gılgamış'ta ise tufan daha az merkezdedir. Tufan hikâyesinin Akkadca olan bu uyarlamaları, bize konuyla ilgili olarak daha fazla bilgi verir ve olaylar daha detaylı olarak anlatılmıştır.

²¹⁰ "Zi.u,sud.rá", "Uzun yıllar devam eden hayat" demektir. Bottéro 2008: 66 (dipnot:3).

²¹¹ Kramer 2001: 174.

Atra-hasis “Yüce Bilge” Şiirinde Tufan

Tamamı bin iki yüz dizeden oluşan, ancak üçte ikisinden daha azının okunabildiği bu şiir, insanlığı yaratılışından bugünkü durumuna kadar özetlemektedir.²¹² İnsanlar yaratıldıktan sonra aşırı derecede çoğalırlar ve yeryüzünde gürültü çıkarıp tanrıların sakin ve huzurlu hayatını bozarlar. Gürültü öyle bir hale gelmiştir ki, tanrılar uyuyamaz olurlar. Bu durum karşısında, yeryüzünün ve tanrıların kralı olan Enlil, insanoğlunun üzerine salgın göndererek (toplu ölümlerle) bu kalabalığın sayısını azaltmak ister. Ancak, insanın yaratıcısı olan tanrı Ê a, insanların bir anda ve çok fazla azalacağı tehlikesini görerek harekete geçer. İnsanlar içinde “Yüce Bilge” olarak bilinen ve koruması altında olan bir kişiye haber vererek ona yol gösterir. Bütün tanrılara (adak) armağan edilecek yiyecekleri yalnızca ölümcül hastalık getirici tanrı Namtar’a yönlendirmelerini söyler. Böylece, yiyecekleri azalmış olan tanrılar, bu duruma bir son vermek zorunda kalacaklardır. Sonuçta Enlil başarısız olur. Ancak daha sonra insanların yaptığı bu gürültüler devam eder ve tanrı Enlil yine kızar. Bu kez de Enlil, insanları azaltmak için üzerlerine kıtlık (açlık) gönderir. Ê a, bilgeyi yine uyarır ve o eşsiz bilgeliğiyle bir başka çözüm üretir. Oyuna geldiği için öfkelenen Enlil, insanlığı tamamen yok etmek için tanrılar meclisinde tanrı An ile birlikte Tufan gönderme kararı alır. Tanrı Enlil, bir kez daha başarısızlığa uğramamak için, meclisteki tanrılara, insanlarla doğrudan bir iletişime geçmemeleri, konuşup tufanı onlara bildirmemeleri için yemin ettirir. Ancak, bilgelik tanrısı Ê a, bilgeliğini ve kurnazlığını kullanarak iletişime geçer, ama bunu dolaylı olarak yapar. Atra-hasis’e (Yüce Bilge) uyarıcı bir rüya gösterir (böylece bu, onunla konuştuğu anlamına gelmez). Yalnız, bu sefer sadece Atra-hasis ve yakınları kurtulabilecektir. Bu rüyada, Ê a, Atra-hasis’in kulübesinin sazlardan oluşan duvarına doğru konuşarak talimatlar verir.

Tanrılar insanlığı yok etmeye karar verdiler.

Enlil insanlar için şeytanca bir şey tasarladı.

.....

Sana mesajım var: Dikkatini verdiğinden emin ol!

Duvar, dinle beni! Kamış duvar, her sözüme kulak ver!

“Bir evi yık- bir gemi inşa et.

²¹² Yaratılış ile ilgili kısım “İnsanın Yaratılışı” adlı bölümde verilmiştir.

*Mal mülk mü? Onlardan nefret et.
Hayatı kurtar.
Yaptığın gemi- (eni) eşit olsun (boyuna).
Onun üstünü apsu gibi kapla-
Böylece güneş içini göremeyecek- üstünü ve altını kapla.
Halat takımlarını sağlam yap.
Zifti- güçlendirmek için sertleştir onu.
Senin üstüne yağmur,
Sürüyle kuş, balık yağdıracağım!”²¹³*

Yukarıdaki dizelerde, Atrahasis, bir gemi yapması için uyarılmakta ve gemiyle ilgili teknik bilgiler verilmektedir. Ancak uyarı felsefi anlamda da bir uyarı izlenimi vermektedir. Bu satırlar, bize oldukça tanıdık felsefik ve dini doktrinleri anımsatmaktadır. Yine tanrı sözü dinlenirse, Atrahasis’e bolluk ve bereket vaat etmektedir. Böylece de ihtiyacı olan yiyecekleri ona Ę a sağlamış olacaktır.

Gemi, Ę a tarafından toprak üzerine çizilmiştir. Atra-hasis, talimatlara uyarak gemiyi inşa eder. Bu gemiye kendi malzemelerini, eşyalarını, zenginliklerini, karısını, ustabaşını, yakınlarını ve dostlarını, son olarak da evcil ve vahşi hayvanları bindirir. Tufan gerçekleşir. Altı gün, altı gece sürer.

*Havanın görünüşü değişiyor,
Bulutlarda Adad gürlmeye başladı,
Tanrılar gürültüyü duydular,
.....
Tufan geldi,
Onun gücü insanların üstüne bir savaş gibi geldi,
Kimse kimseyi göremedi,
Bu felakette kimse kimseyi tanımadı,
Tufan bir boğa gibi saldırdı,
Rüzgar bir baykuşun uğuldaması gibi idi,
Koyu karanlık kapladı ortalığı,
Güneş yok olmuştu.*

²¹³Foster 1995: 71; Kramer 2000: 278.

Yeryüzünü sular kaplar ve tüm canlılar yok olur. Tufan sona erdiğinde Atra-hasis, ailesi ve yakınları kurtulmuştur. Yine de, bilge, mite göre, tedbiri elden bırakmaz ve bir hafta bu şekilde bekler. Bu sürenin sonunda, ilk denizcilerin uyguladığı yöntemi kullanır. Göğe değişik türlerde kuşlar salar; ilkin güvercin, daha sonra kırlangıç gider. Ancak bunlar geri dönerler. Son olarak karga salar, ancak o geri gelmez; böylece, yakınlarda kara parçasının olduğunu anlar ve gemiden çıkarlar.

Atra-hasis, ilk iş olarak tanrılara şölen hazırlar. İnsanların “tanrılara karşı temel” görevini yerine getirir.

*Tanrılar kokuyu fark ettiler,
Kurbanın etrafına sinek gibi üşüştiler.*

Uzun süredir aç kalan tanrılar, yemeğe “sinekler gibi” üşüşürler. Şiirin son bölümü kırıktır. Bu yüzden mitin nasıl sonlandığını öğrenemiyoruz.

Gılgamış Destanında Tufan

Gılgamış,²¹⁴ bir Uruk kralının Sümerce adıdır. Sümerce çok sayıda efsanenin kahramanı olmuş, daha sonra da tanrılaştırılmıştır. Bu efsanelerin çoğunun içeriği, şiirsel bir dokuda, başından sonuna anlaşılır bir şekilde Akkadca olarak yeniden yazılmıştır.²¹⁵ Bu destanın eksiksiz ve on iki tablet şeklinde günümüze ulaşmış olan kopyası, muhtemelen, Orta Babil Dönemlerinde bir Sin-Lqe-unninni²¹⁶ tarafından derlenmiş ve Ninova’daki Assurbanipal’in²¹⁷ kütüphanesinin kazılarında ortaya çıkarılmıştır.

²¹⁴ Gılgamış adının Erken Sümer Dönemindeki telaffuzu “Bilgamiş”tır. İsmi anlamı tam olarak bilinmemektedir. Gılgamış; MÖ 2900 yıllarında yaşadığı düşünülen Uruk Şehrinin kralıdır. Black- Green 2003: 85.

²¹⁵ Bottéro 2003: 323.

²¹⁶ “Sin-Lqe-unninni” (Sin- Leke Uninni) Cin çıkarıcı anlamında tanımlanan biri. MÖ 1800 civarında Hammurabi’nin krallığında yaşadığı ve destanı bu tarihlerde yazdığı düşünülmektedir.

²¹⁷ Assur Kralı MÖ 668-627 tarihleri arası hüküm sürmüştür.

Gılgamış Destanı'nın on birinci tabletinde tufan anlatılmaktadır. 1875 yılında George Smith, tufan olayının geçtiği bu tableti çözmüştür. Bu uyarılama, diğer tufan mitlerinden birtakım farklılıklar göstermektedir. Destanda Gılgamış, en yakın dostunun ölümü üzerine ölümsüzlüğü aramak için yollara düşer. Dolaştığı yerlerde tek bir kişinin ölümsüz olabildiğini öğrenir. Bu kişi, Tufan'dan kurtulabilen ve tanrılar bahçesinde yaşayan Utnapiştim'dir.²¹⁸ Birçok güçlükten ve maceradan sonra Gılgamış, Utnapiştim'in bulunduğu yere gelir. Gılgamış, Utnapiştim'e ölümsüzlüğü aradığını, kendisinin bu ölümsüzlüğü nasıl bulduğunu sorar. Utnapiştim de ona bu yolculuğu boşuna yaptığını, tanrıların yarattığı tufandan hem insanların hem de hayvanların soyunu kurtardığı için ölümsüzlüğün yalnız kendisine ve karısına verildiğini söyler ve Tufan'ın nasıl başladığını anlatmaya başlar:

Gılgamış şöyle dedi

Uzaktaki-Utnapişti'ye:

“Sana bakıyorum Utnapişti: Hiç de

Farklı görünmüyorsun (benden):

Bana benziyorsun!

.....

“[Söyle bana] nasıl oldu da Tanrılar Meclisi

Arasına katılıp ölümsüzlüğe eriştin!”

Bunun üzerine, Utnapişti şöyle dedi

Gılgamış'a:

“Sana bir sır açıklayacağım Gılgamış, tanrılarının

Bir sırrını²¹⁹ anlatacağım sana!

Fırat'ın [kıyısına] kurulmuş Şuruppak Kenti²²⁰

Tanrılarının doluştuğu, eski kent, biliyorsun.

İşte orada Tufan'ı kışkırtmak hevesine kapıldı (en) yüce tanrılar.

.....

Ama onlarla birlikte yemin ettiği (halde)

Prens- Ēa

Kamıştan çiti(me) açıkladı (Sırrı):

“Kamış çit! Ey kamış çit!

Duvar! Ey duvar! Dinle, kamış çit! Hatırla (bunu) duvar:

²¹⁸ Utnapiştim, Utnapişti veya Utanapistam; “yaşamı bulmuş” anlamına gelmekteydi. Black- Green 2003: 240.

²¹⁹ Tufan' a tanık olanların hepsi öldüğü için, Tufan'ın nasıl olduğunu sadece tanrılar ve kendisi biliyor.

²²⁰ Şuruppak Kenti, Babil'in güneydoğusuna 70 km uzaklıktaki bu günkü Tell-el-Fara kentidir.

*Ey Şuruppak 'ın Kralı, Ubartutu'nun oğlu,
Yık evini de bir gemi yap (kendine)!
Yüz çevir dünya nimetlerinden
İstiyorsan eğer sağ salim yaşamak!
Birlikte bin gemiye, hayvanların her türlüyle
Yapacağın geminin eni boyuna eşit olsun!
Güvertesini örten çatı Apsu'nunki [gi]bi olsun!"*

Utnaşıttım, dizelerin devamında geminin nasıl yapıldığını anlatır. Yapmış olduğu tüm hazırlıklardan bahseder. Artık Tufan başlamıştır.

*Tanyeri ağardığında, bir kara bulut yükseldi ufuktan
Gürlüyordu Adad kara bulut içinde.*

.....
*Açtı (gök savaklarının) vanalarını
Ve Ninurta taşırdı (yukarıdan)barajların sularını
Cehennem tanrıları meşaleleriyle
Tüm ülkeyi tutuştururken
Göğü ölüm sessizliğine bürüdü Adad,
Işıldayan [her ş]eyi karartarak.
Bir çömlek gibi parampar[ça ettiler] ülkeyi.
İlk gün kudurmuş gibi esti fırtına Ve [lanet ya]ğdı insanların üstüne
Göz gözü görmüyordu. Oluk oluk akan bu sularda
Kalabalıklar görülmez oldu gökten..."²²¹*

Tufan altı gün, yedi gece sürmüştür. Utnaşıttım, Tufan'dan sonra karaya ayak basar basmaz, tıpkı Atrahasis gibi, tanrılara bir yemek şöleni hazırlar. Aç kalmış ve Tufan'dan korkmuş tüm tanrılar bu yemeğe (yine Atrahasis'de olduğu gibi) sinekler gibi üşüşürler. Bir süre sonra, Tufan'a karar veren Enlil gelir, gemiyi görür ve öfkeye kapılır.

*Ama, Enlil gelir gelmez gördü gemiyi
Ve büyük bir öfkeye kapıldı, tanrılara ateş püskürdü:
“(Demek)ki kurtulan biri var, (Oysa)
Tek bir can bile kurtulmamalıydı bu Felaket'ten!”
Bunun üzerine Ninurta açtı ağzını Söze başladı
Ve şöyle dedi Yiğit-Enlil'e:
“Ea'dan başka kim uygulayabilirdi böyle bir şeyi?
Çünkü (sadece) Ea bilir her şeyi yapmayı.”²²²*

²²¹ Bottéro 2008:195.

Bu dizelerden sonra Ê a, Enlil'e karşı onu överek konuşmaya başlar. Enlil'in kararını sorgular, sadece günahkârların cezalandırılması gerektiğini söyler. Farklı ölümlerle insanları azaltabilecekken, tufan göndererek hiçbir canlı bırakmamasının acımasızlık olduğunu vurgular. Bunun üzerine Enlil, gemiye çıkarak Utnapiştim'in ve karısının ölümsüz olduklarını ilan eder.

Gılgamış destanında insanların neden yok edilmek istendiği belirtilmez. Destan, diğer tufan mitleriyle birkaç farklılık (tufanın süresi gibi) göstermesine rağmen, birçok ortak noktaya sahiptir. Tanrı Ê a'nın işlevi yine aynıdır. Yarattığı varlıkların soyunu korumuş ve hatta böyle bir olayın tekrarlanması karşısında önlemini (Utnapiştim ve karısı ölümsüzleştiği için) almıştır. Ayrıca Ê a, küçük bir kurnazlıkla, tanrılar meclisinde ettiği yemine sadık kalmıştır. Ê a, Utnapiştim'e bir rüya gördürmüştür ve bu rüyada kamıştan olan çitine seslenmiştir. Ê a, kurnaz ve bu kurnazlığın kazandırdığı davranış biçimiyle düzenbaz bir tanrıdır. O, tüm bunları sistemin doğru işlemesi ve yarattığı eserin yok olmaması için yapmıştır. Tanrı Ê a, sistemin bir anlamda teminatı gibidir. Enki geleneğinin din adamları, tufan mitiyle birlikte tanrıyı kurnazlığın zirvesine taşımışlardır.

Bize göre, tufan miti ile ilgili en önemli noktalardan birisi, tanrının insanlar arasından bilgi vereceği diğerlerinden “daha bilge” birini seçmesidir. Tek tanrılı dinlerdeki “peygamberlik” vasfının burada görüldüğünü düşünmekteyiz. Hemen her kültürde görülen tufan inancının, Sümerlerden de eskiye ve gerçeğe dayandığını düşünmekteyiz. Bu günkü jeolojik ve arkeolojik çalışmalar Mezopotamya'da tufanın oluşturmuş olduğu etkileri ortaya çıkarmıştır.²²³ Bazı araştırmacılar, Sümerlerin bu mitolojik öyküsüne ilham veren olayların, Fırat ve Dicle gibi nehirlerin taşmaları ile oluşan seller olduğunu iddia etmektedirler. Bu açıklama, elde edilen bilimsel bulgular sayesinde geçerliliğini kaybetmiştir.

IV-TANRI ENKİ İNANCININ BAŞKA KÜLTÜRLERE YANSIMASI

²²² Bottéro 2008: 200.

²²³ Parrot 1952: 36.

Enki geleneği ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski yazılı kaynaklar Sümerce yazılmış tabletlerdir. Bu geleneğin yazıdan önce de var olduğunu kanıtlayan buluntulara rastlanması düşünüldüğünde daha köklü bir inançla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.²²⁴ Bu gelenek, Sümerlerden başka kültürlerde de karşımıza çıkar. Tanrıların isim değiştirilerek ya da aynı isimlerle farklı kültürlerde görülmesi olağandır; ancak Enki geleneğinin en önemli farkı, bilgelik tanrısının binyılları içine alan bir süreçte, değişik kültürlerde aynı temel özelliklerle birlikte, benzer mitolojik olaylarda ve yine aynı rollerde görülmesidir.

MÖ üçüncü binyıldan birinci bin yılın sonlarına kadar devam eden “ırmaklı tanrı”nın temsil edildiği silindir mühür geleneği gibi, çivi yazısı öğreten yazman okullarının kapanışına kadar²²⁵ bir edebiyat geleneği tanrı Enki’yi canlı tutmuştur. Enki’nin, esoterik²²⁶ öğütler verdiği öyküler ve büyü metinleri Enki geleneğinin devam ettiğine dair işaretler vermektedir. Kramer’e göre, Kadim Yakındoğu ile Batı Mitolojisinin ana eserleri arasında şaşırtıcı bir edebi bağlantı bulunma olasılığı dışında, tanrı Ê a’ya göz atıldığında da onun Mezopotamya’nın ötesine uzanan önemine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.

Enki, Mezopotamya’dan yayılan ve Hitit İmparatorluğundan geçerek kadim dünyanın geniş bir coğrafik alanında Ebla, Ugarit ev Hama gibi şehir merkezlerine kadar tanınıyordu.²²⁷ Enki/Ê a hakkındaki öyküler yüzyıllar boyunca başka dillerde de yazılmaya devam ettiler. Ê a hakkındaki Akkadca ve Hititçe de yazılmış bu hikâyeler Mısır’a kadar ulaşmıştı.²²⁸

Mısır zanaat tanrısı Ptah ve bağlantılı ilah Khnum gibi, Ê a da “tanrıların ve insanların çömlekçisi ve kalıpcısı” idi. Khnum, ilk insanın kalıbını çömlekçi çarkında dökmüş, evreni şekillendirmişti. Khnum’un, tüm yaşamın kaynağı olduğuna inanılırdı

²²⁴ Enki’nin şehri olan Eridu’da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan tapınak ve sunular bu düşüncemizi kanıtlamaktadır.

²²⁵ Hıristiyanlık çağında kapanmışlardır.

²²⁶ Esoterik: Belirli bir insan topluluğunun dışında kimseye bildirilmeyen, yalnızca sınırlı, dar bir çevreye aktarılan her tür bilgi ve öğretiye denir. Bkz. TDK.

²²⁷ Kramer 2000: 24; Bkz. Harita.

²²⁸ Kramer 2000: 24.

ve yeraltı dünyasıyla ilişkiliydi. Ę a da hayat kaynağıydı ve dünyayı “bir mimarın bir evi inşa etmesi gibi” dünyayı inşa etmişti.²²⁹

Sanskrit literatüründe, kavmine isim veren “ilk insan” Manu’ya, dünya yükselen suların altında kaldığında kendisini kurtarması için bir gemi inşa etmesi yönünde talimatı bir balık verir.²³⁰ Hint efsanesi, Ę a’nın ilk kavramlaştırılmasına ışık tutar gibi görünmektedir. Bu Hint miti, Sümer kökenli ise ki muhtemel görünmekte, Fırat Nehrinin ruhu, göç eden bir balıkla özdeşleştirilmiş olabilir.

İsmi, aynı zamanda “Aa” olarak da geçen Ę a, Ya, Ya’u veya Au, İbranelerin Jah’ı ile de özdeşleştirilmiştir. Profesör Pinches, ““Jah, Dagon’dur”, diye yazmıştır. Au-Aa, etimolojik olarak bağlantılı bulunduğu dair her türlü görünüme sahip olan Jah’ın Aa ile özdeşleştiğini belirtir. “Jah” ismi, Assur- Babil dilinde, ‘tanrı’ için kullanılan sözcüklerden biridir.²³¹ Profesör Pinches, gelmek istediği noktayı şöyle açıklar: “*Dagan isimli bir başka Babil tanrısının Ę a ile özdeş olduğu düşünülmektedir. Dagan’a tapınılan dönemler kesinlikle eski çağlardı. Hamurabi, Fırat (Euhprates) hakkında, yaratıcısı olarak adlandırdığı “Dagan’ın sınırı” olarak söz etmektedir. Sonraki metinlerde, Batı Semitik formuna (Filistinlilerin Dagon’u) daha da yakınlaşan Daguna formu karşımıza çıkar. Ya Babil’den ithal edilmiş ya da Akdeniz ırkının birden fazla kolunda bir deniz tanrısı olan Filistin tanrısı Dagon’un, Kadim Ę a’nın özelleştirilmiş bir şekli olması muhtemeldir.*” Pinches, bu tanrı isimlerinin etimolojik bağlarından yola çıkarak, Mezopotamya ve çevresindeki birçok su, bilgelik ve deniz tanrılarının kökeninin Enki/Ę a’ya dayanma olasılığının oldukça güçlü olduğunu belirtir. Uzmanlar, Dagan’ın şekli ve özellikleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Onunla ilgili bilgi, daha çok İncil’den gelmektedir. Şehir tanrısı olmaktan çok ulusal bir tanrıydı. Gazze’de ve Ashdod’da tapınakları vardı. “Dagon’un eşiği” adlı bir anlatıda, tanrının ayaklarının Ę a’ya benzediğinden söz edilmektedir. Dagon’un balık şeklinde olduğunu öne sürenler, isminin Semitik, “dag”=balık’tan geldiğini düşünmektedirler.

²²⁹ Mackenzie 1930: 30

²³⁰ Açmaz 1991: 95

²³¹ Pinches 1908: 59-61.

Sümer edebiyatında genç ve hareketli olarak betimlenen tanrı, Akkad edebiyatında nadiren hareket eden, ihtiyar ve bilge bir baba olarak betimlenmeye başlamıştır. Enki, Akkad geleneğinde Ê a'dır ve Oğlu Marduk'un gölgesinde kalmıştır. Ancak yine de danışılan ve bilgisine ihtiyaç duyulan tanrı özelliğini korur. Akkad edebiyatında Ê a'nın konuşmaları Sümer edebiyatında olduğundan daha kısadır. Hitit konuşmalarının ise daha da kısa olduğu görülmektedir. Her şey sıkıştırılmış kısa ve özlü bir hale getirilmiştir.

Akkad Edebiyatında Ê a

Akkad toplumunun, Sümerlerden farklı bir siyasi yapısı vardı. Merkezi yönetimin ve imparatorluk düşüncesinin ağır bastığı siyasal yapı, Akkad tanrılarında da yansımıştır.

Akkadlara ait ünlü Yaradılış Destanı "*Enûma EliŞ*", (bir zamanlar yukarıda..), MÖ 1200'lere tarihlenir. Bin yüz dizelik destanın çıkış amacı, ortaya çıkan yeni tanrıların meşrulaştırılması ve lider olan tanrıya güç kazandırılmasıdır. Ülkenin başkenti Babil'in tanrısı Marduk, ülkenin en büyük tanrısı olmuştu. Bu destanda, Marduk panteondaki diğer tanrılar tarafından baş tanrı seçilir. Sebep olarak da hepsinin annesi olan korkunç Tiamat onları yok etmek isterken, Marduk'un onları bu tehlikeden kurtarması gösterilir. Ayrıca tanrıları zorunlu işlerden kurtarmak için onların yerine bu işleri yapacak varlıkları yaratmayı da o düşünmüştür. Tanrı Ê a, bu destanda, merkezde olmamasına rağmen önemini ve rolünü korumuştur. Çünkü öncelikle Marduk'un babasıdır ve Marduk bu bilgeliğini ondan almıştır. Ê a, Tiamat'ın kocası Apsu'yu öldürüp onu ustaca kullanarak oğluna yol gösterir. Tiamat'ın tehdidi karşısında tanrılar çaresiz ne yapacaklarını bilemezken Ê a, Marduk'u keşfeder ve onu bu kahramanlığa ikna eder. Ayrıca Marduk, insanı yaratsa da bu tasarının hayata geçirilmesini Ê a'ya bırakır. Böylece bu yaratılış, Atrahasis'te olduğu gibi Ê a'nın talimatlarıyla gerçekleşir. Görüldüğü gibi, tanrı Ê a, zeki danışman, en büyük teknisyen ve tasarımcı rolünü bu destanda da korur.²³²

²³² Bottéro 2003:270.

Akad edebiyatından bir başka örnek ise, yine Sümerce öncülü olan “*İnanna/İştar’ın Ölüler Diyarı’na İnişi*”dir.²³³ Akkadca örneği, yüz otuz sekiz dizeden oluşur. Bu mitte, dikkatsizlik sonucu İştar’ın Ölüler Diyarı’nın kraliçesi Ereşkigal’in eline düşmesi ve Ę a’nın planı ile buradan kurtulması anlatılır. Aşk tanrıçasının ölüler diyarına düşmesiyle, yeryüzündeki bütün aşklar durmuş ve insanlarla hayvanların neslinin devamı tehlikeye girmiştir. Ę a, Ereşkigal’in dikkatini çekecek bir yaratık tasarlar ve yaratır.²³⁴ Böylece eğlenceye dalan kraliçeden tutsak kurtarılır ve üreme düzeninin yeniden işlemlerini sağlar.

Akkad kültüründe Ę a, oldukça önemli bir karakterdir. Bu mitlerde merkezde görünmese de, olayları o yönlendirir ve onun bulduğu çözümler sayesinde kötü olaylar mutlu sonla biter. Ę a’nın bilgeliğini ve kurnazlığını değişik şekillerde görebileceğimiz Akkad Mitlerinden “*Anzu(Zu Mitosu)*”, “*Nergal ile Ereşkigal Miti*” “*Adapa Efsanesi*” sayılabilir.

Hitit Edebiyatında Ę a

Hitit yazıtları, Sümer ve Akkad yazıtlarına göre daha az ve zaman açısından da sınırlıdır. Hitit edebiyatında, tanrı Ę a’nın görüldüğu dönem İmparatorluk dönemi olan MÖ XIV. ve XIII. Yüzyıllara uzanır. Bu metinlerdeki Mezopotamya etkisi, üslubun yanı sıra Mezopotamya tanrılarına yapılan göndermelerden de anlaşılacaktır. Hitit edebiyatında bulunabilmiş on iki Ę a söylevi bulunmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı parçalar halindedir. İyi korunmuş olanları da vardır ve bunlar oldukça açık şekilde ifade edilmiştir. Hitit edebiyatında en ünlü mitlerden biri sayılan, Hurri kökenli “*Kumarbi Efsanesi*”nde tanrı Ę a, en az altı kez görülür. Bu efsanenin yansımaları Eski Yunan Edebiyatında da karşımıza çıkar.²³⁵ “Gökteki Krallık” adlı parçada, Kumarbi, tanrıların babasıdır. Anu’nun²³⁶ oğlu ve Alalu adlı tanrının torunudur. Hikâye, tanrıların üç kuşağını anlatarak başlar. Anu, babası Alalu’ya dokuz yıl hizmet ettikten sonra, babasıyla savaşarak onu “kara toprak’a sürmüştür. Anu da kendisine dokuz yıl hizmet eden oğlu Kumarbi’ye yenik düşer. Kumarbi, Anu’nun üreme organlarını ısırır ve yutar.

²³³ Kramer 2001:153; Sümerce olan metin dört yüz dizeden oluşur.

²³⁴ Cinsiyetsiz veya eşcinsel, kadınsı erkeklerin ilk örneğidir.

²³⁵ Doğan-Alparslan2006: 88-89.

²³⁶ Anu; Akkad gök tanrısıdır.

Kumarbi, bu duruma çok sevinir ancak, Anu, oğluna sevinmemesini çünkü onu fırtına tanrısına hamile bıraktığını söyler. Daha sonra Anu gökyüzüne çekilerek gizlenir.

Ēa, ilk kez bu öyküde, Kumarbi'ye oğlunu iyi bir yerde nasıl doğuracağı konusunda bilgi verirken görülür. Ēa'nın, gökteki krallıkta ortaya çıktığı diğer iki yer hasarlıdır. Kumarbi, eril olmasına karşın fırtına tanrısını doğurur. Bu fırtına tanrısı, Anu'dan babası Kumarbi'yi öldürmesini ister ancak Anu bu tekliften hoşlanmaz ve yerine Ēa'nın kral olmasını teklif eder. Fırtına tanrısı bunu kabul etmez. Ēa'yı lanetler. Ēa, lanete öfkeyle karşılık verir. Arada bir boşluktan sonra yer tanrıçası Ki doğum yapar ve Ēa onun doğurmasına yardımcı olur. Metinde ki boşluklar yüzünden sonuç belli değildir. Ancak fırtına tanrısı hem Hititlerin hem de Hurrilerin en büyük tanrısı kabul edildiğine göre Kumarbi'yi yenmiş olmalıdır.²³⁷

Kumarbi ile ilgili yazılmış KAL-²³⁸ metninde Ēa önemli bir karakterdir. Metin yer yer kırık olduğu için tam olarak okunamamıştır. Öykü, Ēa ve Kumarbi tarafından kral olarak atanan KAL'ın kral oluşunu ve ülkede isyan çıkarmasını anlatır. Ēa, diğer tanrılara KAL ile nasıl başa çıkılacağı konusunda öğütler verir ve sonunda KAL cezalandırılır. Asi olan KAL, sonunda fırtına tanrısını "efendi" olarak kabul eder ve öykü barış içinde son bulur.

Ēa, Kumarbi'ye konuşmaya başlar: "Gel!"
"Haydi, geri dönelim! Bu gökteki KAL kralı
Biz yaptık! Ve o asi olduğundan, ülkelerde isyan çıkardı.
Artık kimse tanrılara ekmek ya da içki sunmuyor!"

Ēa, Hitit metinlerinde Apzuwa olarak geçen evine gider. Oradan KAL'e ve kardeşi Nara Napşara'ya mesaj gönderir. Burada Ēa, fırtına tanrısına KAL'i cezalandırması için öğüt vermiş gibi görünür.²³⁹ Mesajları, Sümer öykülerini çağrıştıran bir şekilde sadık veziri ile yollaması dikkat çekicidir. Hitit metinlerinde adı İzzummi olarak geçer.

²³⁷ Güterbock 1961: 161.

²³⁸ Başkarakter LAMA ya da KAL olarak adlandırılmıştır. Adın asıl okunuşu ise bilinmemektedir.

²³⁹ Güterbock 1961: 163; Otten 1950: 12.

*Ea İzzummi'yle, elçisiyle konuşmaya başladı:
"Karanlık yeryüzüne in
Ve sana söyleyeceğim sözü, git ve Nara
Napşara'ya, kardeşime, söyle: Konuşmamı dinle
Ve sözlerime kulak ver. KAL beni kızdırdı,
Böylece onu gökyüzü krallığı tahtından indiriyorum!
.....
Şimdi, Nara, kardeşim, iyice dinle
Ve yeryüzünün bütün hayvanlarını uyandır!*

Sümer edebiyatında sık rastlanan kesin yinelemeler, Hitit edebiyatında oldukça sıra dışıdır.²⁴⁰ Tanrı Ê a, bir Hitit öyküsünde daha kilit rol oynar. Öykünün kahramanı değildir, tahta çıkaran ve gerektiğinde tahttan indirendir. Strateji oluşturan, sorun çözen ve sistemin işlemlerini sağlayan ve düzenleyen. Ê a'nın eylemleri sözleridir, kendisi harekete geçmez. Hitit edebiyatında, Ullikummi'nin Şarkısı ile Hedammu öyküsünde de Ê a'yı sistemi koruyan ve sorunlara karşı çözüm üreten bilge bir tanrı olarak görürüz.

Babyloniaka

MÖ III. Yüzyılda yaşamış Babilli bir Bêl rahibi olan Bêl Usur,²⁴¹ daha çok bilinen adıyla Berossos, Babil geleneklerini ve tarihini Yunanca olarak aktardığı eseri "Babyloniaka" adını taşır. Berossos'un, Helen hükümdarı I. Antiokhos'a (MÖ 281-260) adadığı, bu yapıt kaybolmuştur. MS I. Yüzyılda yazar Alexandros Polyhistor'un yapmış olduğu özetin bölümleri, çağdaşı Yahudi tarihçi Flavios İosephos tarafından, IV. yüzyıldaysa piskopos Caeserealı Eusebios tarafından muhafaza edilmiştir.

Bu eserin ilk kitabı, dünyanın başlangıcının tasviriyle ve denizden gelerek insanlığa sanatını ilk olarak getiren yaratık olan Oannes'in mitiyle başlar.²⁴² Tanrı Ê a, akıl ile donatılmış, vücudu balığa, ayakları insana benzeyen, balık kuyruğu bulunan bir yaratık olarak betimlenen Oannes adındaki varlıkla özdeşleştirilir.²⁴³

²⁴⁰ Macqueen, Hitit edebiyatının sözlü şiiri "donduran" bir edebiyat sergilemediğini düşünür. Aksine üslup Mezopotamya edebi çağrışımlarını akla getirir. Macqueen 1975: 144.

²⁴¹ Bêl= Marduk.

²⁴² Black-Green 2003: 47.

²⁴³ Mackenzie 1930: 27; Kramer 2000: 267; Bottéro 2003:320; Black-Green 2003: 47; Bottéro 2005: 37.

“İlk yılda, Babil’e komşu olan bir yerde Eritre Denizi’nden [olasılıkla Basra Körfezi] Oannes adlı bir hayvan peyda oldu. Bütün gövdesi bir balığınki gibiydi, ama balığın başının altından bir insan başı ve balığın kuyruğundan aynı biçimde insan ayakları çıkmıştı. Ayrıca insan sesine sahipti. Bir resmi bu gün hala korunmaktadır... [Bu] hayvan günlerini insanlarla geçirdi, ama yiyecek yemedi. İnsanlara harflerin, bilimlerin ve zanaatların her türden bilgisini verdi. Kentlerin nasıl kurulacağını, tapınakların inşasını öğretti, yasaları ortaya çıkardı ve ülkenin sınırlarını çizdi. Onlara tohumları ve meyvelerin toplanmasını da gösterdi. İnsanlara uygar yaşamla ilgili her şeyi o verdi. Bu hayvanın zamanından sonra daha ileri hiçbir şey keşfedilmedi.”²⁴⁴

Berossos’un eserinden alınmış yukarıdaki parçanın ilk satırlarında, tanrı Enki’nin rahiplerinin giymiş oldukları kostüm birebir tarif edilmektedir. Ayrıca Enki’ye atfedilen tüm bilgilere sahip olma bilgeliğinin, (balık-insan) Oannes’e verildiğini görürüz. Uygar yaşam için gerekli tüm öğelerin “Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerinin Düzenlenmesi”²⁴⁵ adlı mitte Enki tarafından gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Hemen her özelliklerinin Enki ile aynı olması Enki geleneğinin ortaya çıkışından binlerce yıl sonra bile başka kültürleri etkilediğini kanıtlamaktadır. Berossos da, Oannes gibi Ê a’nın Basra Körfezi’nde yaşadığını ve her gün kıyıya gelerek, Eridu sakinlerine kanal yapımı, ürün yetiştirme, kap- kacak ve tuğla yapımı ve tapınak inşası konularında talimatlar verdiğini belirtir.²⁴⁶

Kramer ve Black’e göre ise Oannes, tanrı Enki ile özdeşleştirilen ve yedi “Apkallu”, bilgeden biri olan Adapa olmalıdır.²⁴⁷ Mackenzie’e göre ise, Ê a, geleneğinin orijinal köklerinde kutsal bir balık olabilir.²⁴⁸

Yine Berossos’un eserinin ikinci kitabında Babil tarihi yeniden ele alınır. Tufan’dan önceki on kraldan başlanıp sonra Tufan anlatılır:

“Kronos, bir rüyada Hisouthros’a göründü ve Daisios ayının on beşinci gününde insanoğlunun bir tufanla yok edileceğini açıkladı. Bundan dolayı, Hisouthros’a,

²⁴⁴ Burstein 1978: 13,14.

²⁴⁵ Kramer 2000: 84,124.

²⁴⁶ Mackenzie 1930: 30; Langdon 1959: 103.

²⁴⁷ Kramer 2000: 267; Black-Green 2003: 228; Burstein 1978: 143.

²⁴⁸ Mackenzie 1930: 27.

Güneş Kenti, Sippar'daki bütün yazıların başını, ortasını ve sonunu gömmesini emretti. Sonra, bir gemi inşa etmeli ve akrabalarını ve yakın dostlarını bindirmeliydi. Gemiye yiyecek ve içecek konulmalıydı. Ayrıca kanatlı ve dört ayaklı yaratıkları da yükleyip, denize açılmaya hazır hale getirmeliydi. Nereye yelken açacağı sorulursa, şöyle cevap vermeliydi, "İnsanlara iyi şeyler sağlamak için tanrılara dua etmeye." Onun sözünü dinleyip, beş ölçme çubuğu uzunluğunda ve iki ölçme çubuğu genişliğinde bir gemi inşa etti. Onun emrettiği her şeyi topladı ve karısını, çocuklarını ve yakın dostlarını gemiye bindirdi: [ve tanrı yoluyla bildirilen şeyleri derhal yerine getirdi].²⁴⁹

Enki'nin MÖ üçüncü yüzyılda Babil rahibi Berossus'a atfedilen Yunan metinlerinde Kronos olarak belirmesi, iki bin yıl sonra Mezopotamya edebiyat geleneğinde varlığının devam ettiğini gösterir. Enki /Ē a Yunan tanrısı Kronos'a benzetilmiş, bir diğer pasajda Akkadca adı "Aos" olarak Helenleştirilmiştir. Tanrıya verilen Kronos adı, Hesiodos'un "düzenbaz" Koronos modeli üzerine kurulmuş bir tanrıdan çok, özgün adının yerine konan Yunanca bir karşılıktı. Bu öykünün Tanrı Kronos'u, Enki'nin (Ē a'nın) Yunanlı eşitidir.²⁵⁰

Yukarıdaki Tufan öyküsü, ilk olarak karşımıza çıkan Sümer Tufan Miti ile (bazı detaylar dışında) büyük benzerlikler taşır. Ancak, mitin MÖ üçüncü yüzyılda yazılmış olması bazı farklılıkları anlaşılır kılar.

Kitab-ı Mukaddes

Sümer edebiyatının içerdiği birçok edebi biçim ve tema Kitab-ı Mukaddes'te de karşımıza çıkar. Kitab-ı Mukaddes yazıları da tıpkı Sümer şiirleri gibi, şiiri yineleme, nakarat, eğretileme ve benzetme yapma özellikleri gösterirdi. Sümerlerin etkisi, Kitab-ı Mukaddes'e Kenan, Hurri, Hitit ve Akkad yazınları üzerinden girmiştir. Özellikle Akkad dili MÖ II. bin yılda Filistin ve çevresinde ortak yazı dili olarak kullanılıyordu ve Akkad edebiyatının ilk örnekleri Sümerlere dayanıyordu. Yaklaşık yirmi kadar mitte görülen bu benzerlikten yalnızca konumuz olan tanrı Enki ile ilgili olanları ele alacağız.

²⁴⁹ Burstein 1978: 20

²⁵⁰ Burstein 1978: 20.

1. İnsanın yaratılışı:

Gerek eski Yakınoğu, gerekse Kitab-ı Mukaddes geleneğinde, tanrının²⁵¹ insanları iki maddeden yarattığı ve bunlardan birinin kil(toprak) olduğu söylenir. Babil Atrahasis efsanesinde, tanrısal madde kavrayış yeteneğine sahip bir tanrıya ait kandır. Kitab-ı Mukaddes'e göre (Tekvin 2), Tanrı'nın ilk insana üfleyerek can vermesi onu tanrısal bir ruhla donatmasını temsil eder. Her iki yaratılış geleneğinde de sıkı çalışma insanlığın yazgısı gibi sunulur; ama bu durum Kitab-ı Mukaddes'te bir ceza, Mezopotamya efsanelerinde ise bir görev olarak görülür.

2. Tufan:

Tufan öyküsü, Kitab-ı Mukaddes'te ve Mezopotamya metinlerinde birçok benzerlik göstermektedir. Tek tanrılı bir din olması nedeniyle, burada tufan'a karar verende, insan ve hayvan neslini koruyan da yine aynı tanrıdır.

3. Yeryüzü ve Düzenlenmesi:

“Enki ve Dünya Düzeni: Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerinin Düzenlenmesi” isimli Sümer miti ile bilgelik tanrısının, yeryüzünde (yasa ve düzen gibi etkinliklerle) işleyiş kurması anlatılmaktadır. Tanrı Enki, kentlerin ve ülkenin sınırlarını belirler, tanrı ve tanrıçaların görevlerini bildirir. Her kentin özelliğini ve bereketini açıklar. Kitab-ı Mukaddes'te, Tesniye Kitabının 32. Babının 7,-8 ayetlerinde ve 107. Mezmurda bu hikâyenin izleri görülür.

Tesniye 32: 7- 8.

*7. Eski günleri anımsayın;
Çoktan geçmiş çağları düşünün.
Babanıza sorun, size anlatsın
Yaşlılarınız size açıklasın.*

*8. Yüceler yücesi, uluslara paylarını verip,
İnsanları böldüğünde,
Ulusların sınırlarını
İsrailoğulları'nın sayısına göre belirledi.*

²⁵¹ Kitab-ı Mukaddes'te tanrı Yehova insanı yaratır. Mezopotamya'da ise Enki/Ea insanı yaratır.

4. Altın Çağ/ Babil Kulesi

“Altın Çağ” (Diller Karmaşası) miti ile Kitab-ı Mukaddes’teki Babil Kulesi hikâyesinde, yeryüzündeki bütün halkların “tek bir dilde konuştuğu, huzurlu bir yaşamdan bahsedilir ve bu durumun öfkeli bir tanrı tarafından sona erdirildiği anlatılır. Sümer metnine göre; Enki, halkların uyum içinde yaşadığını görür ve İnsanların artık tanrılara ihtiyaç duymayacağını düşünerek bu insanların dillerini değiştirir. Kitab-ı Mukaddes’e göre ise; insanlar tanrıya (göğe) ulaşmak için kule yapmaya başlarlar ve tanrı, insanoğlunun göğe ulaşma konusunda başarılı olacağını düşünerek insanların diline çekişme koyar. Teologlara göre ise, insanoğlu tanrıyla girdiği bencil bir yarış sonucu cezalandırılmıştır. Enki’nin yapmış olduğu bu eylem, insanlara verilen ceza değil sadece sistemin öngörüldüğü şekilde işlemlerini sağlamaktır.

V- SONUÇ

Sümer inancına göre, evrenin varlığı ve düzeni, büyük bir inanç sistemini oluşturmaktaydı. Evreni, bölümlere ayırmışlardı ve her bir bölüm tanrıların varlığından meydana gelmişti. Sümerler, ilk olarak bir denizin var olduğunu düşündüler. Her şey bu denizden “sudan” türedi. Bu suya “ilksel ana” adını verdiler. Bu su öncesi ne olduğuyla ilgili yazılan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. İlksel deniz, gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı meydana getirdi. Gök (eril) ile yer (dişil) “An-Ki” idi. Onların birleşmelerinden “-lil” hava (nefes, rüzgâr) meydana geldi. -lil, gök ile yeri ayırdı. Adına En-lil “Havanın Efendisi” dendi. An gökte kaldı Enlil ise yeri Ki’yi aldı ve onunla birleşti. Bu birleşme evrenin kuruluşunu ve düzenini başlatmış oldu.

Sümer inanç sistemi, Eskiçağ’da, Yakınoğu’nun büyük bölümünün temel inancı ve dogması haline gelecek şekilde biçimlenmiştir. İnsanların dünyasındaki siyasal ve hiyerarşik sistem Sümerler tarafından, var olduğuna inandıkları tanrıların dünyasına taşınmıştır. Böylece siyasal ve kültürel sistemle din sisteminin paralel bir şekilde geliştiğı ve aynı şekilde işlediğı görülmektedir. Her kentin koruyucu tanrısı ve onun etrafında geliştirilmiş mitler bulunmaktadır. Kent tanrıları zamanla (siyasal erkin etkisiyle) farklı ölçülerde önem kazanmış veya kaybetmiştir. Ayrıca kent tanrıları, kentlerinin sahip olduğu ekonomik ve siyasal güç nispetinde inananlarını toplardı. Bu durum din kurumunun ekonomik ve siyasal güce ne denli bağılı olduğunu göstermektedir. Ancak her ne kadar siyasal ve ekonomik sistem dini etkilemişse de din de birçok kültürel öğede baskın bir şekilde hissedilmiştir. Örneğin, yazının icat edilme amacı ve öncelikli kullanım alanı ticari olsa da dinsel konuların kaydedilmesine de önemli ölçüde hizmet ettiği görülmüştür. Aynı şekilde, edebiyatın, eğitimin ve toplumsal değerlerin dinin hâkimiyeti altında olduğu anlaşılmaktadır. Sanat, dinin hizmetinde olmuş, dinsel figürler ve karakterler ön plana çıkarılmıştır. Mezopotamya’da yaşamış olan hemen her toplumda, inanılan tanrıya karşı korku, saygı, hayranlık gibi

duygular beslenmiş, ağır basan duygu ise daha çok korku olmuştur. Tanrı ile kul arasındaki ilişki, hükümdar ile en alt tabakadan sayılan bir köle arasındaki ilişki gibidir.

Sümerler, tanrıları insanlar gibi düşünmüşler, duygu ve ihtiyaçlar bakımından kendileri gibi görmüşlerdir. Tanrıları insanlardan ayıran en temel özellik ise tanrıların ölümsüz olmalarıydı. Tanrıları, tanrısal varlık anlamına gelen “DINGIR” işareti ile gösteriyorlardı. Bu ad aynı zamanda yıldız için de kullanılıyordu. Sümerlerde, tanrısallık, gökyüzü ile doğrudan bir bağ içersinde görülür. İnanişâ göre, büyük tanrılar tapınaklarındaki kült yerlerinden başka, gökyüzündeki konutlarında ikamet ederlerdi.

Sümer panteonu, gök tanrısı An’ın başkanlığındaki yedi büyük tanrı ile başlamaktadır. Panteondaki diğer tanrılardan elli kadarı büyük tanrılar olarak sayılırdı. Sayıları tam olarak bilinemeyen ve adları çok geçmeyen, kimisi yerel, kimi ise ikinci derece görülen tanrılar da Sümer panteonunda yer alırdı. Sümer panteonunda, tanrı An’dan sonra kısa sürede onun yerine geçen oğlu hava tanrısı Enlil gelirdi. Yer tanrıçası Ki, su ve bilgelik tanrısı Enki’den sonra panteonda dördüncü ilah olarak görülürdü. An’ın kızı olarak geçen aşk tanrıçası İnanna/İstar, ay tanrısı Nanna-Suen/Sin ve güneş tanrısı UTU/ Şamaş panteonun çekirdeğini oluşturan diğer ilahlardı.

Tanrı Enki, Sümer panteonunda üçüncü büyük ilahtır. “ABZU” nun, yeraltı su okyanusunun (Dipsiz derinliğin) efendisiydi. Sümer inancına göre; Su ve bilgelik başta olmak üzere, büyücülüğün, şifacılığın, el sanatlarının ve zanaatların tanrısıydı. En-Ki, “Yeryüzünün Efendisi” anlamına gelse de bu konuyla ilgili birçok yorum yapılmaktadır. Akkadlarda ise “Suyun Evi” anlamına gelen Ê a adıyla anılmıştır. Enki, bazı kaynaklarda tanrı An’ın bazılarında ise tanrıça Nammu’nun oğlu olarak geçmektedir.

Bilgelik ve su tanrısı Enki, panteondaki diğer tanrılarla karşılaştırıldığında (mitlerdeki olaylara ve insanlara bakış açısı, olaylar karşısındaki davranış biçimi ve yüklenen görevler bakımından) insanoğluna daha yakın (dostane) olarak görülür. İlahilerde ve pasajlarda Enki, bilge bir danışman, değerli bir dost ve her şeyi sağladığı için insanlığın cömert velinimetisi olarak övülmüştür. Tanrı Enki geleneği, birbirinden farklı birçok yönü barındırmaktadır. Bu duruma Enki’den başka hiçbir tanrıda rastlanmaz. Örneğin, Enlil, hava tanrısıdır ve panteonda belli görevleri ve

sorumlulukları vardır. Bu tanrıyı sınıflandırmak ve onunla ilgili saptamalar yapmak tanrı Enki'ye göre oldukça kolaydır. Enki geleneği ise tanrıya atfedilen roller ve görevler yüzünden oldukça karmaşıktır. Birçok görevinin olması onu farklı farklı işler yaparken görmemizi sağlar ki bu da onun hakkında düzgün bir saptama yapabilmeyi imkânsız kılar.

Tanrı Enki'nin, koruyucusu olduğu Eridu kenti, aynı zamanda tanrının kült merkeziydi. Güney Mezopotamya'da bulunan Eridu kenti, Sümerlerin en eski beş şehrinden biriydi. Geleneğe göre, Eridu, tufan öncesi var olan ve tufan'dan sonra yükselen ilk şehirdi. Eridu'da üst üste inşa edilmiş, on altı tapınak yapısı bulunmuştur. Kazılarda, MÖ V. bin yılın sonları ile MÖ IV. bin yılın başlarına kadar inilmiştir. Tüm Obeyd dönemlerinde, kültür kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Bu tapınakların üzerinde ise MÖ II. bin yıllarından biraz önceye tarihlenen Enki'ye adanmış bir ziggurat bulunmaktadır.

Enki'nin sembolleri, su sarmalı, balık gövdeli keçi, içinden suların taşıdığı vazodur. Mühürlerden ve metinlerden tanınan veziri ise ikiyüzlü betimlenen Uşmu'dur. Tanrı Enki'nin resim, heykel veya kabartmalarına rastlanmaz. Daha çok mühürlerde görülen tanrı, veziri Uşmu ile ya da sembolleri ile betimlenmiştir. Genellikle tanrının omuzlarından sular akar ve bazen de bu sularda balıkların yüzdüğü görülür.

Tanrı Enki geleneği, Hitit İmparatorluğu, Filistin, Ebla, Ugarit, Hama ve Mısır gibi merkezlerde biliniyordu. Akkadca yazılmış metinler, Enki/Ē a geleneğinin tanınmasını ve yayılmasını sağlamıştır.

Bu geleneğin, ortaya çıkmasında ve süregelmesinde nelerin etken olduğu tartışılmaktadır. Enki'nin öncelikle su tanrısı olması, insanoğlunun yaşamsal olan bu ihtiyacı, geleneğin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu gelenekte, "su hayattır" düşüncesinden yola çıkarak insana yaşam veren ve insanı yaratan ilah rolü yine tanrı Enki'ye verilmiş olmalıdır. Geleneğe göre, Enki, insanoğluna şekil veren kili Apsu'dan, suyun derinliklerinden alır ve böylece bütün yaratıcı eylem suyla başlar.

Enki'nin kenti Eridu, ilk dönemlerinde, Basra körfezine oldukça yakın, deniz kıyısında kurulmuştu. Kentin, hem deniz kıyısında olması, hem de Fırat Nehri'nin kollarının taşıdığı alüvyonlu (bereketli) topraklar üzerinde olması kentin gelişmesini sağlamıştır. Ekonomik bu yükselme, siyasi gücünde beraberinde getirmiş; toplumsal bu kalkınma, kent tanrısının güç kazanmasına ve tanınmasına yol açmıştır.

Su bereketi simgeler. Dolayısıyla tanrı Enki, bereket ve bolluğun da temsilcisidir. Ayrıca, Sümer geleneğinde, su temizlenme ve arınma aracıdır. Bu arınma sadece insanlar için değil tanrılar için de geçerliydi. Enki rahiplerinin, tapınaklarda yaptığı törenlerde, bedensel temizliğin ruhsal temizlenmeye doğru şekil değiştirdiğini görmekteyiz. Suyun iyileştirici özelliği, yine tanrı Enki ile özdeşleştirilmiştir. Şifa ayinlerinde, sihirle ilgili ritüellerde ve kehanette yine su kullanılırdı. Bu şekilde pratik hayatta yaşamı şekillendiren unsur olan suya dinsel ve tinsel anlam kazandırılmıştır.

Tanrı Enki geleneğinin ortaya çıkmasına neden olduğunu düşündüğümüz bir başka özellik ise tanrıya atfedilen bilgeliğidir. Tanrı Enki'ye "Bilgeliğin Efendisi" sıfatı verilmiştir. "Bilgelik evinin" derinliklerinde gizli ve sırrına erişilmez bilginin efendisidir. Bilgelik tanrısı, kendisine atfedilen bu özelliği, kendisinin de kutsal hayvanı ve simgesi olan balıkla özdeşleştirilmiştir. Balık ile bilgeliğin bağdaştırılması Mezopotamya'dan başka bölgelerde de görülmektedir. Ancak, bu özellik, bu gelenekte tanrı Enki'nin tipik karakteri olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, tanrı Enki'ye atfedilen bu bilgeliğin başka bir çıkış noktası bulunduğunu düşünmekteyiz. Bazı araştırmacılar, Enki'nin balıkla özdeşleştirilme sebebini koruyucusu olduğu kentin (Eridu), eskiçağ'da denize çok yakın olmasına bağlamaktadırlar. Bu açıklamanın geçersiz olduğunu düşünmekteyiz; aksi halde denize kıyısı olan tüm kentlerin koruyucu tanrılarında bu geleneğin görülmesi gerekirdi. Tanrı Enki ile ilgili yazılmış hemen her metinde, Enki'ye verilmiş merkez rolün bilgelik olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, bu rolün verilmesinin sebebi, Sümer panteonundaki tanrılar arasında böyle bir kişilik ihtiyacının olmasından mı kaynaklanmaktadır? Yoksa yine siyasal sistemlerdeki "bilge hükümdar danışmanı" panteona mı taşınmıştır? Her iki durumda, da bilge bir tanrı, Sümerlerin, sistemin aksamaması durumunda çözüm bulacak yüksek bir makamın varlığına inanma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bilgelik, en gündelik bilgidен, çok derin zihinsel ve tinsel bilgiye

sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu yüzden, Sümer geleneğinde, tanrı Enki, halledilmesi olanaksız görünen sorunlara (ister gündelik isterse çok derin bilgi gerektiren), şaşırtıcı ve kalıcı çözümler bulabilmektedir. Enki ile ilgili mitler incelendiğinde, tanrılarla insanlar arasında oldukça hassas dengeler kurduğunu ve bu dengenin devamını sağlamakla uğraştığını görürüz. Tanrı Enki'nin bilgeliği, insanın uygar yaşamı için gerekli tüm (zanaat ve sanat sistemini) teknikleri yaratmasından da ileri gelmektedir. Enki, tarım ve hayvancılıktan, İnşaat ve kanal yapımından başlayarak yazı ve büyüye kadar bütün tekniklerle patronluk ilişkisine giren tek tanrıdır. Tüm bu gereksinimleri insanlara öğreten ve insanoğlunun yaşam kalitesini yükselten tanrı olarak görülür.

Enki inancının bir başka yönü, büyülerle ve yaratıklarla (cin, demon, ifrit gibi) olan ilişkisidir. Enki, güzel ve büyülü sözlerin de kaynağı olarak görüldüğünden cinlerle baş etmenin yolu yine bu tanrının geleneğinde bulunan ayinler, dualar ve kelimelerdir. Bu yönüyle Enki, gizemli ve ürkütücüdür ve bir o kadarda bu yaratıklara karşı durmada güven verir. İnsanlar, doğa olaylarını tanrıların ortaya koyduğu eylemler olarak görseler de bir şekilde bunlarla başa çıkmayı öğrenmişlerdi. Varlığına inandıkları bu farklı yaratıklar ise asla başa çıkamadıkları, korkutucu varlıklardı. Bu yaratıklara karşı onlardan daha güçlü bir müttefik ihtiyacı, yine onlarla bağı olan ve hükmedebilen tanrı olarak Enki geleneğini doğurmuştur.

Bu geleneğin ne kadar eski olabileceği veya bu inancın temellerinin ne zaman atılmaya başlandığı sorusuna cevap ancak arkeolojik buluntularla verilebilmektedir. Yazıdan çok önce de var olduğunu düşündüğümüz bu inancın yerel kökenli olup olmadığı da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkar. Daha önce de belirttiğimiz gibi tanrı Enki'nin koruyucusu olduğu Eridu şehrinin tarihinin oldukça eskiye dayanması ve MÖ V bininci yıllara tarihlenen, ulaşılabilmiş en alt tabakadan itibaren tapınma amacıyla yapıldığı anlaşılan Mezopotamya tapınak mimarisinin temel unsurlarını barındıran yapılara rastlanması bu geleneğin yerel bir inanış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu yapılarda bulunan sunaklarda bulunmuş yanmış balık kalıntıları (balık kılçıkları) bu geleneğin binyıllar öncesinden beri var olduğunun bir göstergesidir. Ancak, başta

coğrafik şartlar olmak üzere birçok nedenden dolayı bu kült merkezinin tam olarak kazılamadığı unutulmamalıdır.

Mezopotamya'da köklerinin bulunduğu inandığımız bu inanç, kendi döneminde ve daha sonra ki dönemlerde farklı coğrafyalarda farklı kültürlerde de teolojik izlerini bırakmayı başarabilmiştir. Bu etkileşmenin, en önemli faktörü olarak uzun yıllar Mezopotamya'da din ve edebiyat dili olarak Sümercenin kullanılması, Mezopotamya'ya gelen diğer kavimlerin bu din sistemini ve dilini benimseyerek kullanması ve bunu kendi kültürlerine adapte etmeleridir. Sami bir ırk olan Akkadlar, bu geleneğin yayılmasında en büyük etken olmuşlardır. Ayrıca Mezopotamya'nın coğrafik şartlar nedeniyle sürekli ve çeşitli halklardan göç alması bu geleneğin tanınma ve yayılma imkânı bulmasını sağlamıştır. Obeyd dönemine kadar giden süreçte yapılan ticaretin de yadsınamaz bir etkisi olduğu açıktır. Bizce, tanrı Enki'nin bu denli kabul görmesinin nedenlerinden biride insanoğlunun en temel sorularının cevaplarında kilit rol almasıdır. Bize göre, Enki geleneği, Sümer inanış sisteminin bel kemiğini oluşturur. Panteondaki en büyük tanrı olmamasına rağmen kendisine atfedilen teknik zekâ ve en parlak çözümler Enki'yi geleneğin en önemli tanrısı yapmıştır. Bu nedenle de diğer kültürlerde bu gelenek tamamen olmasa bile bir yanı ile kendisini göstermiştir.

Tanrı Enki, inancı Mezopotamya'da yaşamış tüm halklar için büyük önem taşıyordu. Koruyucusu olduğu kent, ekonomik ve siyasal anlamda zamanla önemini kaybetmiş olsa da dinsel anlamdaki yerini korumuştur. Tanrı Enki, Sümer panteonu içinde baskın bir rol oynaması nedeniyle yerel bir tanrı olma özelliğini göstermemiştir. Yerel tanrılarda görülen tek tip ve folklorik özellikler yerine tanrı Enki, zaman içerisinde görüldüğü kültür ve inanç sistemlerinin etkisiyle birbirinden farklı özelliklerle karşımıza çıkabilmektedir.

Arkeolojik buluntular nedeniyle yazı öncesinde ortaya çıktığını düşündüğümüz, Sümer yazısı sayesinde ilk yazılı belgelerde görülen bu inancın izleri tek tanrılı dinlerde de görülmektedir. Tek tanrılı din sisteminin getirdiği farklılıklar dışında bu olaylar büyük benzerlikler taşır. Burada bahsetmek istediğimiz tek tanrılı dinlerin çok tanrılı dinlere dayandığı savı değil, tanrı Enki inancıyla birlikte görülen olayların (insanlığın ortak sorularına cevap bulması nedeniyle) ne denli kabul

gördüğüdür. Yaratılış, Tufan, Yeryüzünün Düzenlenmesi ve Diller Karmaşası olarak adlandırılan bu olaylar benzer bir şekilde Kitab- 1 Mukaddes'te de geçmektedir.

Binyıllar boyunca etkisi görülen bu geleneğin yeterince araştırılmamış olduğunu yaptığımız araştırmalarda görmüş bulunmaktayız. İleriki dönemlerde yapılan çalışmalarla tanrı Enki ve onun geleneği hakkında daha fazla bilgiye sahip olacağımızı umuyoruz.

LEVHALAR

Resim 1. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev.XVIIIk; Campbell 1975: 75

Akkad Dönemine ait bu mühürde, tanrı Ê a mührün sağ tarafında, Apsu'yu simgeleyen, sulardan oluşmuş çemberin içersinde tahtta oturmaktadır. Boynuzlu şapkası, uzun sakalı ve uzun kaftanıyla betimlenmiştir. Omuzlarından sular dökülmektedir. Tanrının omuz hizasında kuşlar görülmektedir. Mührün merkezinde farklı kıyafetlerle betimlenen iki güneş tanrısı tasvir edilmiştir. Mührün sol tarafında bulunan güneş tanrısı sol ayağı ile bir insanın omzuna basarken, sağ tarafta bulunan güneş tanrısı ise sol ayağı ile bir dağa tırmanmaktadır. Bu hareket güneşin doğuşunu simgelemektedir. Ê a, sağ elini havaya kaldırarak tanrıları huzuruna kabul ediyor olmalıdır. Mührün en solunda, Ê a'nın tapınak bekçisi (Lahmu?) durmaktadır.

Resim 2. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev.XX1c)

Akkad Dönemine ait olan bu mühürde, tanrı Ê a tahtında oturur vaziyette betimlenmiştir. Sağ elinde, simgesi, içinden su akan vazo bulunmaktadır. Tanrının önünde, ikiyüzlü veziri Uşmu görülmektedir. Vezirin arkasında ise tanrının huzuruna çıkmaya hazırlanan iki kişi beklemektedir. Önde duran kişinin boynuzlu başlık giymesi nedeniyle tanrısal bir kişi olduğu düşünülmektedir. Tanrı Ê a'nın arkasında ise boğa adam durmaktadır.

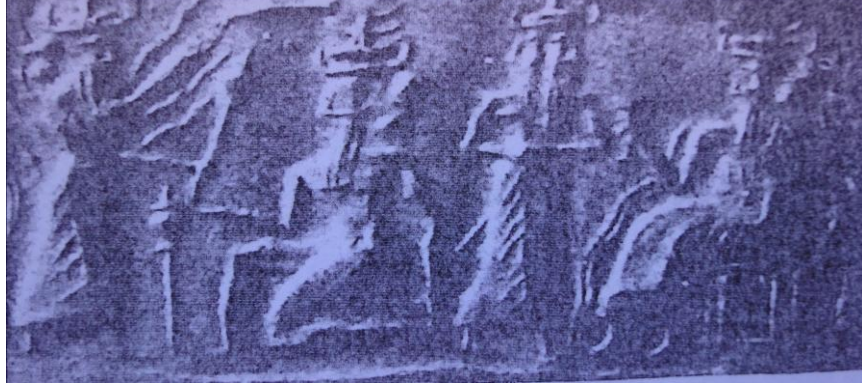
Resim 1. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev. XXIII d)

Mührün sol tarafında, tanrı Ê a tahtında oturmaktadır. Ê a, uzun kaftanı, boynuzlu şapkası ve uzun sakalı ile betimlenmiştir. Omuzlarından suların aktığı görülmektedir. Sol elini kaldırarak ikiyüzlü veziri Uşmu ve beraberindeki iki tanrıyı kabul eder görülmektedir.

Resim 2. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev. XXXII f)

Bu mühürde, mitolojik öyküden bir sahne betimlenmiştir. Zu mitosunu olarak bilinen kader tabletlerini çalan kuş adamın yakalanıp tanrı Ê a'ya getirilmesi sahnelenmektedir. Mührün sağında tanrı Ê a tahtında otururken görülmektedir. Akkad döneminin tipik özellikleriyle (uzun sakal, uzun kaftan ve boynuzlu başlıkla) betimlenmiştir. Omuzlarından sular dökülmektedir. Karşısında, veziri Uşmu, sağ elinde bir sopa ile tuttuğu kuş adamı Imdıgud (Anzu/Zu) ve mitolojiye göre kuş adamı yakalayan tanrı Ninurta bulunmaktadır. Tanrı Ninurta'nın arkasında tanrısal özelliği olmayan (boynuzlu başlığı giymediği için) birisi görülmektedir.

Resim 1. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev. XVIII)

Bu mühürde, tanrı Ê a, mührün sağ tarafında tahtta otururken görülür. Sağ omzu açıkta kalan uzun kaftanı, uzun sakalı ve boynuzlu başlığı ile betimlenmiştir. Omuzlarından sular çıkmaktadır. Karşısında iki eli göğsünde birleşmiş (saygı jesti) duran ikiyezlü veziri Uşmu durmaktadır. Uşmu'nun arkasında ise sol dizinin üstüne çökmüş (Ê a'nın oğlu) tanrı Marduk ve güneş tanrısı Ê amaş görülmektedir.

Resim 2. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev. XXIh)

Tanrı Ê a, mührün merkezinde, boğa adamların (Lahmu?) arasında görülmektedir. Bu mühürde, tanrı Ê a, ayakta ve elleri göğsünde betimlenmiştir. Boynuzlu başlığı, uzun sakalı ve uzun kaftanı ile tipik özelliklerini gösterir. Omuzlarından sular dökülmektedir. Yanında bulunan boğa adamlardan üç tanesi akrobatik bir hareketle ters durmakta, diğer üç boğa adamda onların ayaklarını ayırarak tutmaktadırlar.

Resim 1. Akkad Dönemi. British Museum. (Frankfort 1939: Lev. XXVd)

Bu mühürde, tanrı Ê a sembolleri ile betimlenmiştir. Mührün sağında tahta oturan Ê a, sağ elinde sembolü olan içinden suların aktığı vazoyu tutmaktadır. Bu vazodan çıkan sularla birlikte balıklarda görülmektedir. Yine bir başka sembolü olan keçi-balık'ın üstüne basan Ê a'nın huzurunda (din adamı?) ibadet eden bir kişi durmaktadır. En solda ise iki aslan taslak halinde çizilmiştir.

Resim 2. Akkad Dönemi. British Museum. Adda mührü. (Buren 1933: Lev.II,6)

Adda Silindiri olarak bilinen bu mühür, adını üstüne kazınmış olan sahibinden alır. Tanrı Ê a, boynuzlu şapkası, uzun sakalı ve bir omzu açık olan uzun kaftanı ile tipik özellikleriyle betimlenmiştir. Ê a'nın omuzlarından akan sularla balıklar görülmektedir. Tanrının sağ eline bir kuş konmak üzeredir. Tanrı bir ayağını dağın üstüne koyarken, bacakları arasında simgesi olan keçi-balık yatmaktadır. Ê a'nın arkasında, ikiyüzlü veziri Uşmu ise sağ elini tanrıya doğru uzatmış bir şekilde durmaktadır. Ê a'nın önünde, ayaklarının hizasında güneş tanrısı Ê amaş görülür. Dağların arasından yukarıya doğru (güneşin doğuşu) çıkmaktadır. Ê amaş'ın yanında tanrıça Ê star ve bir av tanrısı (Nuşku?) durmaktadır.

Resim 1. Akkad Dönemi. Zu Mitosu. British Museum. (Buren 1933: Lev. V,20)

Bu mühürde, Zu mitosundan alınmış bir sahne görülmektedir. Tanrı Ê a, mührün sağında, tahtında oturmaktadır. Tanrının omuzlarından akan sulara balıklar yüzmektedir. Tanrının önünde ise veziri Uşmu, yakalanarak getirilen Imdigud (kuş adam) ve onu yakalayan tanrı Ninurta görülür. Ninurta'nın ayakları hizasında biri yerde oturmaktadır. Tanrı Ê a'nın arkasında ise bir başka tanrısal kişilik görülür.

Resim 2. Akkad Dönemi. Zu Mitosu. Yale University Babylonian Collection. (Buchanan 1981: 471)

Zu mitosundan alınan bu sahnede, Imdigud'un yakalanıp tanrı Ê a'nın huzuruna çıkarılması anlatılır. Bu mühürde karakterlerin daha stilize bir şekilde çizilmiş olduğunu görüyoruz. Solda tanrı Ê a tahtında oturmaktadır. Uzun kaftanı ve omuzlarından dökülen sular tipik görünüşünü vermektedir, ancak sakalı ve başlığı yoktur. Başında iki adet boynuzla tanrısal olmuştur. Sol tarafında balıklar görülmektedir. Kuş adamı getiren, tanrısal olmadığını düşündüğümüz iki kişi (boynuzlu başlıkları olmadığı için) tanrının huzurunda görülürler.

Resim 1. Akkad Dönemi. Yale University Babylonian Collection. (Buchanan 1981: 472)

Mührün sağında oturan tanrı \dot{E} a, uzun sakalı, boynuzlu başlığı ve bir omzu açık, uzun cüppesi ile oturmaktadır. Omuzlarından sular akan \dot{E} a'nın sağ elinde bir balık tuttuğu görülür. Karşısında veziri Uşmu, elinden tuttuğu bir inanana tanrının huzuruna getirmektedir. Tapan kişinin elinde adak olarak bir keçi görülür. Adak getiren kişinin arkasında elinde kova olan başka birisi görülür. Ayrıca mühürdeki yazıdan adak mührü olduğu anlaşılır.

Resim 2. Akkad Dönemi. Yale University Babylonian Collection. (Buchanan 1981: 1266)

Tanrı \dot{E} a, mührün merkezinde, tahtta oturmaktadır. Tipik özellikleri, uzun cüppesi, uzun sakalı ve başlığı ile betimlenmiştir. Omuzlarından suların döküldüğü tanrı huzuruna birini kabul etmektedir. Tanrının arkasındaki su sarmalı \dot{E} a'nın sembollerindedir. Bu su sarmalının altında ise iki tane aslan görülmektedir.

Resim 1. Yeni Assur ve Yeni Babil Dönemi. British Museum. (Collon 2001: 125)

Yukarıdaki mühürde, bir fırça ve üzerinde duran hilal ile ikiye ayrılmış sahne söz konusudur. Tanrı Ê a, soldaki sahnede yer alır. Tahtında oturmuştur ve sembolü olan keçi-balık'ın üzerine basmaktadır. Huzurunda birisi (top çeviren cambaz) görülmektedir. Ê a'nın arkasında ise balık kıyafeti giymiş muhtemelen Ê a rahibi görülmektedir. Sağdaki sahnede ise tanrı Ê a ile ilişkilendirebileceğimiz bir öge bulunmamaktadır.

Resim 2. Yeni Assur ve Yeni Babil Dönemi. British Museum. (Collon 2001:293)

Ê a, mührün merkezinde, sembolü olan keçi-balık'ın üzerinde betimlenmiştir. Uzun sakallı ve saçaklı bir elbise ile tasvir edilmiştir. Önünde tanrıya tapınan kişi olarak düşünülen biri durmaktadır. Tanrının arkasında ise uzun başlıklı(örtü?) biri görülmektedir. Mühürde hilal ve çiçek bezemeleri görülür.

Resim 1. Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: Lev. V.15a).

Mührün sağında tanrı \ddot{E} a görülmektedir. Anadolu mühürlerinde betimlenen tanrı farklılıklar gösterir. Sakalsız, boynuzlu başlık yerine takke benzeri bir başlıkla görülmektedir. Uzun kaftanı ise desen olarak değişmişse de hala sağ omzu açıkta ve uzundur. Ayaklarının altında, sembolü olan keçi-balıklar görülmektedir. \ddot{E} a'nın karşısında ona tapınan biri durmaktadır. Boğa adam ve değişik yaratıklar mührün diğer öğeleridir.

Resim 2. Kültepe Mühür Baskısı (Özgüç 1965: XIV. 41).

Tanrı \ddot{E} a, mührün sol tarafında görülmektedir. Tahta oturmuş ve sembolü olan keçi-balık'ın üzerine basmaktadır. \ddot{E} a'nın sembollerinden olan su taşan vazo, Kültepe yerli üslubunda susuz olarak görülmektedir. Tanrının karşısında bir kişi sunu yaparken betimlenmiştir. Tanrı sol elinde bir kadeh tutmaktadır. Mühürde keçi-balıklarla birlikte çeşitli hayvanlara da yer verilmiştir. Mührün en sağında ise iki kişi görülmektedir.

Resim 1. Kültepe Mühür Baskısı.(Özgüç 1965: VI. 16)

Tanrı Ê a, mührün sağında, takkesi ve uzun cübbesiyle oturmaktadır. Tanrı ayaklarının dibinde yatan keçi-balık'ın üzerine basmaktadır. Bir kutlama ortamı olduğunu düşündüren hareketli sahneler betimlenmiştir. Ê a'nın kendisine doğru dans ederek gelen alaya doğru sağ elindeki kadehi kaldırdığı görülmektedir.

Resim 2. Kültepe mühür Baskısı.(Özgüç 1965: XVIII.54)

Tanrı Ê a, mührün sol tarafında oturarak betimlenmiştir. Ayaklarının altın keçi-balık görülmektedir. Tanrı, sol elindeki kadehi karşısında duran, boynuzlu başlık giymiş tanrıya uzatmaktadır. Merkezde, boğa adamlar görülmektedir. Solda duran boğa adamın belinden, içinde balıkların yüzdüğü sular dökülmektedir. En sağda, elinde uzun bir cisimle betimlenen kişi görülmektedir.

Resim 1. Kaniş Karumu Ib Katı. (Özgüç 1968: XI.c)

Kaniş Karumu'nda, Ib katının Eski Suriye grubuna giren mühürlerinde Mezopotamya geleneği hâkimdir. Mührün sağında, tanrı Êa, aslanın arka kısmı şeklindeki bir tahtta oturmuş olarak görülmektedir. Boynuzlu başlığı ve cübbesiyle betimlenmiştir. Ellerinden çıkan sular ve bu suların içersinde haç oluşturmuş dört yaratık(kahraman) tasvir edilmiştir. Ayrıca bu sularda balıklarda yüzmektedir. Tanrının hemen önünde veziri Uşmu, bir inanani tanrının huzuruna getirmektedir. (Mezopotamya geleneği)

Yukarıdaki mührün detay çizimidir.

Resim 1. Konya-Karahöyük. Konya Arkeoloji Müzesi. (Erkanal 1993: Levha32. VII6-B/01)

Mührün merkezinde tanrı Ê a sade ve kısa arkalıklı bir tahtta oturmaktadır. Başında boynuzlu başlığı, tek omzu açık, uzun cüppesi ile tasvir edilmiştir. Tanrının karşısında veziri Uşmu yer alır. Başında çevresi yuvarlak bir takke betimlenmiştir. Mühür bir saç örgüsüyle yatay olarak ikiye ayrılmıştır. Üst kısımda kanatlı sfenksler ve çıplak bir figür durmaktadır. Alt kısımda ise iki aslan figürü görülür.

Yukarıdaki mührün detay çizimidir.

**TANRI VE
TANRIÇALARIN
SİMGELERİ
(ATRİBÜLERİ)**

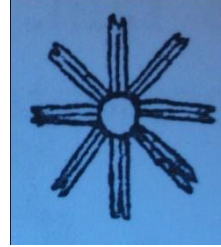
1. Tanrı Anu/An'ın Simgesi.
(Black-Green 2003: 16)

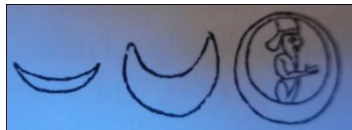
2. Tanrıça Kî'nin Simgesi.
(Ward 1910: 391)

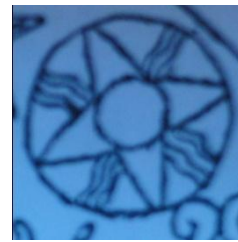
3. Tanrı Enlil'in Simgesi.
Boynuzlu Başlık.
(Black-Green 2003: 16)

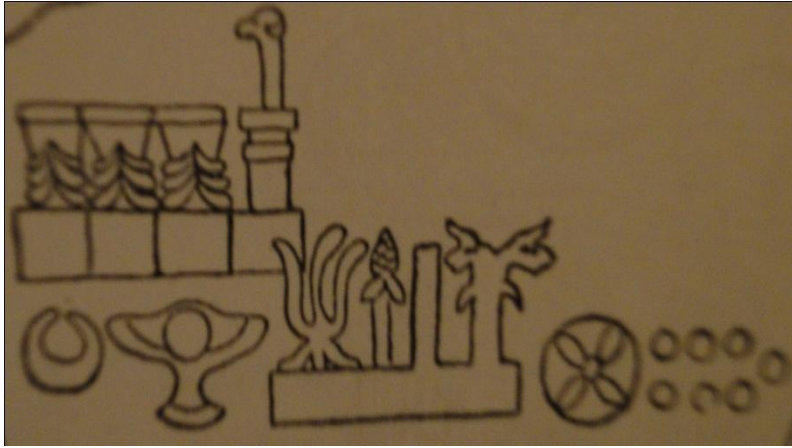
4. Tanrıça İnanna/Ístar'ın Simgesi
Venüs Yıldızı.
(Ward 1910: 391)

5. Ay Tanrısı Nanna/Suen'in Simgesi.
Hilal Çeşitleri.
(Ward 1910: 395)

6. Güneş Tanrısı UTU'nun Simgesi
Güneş Diski.
(Ward 1910: 394)

1. Mezopotamya İlahlarının Simgeleri. Soldan sağa, 1. Assur, 2. An, 3. Enlil, (Üçünün de simgesi olan boynuzlu başlık) 4. Enki/Ē a, 5. Sin, 6. Š amaś, 7. Adad, 8. Marduk, 9. Nabû, 10. Nergal, 11. Ístar, 12. Yedi (İgigi). (Black-Green 2003: 16)

2. Tanrı ve Tanrıçaların Simgeleri. **Soldan sağa yukarısı:** 1. Sin, 2. Ístar, 3. Š amaś, **Soldan sağa aşağısı:** 1. An, 2. Enlil, 3. Enki/Ē a, 4. Ki, 5. Assur.

(Ward 1910: 391)

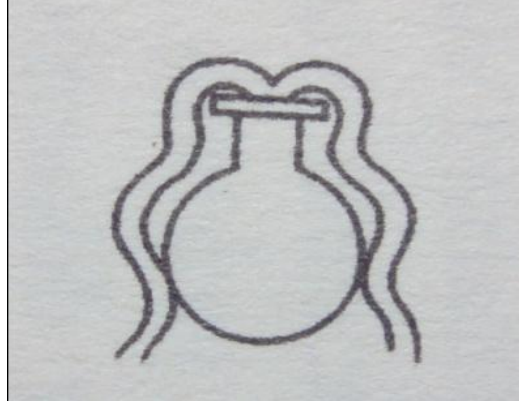
TANRI ENKİ'NİN SİMGELERİ

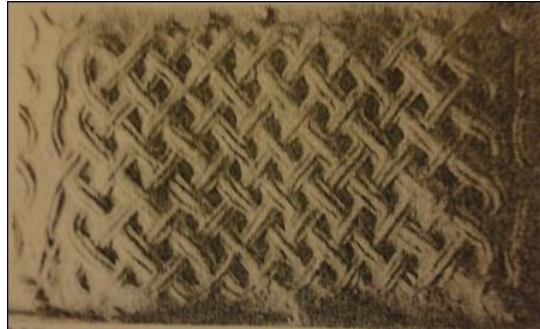
1. Koçbaşı Değnek(Asa) ve Balık Gövdeli Oğlak (keçi).
(Ward 1910: 399)

2. Balık Gövdeli Keçi. (Ward 1910: 399)

1. İçinden Su Taşan Vazo.
(Black-Green 2003: 200)

2. Su Sarmalı. (Collon 1993: 191: Pl.927)